

BÝVALÝ KLÁŠTER BOSÝCH AUGUSTINIÁNŮ V PŠOVCE U MĚLNÍKA

PETR MACEK - PAVEL ZAHRADNÍK - JAN BERÁNEK

Stať se zabývá jednou stále ještě poněkud opomíjenou stavbou, jejíž význam pro pochopení charakteru tvorby 13. století je poměrně významný. Proto je po rozboru a pokusu o hodnocení této nesporně zajímavé stavby doplněn i exkurs, naznačující některé obecnější závěry.

Kláster řádu augustiniánů poustevníků v Pšovce (či Šopce, jak se dříve často říkalo) u Mělníka je uměleckohistorické literatuře již poměrně dlouho znám. Jeho význam však byl mnohdy spíše spojován s místním jménem zachovávajícím svědectví o kmeni Pšovců a zejména s tradovaným rodištěm sv. Ludmily. Stavební podoba středověkého kláštera však byla dlouhodobě podceňována. Do posledního stavebně historického průzkumu¹⁾ vycházely úvahy o ní z prvotního podrobnějšího popisu v příslušném soupisu památek z roku 1901,²⁾ byť v 60. letech 20. století zde byl učiněn významný nález, který by po odpovídajícím vyhodnocení představy o areálu již tehdy podstatně proměnil.³⁾

Komplex kláštera s kostelem a přilehlými dochovanými hospodářskými budovami se nachází na pravém břehu Labe, ve vzdálenosti cca 300 m od břehu, přibližně 1 km severozápadně od vyvýšeného historického jádra města Mělníka. Areál je situován na pravém břehu potoka Pšovky, zřejmě na hraně labské říční terasy, která zde přechází do skalního podloží. Dle polohy slepých říčních ramen severně od kláštera lze soudit, že se původně nacházel v bezprostřední blízkosti řeky. Její koryto se však během staletí posunulo více k západu (pravděpodobně o cca 200 m).

V současné době je terén v okolí kláštera víceméně rov-

Obr. 1: Pšovka u Mělníka, bývalý augustiniánský klášter. Pohledový plán města Mělníka s okolím z roku 1771, výřez s klášterem (foto archiv SUPP).

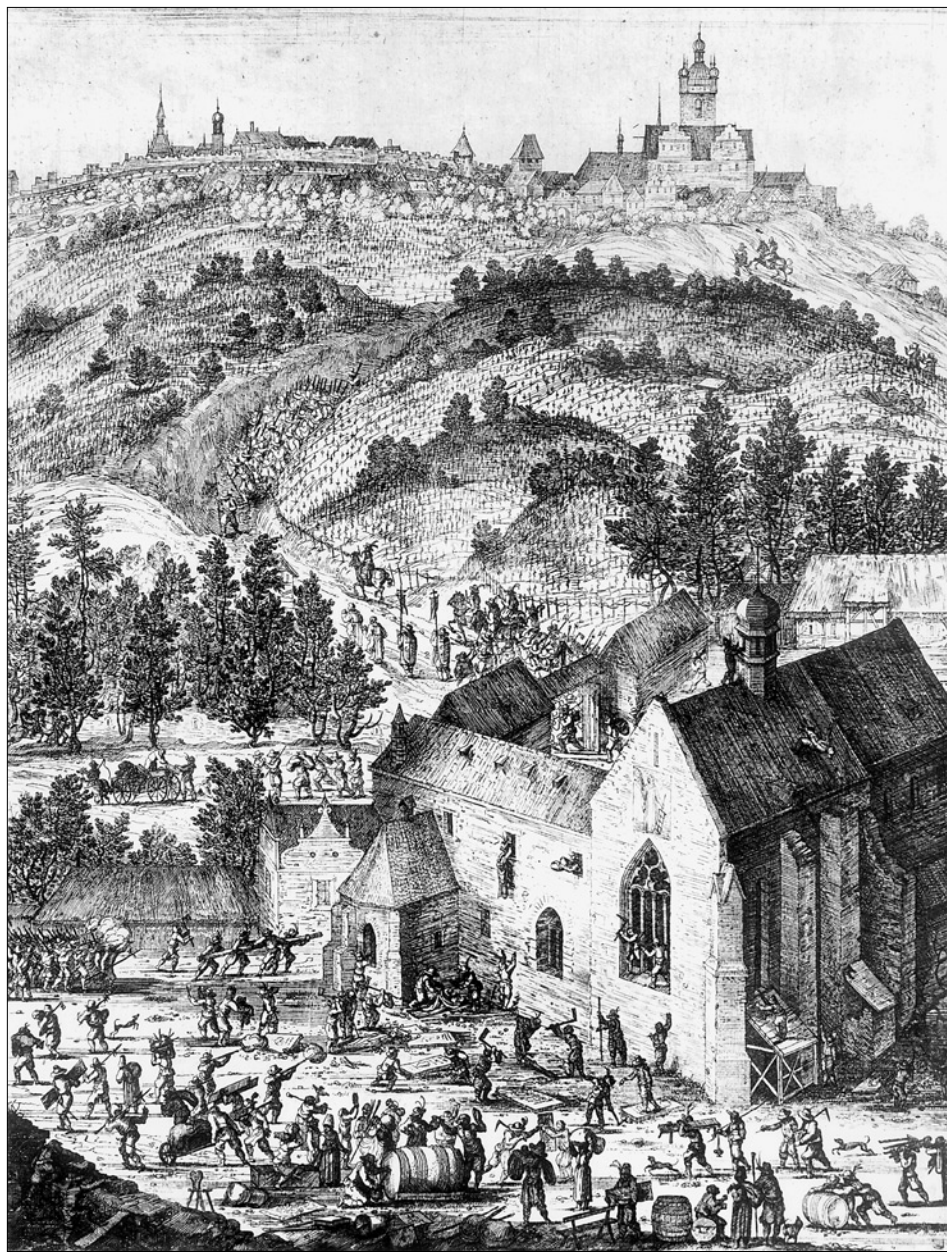
ný, s minimálním svahováním směrem k jihu. Z původního zaměření, pocházejícího pravděpodobně z konce 50. let 20. století, je však zřejmé, že terén od severní strany areálu ke straně jižní spadal strměji, s rozdílem více než 1 m. Tato výšková diference byla nejpozději k roku 1959 (datum v dláždění před jižním křídlem konventu) srovnána při razantnějších úpravách objektu a jeho okolí.

Samotný klášterní areál se skládá z uzavřeného konventu a kostela umístěného po jeho severní straně. Kostel má obdélnou loď bez opěráků, se severní předsíní. Obdélný presbytář je opatřen opěrným systémem, mezi opěráky je zasunuta další boční předsíň. Sedlová střecha navazuje na prosté trojúhelné štíty. Interiér presbytáře je sklenutý do trojice klenebních polí. Loď za lomeným vítězným obloukem je plochostropá s omítaným fabionovým stropem, s vloženou zděnou západní barokní kruchtou. Konvent byl novodobou úpravou fasád zcela sjednocen. Je třípodlažní, ve všech úrovních dvoutraktový či třítraktový, při kostele jednotraktový. Sedlová obíhající střecha při kostele přechází v nižší střechu pultovou. Fasády jsou prosté, ve dvoře jsou patrné zazděné arkády v přízemí. Podsklepena je jihozápadní část, přízemí je vesměs sklenuto, patra pak povýtce plochostropá.

1) P. Macek - J. Beránek - P. Zahradník, Mělník - Pšovka. Stavebně historický průzkum areálu kostela. 1999. Strojopis. Zde další podrobnosti průzkumu včetně přehledu literatury a pramenů. Dílčí výsledky průzkumu byly P. Mackem poskytnuty do práce P. Vlček - P. Sommer - D. Foltýn, Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997. K textu autory práce přiložený plán vychází ze soupisového schématu (1901) a je zkrácen tvarově i co se týče vyhodnocení.

2) A. Podlaha, Soupis památek politického okresu Mělník. Praha 1901.

3) Krátký informativní článek v mělnickém místním tisku oznamující nález románského zdiva (úsek odhalené arkádové stěny loď kostela doplněný fotografií sloupku) nebyl v době průzkumu dostupný.

Obr. 2: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Pohled zobrazující plenění kláštera v r. 1611 (zobrazení po roce 1681 ?). Velice přesné zachycení podoby středověkého kláštera z počátku 17. století. Mimo kostel a východní rameno konventu jsou doloženy pouze dřevěné (roubené) stavby, případné torzo západního křídla zakryto (foto archiv SÚPP).

Do převážně barokní struktury zasahuje dvojicí středověkých místností v severní části východního křídla konventu torzo gotického konventu, jehož dochované gotické klenby dosahují téměř úrovně stropů 1. patra.

K původnímu areálu patří i další, zejména hospodářské budovy v bezprostřední blízkosti vlastního kláštera, které se rozkládají vesměs jihozápadně od sledovaného jádra. Složitá historie objektu se odrazila v dalších úpravách, např. vzniku drobné polygonální kaple na později zrušeném hřbitově a neogotické fary, navazující na zástavbu přiléhající hlavní komunikace.

Klášter byl podle řádové tradice založen krátce po vzniku samotného řádu, v roce 1264. Prostudujeme-li však nejstarší prameny i literaturu pojednávající o klášteře, zjistíme, že toto datum není zcela věrohodně doložené.

Prvním autorem, jenž píše o vzniku pšovského kláštera, je augustinián Felix Milensius ve svém „Alphabetu“ z ro-

ku 1613. O pšovském klášteře, který nazývá klášteřem na mělnickém předměstí, píše: „Na předměstí postavili klášter Smil rytíř z Cítova (Cetovv) a Pavel z Luštěnic (Luscenicz) a kostel svatého Vavřince, již dříve odevzdáný k bohoslužbám, se všemi poli, pastvinami, převozným u plynoucí řeky, mlýnem a jiným příslušenstvím darovali podle místního práva našim otcům. Otakar, český král, potvrdil darování roku 1268.“⁴⁾

S datem 1264 se prvně setkáváme u dalšího augustiniánského historika Mikuláše Crusenia, jenž ve své knize z roku 1623 uvádí k roku 1264: „V Čechách 4 míle od města Prahy je založen klášter poustevníků sv. Augustina Mělník (Mellinck) na nejvznešenějším místě rytířem Smilem z Cítova (Cetoau) s přidáním polí, pastvin, mlýnů a převozného na plynoucí řece, kteréžto darování potvrzuje král Otakar roku 1268, když již dříve bylo místo posvěceno ke cti svatého Vavřince.“⁵⁾ Z Cruseniova textu lze snadno poznat, že autor zřejmě zkomolil předlohu, ze které čerpal – tak místo „nejvznešenějšího místa“ (situ nobilissimo) má zřejmě být „nejvznešenějším mužem“ a místo „na plynoucí řece“ (labentis fluminis) – což je obrat, který má již Felix Milensius – má být správně jistě „na řece Labi.“

Pamětní kniha kláštera z roku 1712 uvádí, že klášter „byl založen či začal být zakládán léta Páně 1264 dvěma urozenými

rytíři Smilem z Cítova a Pavlem z Luštěnic, kteří k němu připojili svůj dědičný majetek, totiž pole, pastviny, převozné na Labi a mlýn, ležící nad potůčkem Pšovkou, zvláště však mu odevzdali kostel sv. Vavřince mučedníka, starší než sám klášter.“⁶⁾ Obdobně se pak vyjadřují i další klášterní písemnosti pamětního rázu z barokní doby.

Tolik praví nejstarší augustiniánská literatura. Nyní se podívejme na to, co o klášteře říkají nejstarší prameny. Z roku 1266 údajně pochází listina papeže Klementa IV., jenž

4) Felix Milensius, Alphabetum Felicis Milensii de monachis et monasteriis Germaniae ac Sarmatiae citerioris Ordinis Eremitarum Sancti Augustini, Praha 1613, s. 82 - 83.

5) Nicolaus Crusenius, Monasticon Augustinianum, Monachii 1623, s. 130.

6) Národní knihovna (dále NK), rkp. sign. XXIII C 63 (Memorabilia, quae hoc et praeterito saeculo acciderunt ac de VV. PP. consilio acta fuerunt in conventu Schopkensi S. Laurentii M. Ord. FF. Erem. S. P. Augustini, conscripta A. 1712), s. 1.

Obr. 4: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Ideální rekonstrukce středověké podoby kláštera. Oproti časem ze 13. století může být patro konventu v zobrazené podobě mladší, stejně jako presbytář předpokládané kapitulní síně. Podoba opěráků, mimo nárožního, je spekulativní stejně jako průčelí boční lodí, či sanktusové věžky (lze zvažovat i zděný štít na rozmezí lodí a závěru). Pokud není uvedeno jinak, obrazová a plánová příloha P. Macek.

Nespornou skutečností, doloženou písemnými prameny, totiž je, že pšovský klášter existoval už v roce 1278, neboť v listině ze 13. září toho roku, vydané v durynském Erfurtu, jsou výslovně zmíněni převor a bratři kláštera augustiniánů – poustevníků v Mělníce.⁹⁾

Vznik pšovského kláštera tedy zjevně spadá do samých počátků augustiniánského řádu. Z českých klášterů řádu jsou staršími pouze Pivoň a Svatá Dobrotivá, jež byly ovšem původně kláštery vilemitskými, což máme doloženo zprávou z roku 1266.¹⁰⁾ Pšovka byla tedy prvním českým klášteřem řádu augustiniánů – poustevníků, jenž byl založen pro tento právě vzniklý řád.

O stavební činnosti v klášteře máme dochovanou první zmínku až z roku 1392. Dne 4. března 1392 vydal totiž arcibiskup Jan z Jenštejna list, adresovaný „plebánům, vi-

ceplebánům a ostatním věrným křesťanům“ v mělnickém a dalších dvou děkanátech. Již arenga, v níž se arcibiskup zmiňuje o tom, že svými listy i udělováním odpustků častokrát vybízí „ke stavbám klášterů a kostelů“, napovídá, že i v dalším textu půjde o podporu nějaké stavební činnosti. Arcibiskup dále pokračuje: „Toužíce tedy, aby klášter sv. Vavřince poblíž Mělníka bratři poustevníků řádu sv. Augustina, který na budovách trpí zkázou a nyní je ve své části, totiž v ambítě, nově opravován a zdokonalován, byl lépe opraven a vybudován, k čemuž (ó běda) málem nestačí prostředky, jak jsme o tom byli dostatečně poučeni, poslali jsme prostřednictvím výše uvedených děkanátů slavnostní prosbu o opravu a stavbu budov v řečeném klášteře.“ Tato prosba má být přečtena ve všech kostelích řečených děkanátů a těm,

kdož přispějí „na opravu a stavbu řečeného kláštera“, uděluje arcibiskup čtyřicetidenní odpustky.¹¹⁾

Po přehledu nejstarších zpráv o klášteři lze přistoupit k rozboru vlastní stavby.

Nesporně prvořadá je prvotní podoba kláštera, která se váže na období závěrečné třetiny 13. století (tedy stavbu zahájenou ve své podstatné části nejspíše v roce 1268). Nejvýraznější byl od počátku bezesporu sakrální objekt, situovaný severně dnes jen v malém torzu dochovaného středověkého konventu.

Půdorysně se jedná o protáhlý, trojicí křížových kleneb sklenutý obdélný presbytář s napojenou, shodně tvarovanou plochostropou lodí. Jejich vzájemná vazba však není pravidelná, loď má výrazně slabší stěny, navíc je posunuta oproti závěru poněkud k jihu, protože je mechanicky přiložena k severní stěně konventu, respektive chodbě obklopující jeho uzavřený rajsý dvůr. Tato půdorysná anomálie byla asi základem starší úvahy, že původní je pouze presbytář, kdežto stávající loď vznikla dodatečně.¹²⁾

Při popisu volných kostelních průčelí je nutno začít východním průčelím presbyteria. Základní vzhled přímé stěny závěru nepatrně vystupující oproti středověkému průčelí konventu je maximálně prostý. Volné severovýchodní nároží je zpevněno diagonálně natočeným opěrným pilířem. Ve středu stěny byla před opravou patrná zazdívká vícenásobně upravovaného barokního okna, v trojúhelném, zřejmě sníženém štítu je situován dodatečně rozšiřovaný středověký šterbinový otvor (viz cihelné ostění a vložený segmentový záklenek).

Celá plocha stěny byla pod mladšími, v rámci opravy odstraněnými omítkami zachována téměř zcela intaktně. Obě nároží až do úrovně mladší římsy jsou zpevněna nenaru-

9) Tato listina zůstávala dosud naší literatuře neznáma; upozorňuje na ni však Adalbero Kunzelmann, *Geschichte der deutschen Augustiner-Eremiten* 1. Das dreizehnte Jahrhundert, Würzburg 1969, s. 141 - 142.

10) Augustiniánský řád ve své dnešní podobě vznikl spojením dosud samostatných pěti větví v březnu 1256, kdy byla v Římě uzavřena unie, zvaná pozdější řádovou literaturou Magna Unio Augustiniana. V následujícím mezidobí mezi lety 1256 a 1266 však docházelo ke sporům mezi novým řádem a dalším poustevnickým řádem vilemitů, jehož některé kláštery se sice roku 1256 připojily k augustiniánskému řádu, ale jiné zůstaly samostatné. Mnohé z těchto samostatných klášterů však byly v desetiletí do roku 1266 vilemitům odebrány a až bula Klementa IV. „*Ea quae iudicio*“ z 30. srpna 1266 měla rozřešit otázku, zda tyto odebrané kláštery zůstanou augustiniánům, anebo zda budou vráceny vilemitům. Vilemité nakonec na základě rozhodnutí byly dostali zpět jen některé z klášterů, zatímco u jiných byl potvrzen jejich přechod k augustiniánům. Mezi těmito bývalými vilemitskými kláštery, jež zůstaly augustiniánům, jsou v bule výslovně uvedeny dva kláštery české - „*Udoli sv. Jana v Pivoni a Ostrov P. Marie v pražské diecézi (Valis s. Johannis de Bivonia, de Insula s. Marie Pragensis diocesis)*“, tedy Pivoň a Svatá Dobrotivá (viz edice buly, doplněná jejím vyčerpávajícím rozbořem: Kasper Elm, *Die Bulle »Ea quae iudicio« Clemens IV. 30. VIII. 1266. Vorgeschichte, Ueberlieferung, Text und Bedeutung*, Augustiniana 14, 1964, s. 500 - 522; 15, 1965, s. 54 - 67, 493 - 520; 16, 1966, s. 95 - 145).

11) NK, rkp. sign. XXIII C 63, s. 170 - 171.

12) Tuto starší interpretaci podal D. Líbal: *Katalog gotických sakrálních objektů*. Praha 2001.

šeným kamenným armováním. Nelze vyloučit, že starší středověká římsa byla položena poněkud výše, jak naznačují i v patě štítu užitá barokní topinky. Pískovcová armatura (světlý a načervenalý železitý pískovec) je opracována velice precizně, ale již plošně, bez lemující pásky. Pouze na jediném nárožním kameni byla nalezena jednoznačně čitelná jednoduchá kamenická značka v podobě ležícího „Z“.

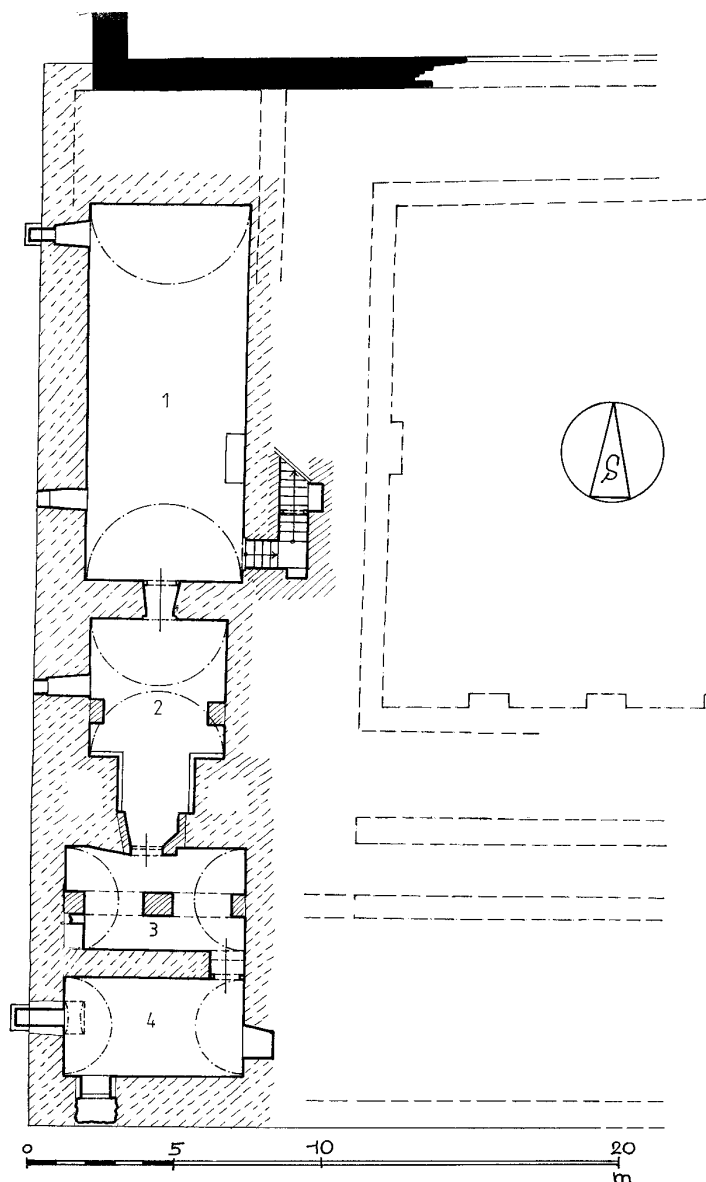
Zhruba pod úrovní štítu byly odhaleny dvě řady zhruba čtvercových otvorů, zazděných cihlami (různé dimenze, výška od 7 – 8 cm až ke 2 – 3 cm). Obě řady se s ohledem na blízkost (kolem 60 cm) i vzájemné posunutí nejeví jako současné (?), nelze však s jednoznačností určit důvod jejich vzniku v dané podobě (snad vazba na stěnu a samostatně následně budovaný slabší štít?).

Dle teoretického předpokladu i dobové ikonografie ze 17. století bylo ve středu východního průčelí odhaleno velké hrotité gotické okno, které tvořilo jistě nejvýraznější prvek kostela. Dalším mohl být teoreticky vstupní portál v severní boční lodi, která však byla odbourána (viz dále). Středověké okno bylo dvakrát zmenšeno, naposled zazdívkou vázající se na pozdně barokní oltář.

Gotické okno o šířce 290 cm a výšce 656 cm (světlé rozměry v úrovni líce fasády) je osazeno v ose průčelí, parapet je umístěn cca 2,7 m nad stávajícím, mírně zvýšeným terénem. Ostění je provedeno z hrubozrnnějšího pískovce, naprosto shodného s kamenem používaným na technologicky mladší loď, která nutně vznikla rovněž ve druhé polovině 13. století. Zcela zásadním poznatkem je skutečnost, že ostění rozměrného okna nebylo vloženo do průčelí dodatečně, ale je integrální součástí nejstarší části stavby kostela – jeho presbytáře.

V této souvislosti je vysoce pozoruhodný pokročilý gotický tvar i členění okna, a to zejména ve vztahu k oknům severního průčelí presbytáře a snad i lodi. Jejich půlkruhové ukončení a dle světlosti otvoru zřejmě i absence kružeb je s nalezeným útvarům téměř v protikladu, byť právě odlišením obou stěn zde mohlo do určité míry sledovat umělecký záměr. Bylo však možné situaci vysvětlit snahou zdůraznit hlavní průčelí a na boční straně kostela již nastoupilo běžnější, tedy do minulosti více zahleděné tvarosloví. Tomu ale odporuje řešení protilehlého průčelí (viz dále).

Materiál kamenného ostění okna odpovídá ostatním raně gotickým prvkům celého kostela. Obdobné je i úsporné kamenické řešení, kdy se veškeré články ostění uplatňují v lici stěny pouze minimální plochou (cca 20 cm), což je nesporně projevem konkrétních provádějících kameníků. Profilace osového velkého okna je tvořena od hrany nároží drobným zářezem, na který navazuje rohový zapuštěný obloun, po zalomení pokračuje rozměrnější výžlabek s nasazeným dalším, poněkud masivnějším oblounem. Za ním, po dalším větším výžlabku, je přisazen po ostrém odsazení vnitřní obloun nejmenšího průměru (profilace viz příloha). Zásadním nálezem, kterým vyvrcholily průzkumové sondážní práce, je objev kalichových, poměrně úzkých a převýšených hlavic, vytesaných v samostatných blo-

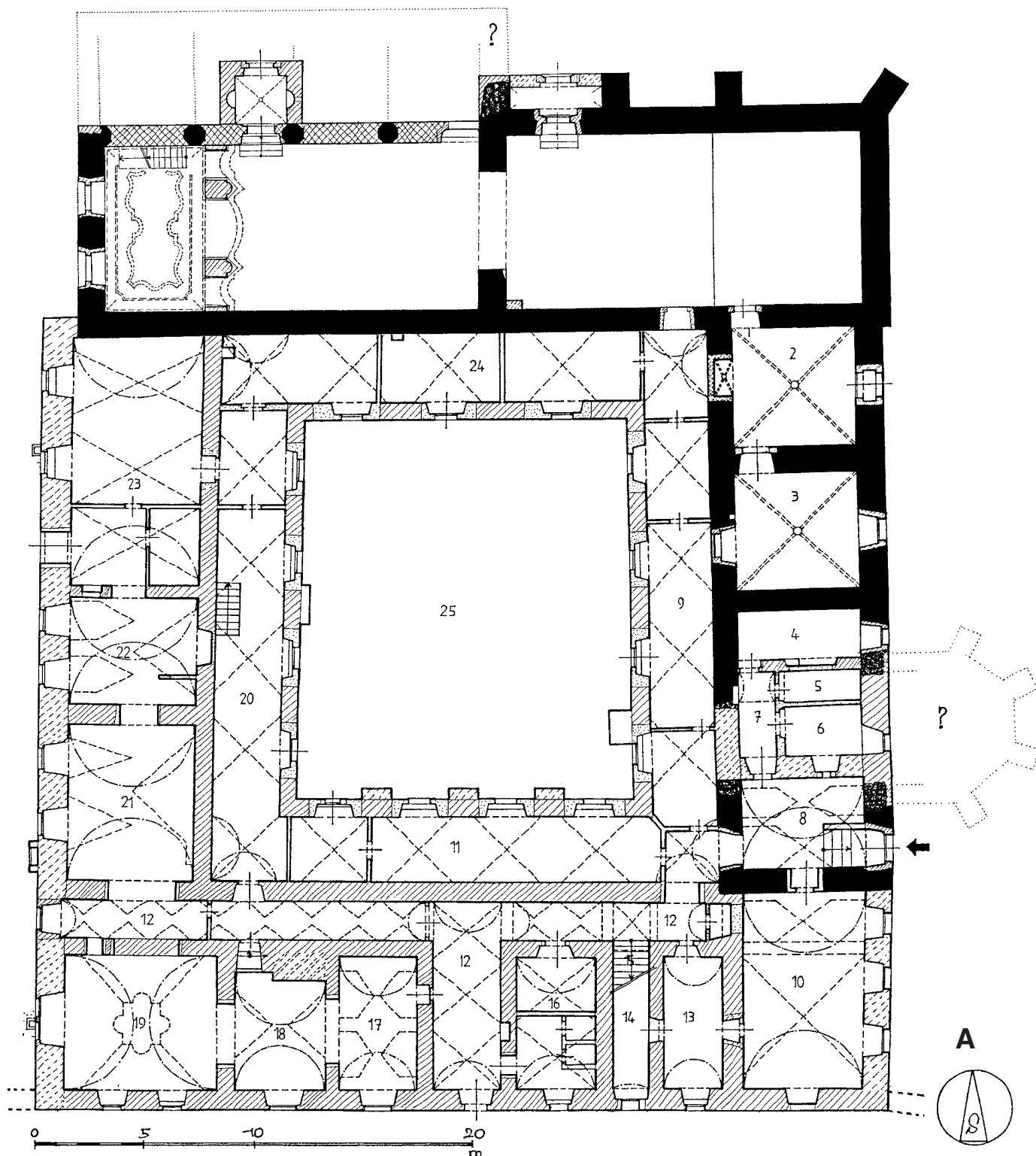

Obr. 5: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Vyhodnocení klášterního areálu - suterén konventu. Výstavba ze 13. století (obě navazující etapy) značena černě, hypotetické zdivo zrněně. Renesanční zásahy prozatím nedoloženy. Barokní přestavba ze 60. let 17. století i drobné pozdně barokní doplňky značeny šikmou šrafovou, přerušované značeno hypotetické zařazení. Klasicistní zásahy 19. století značeny sdruženou šrafovou, tečkované úpravy v období historizujících slohů, novodobé zásahy 20. století ponechány bez značení. Upravené starší zcela nevhodné plány, žádoucí exaktní geodetické zaměření dosud nebylo vyhotoveno (kresby obr. 5 - 7 P. Macek, a J. Beránek).

cích snad z poněkud jemnozrnnějšího pískovce, jež byly vloženy mezi svislé ostění a lomený záklenek. Hlavice se pojí nesporně na oba vnější masivnější oblouny. Vnitřní byl značně poškozen. Přesto zde lze na základě drobných stop předpokládat hlavici třetí, zničenou při odstraňování kružby.

Řešení kružbové výplně není známo, zachovány jsou jen její zlomky. Podstatné je ale profilování, které neobsahuje dobové oblouny, ale výhradně výžlabky. Vložení této kružby dodatečně, jak by možná naznačovala níže podrobněji rozebíraná barokní rytina, není příliš pravděpodobné s ohledem na konstrukci okna.

V zazdívkě mezi vloženým barokním a narušeným gotickým ostěním byly nalezeny četné prvky, které se pře-

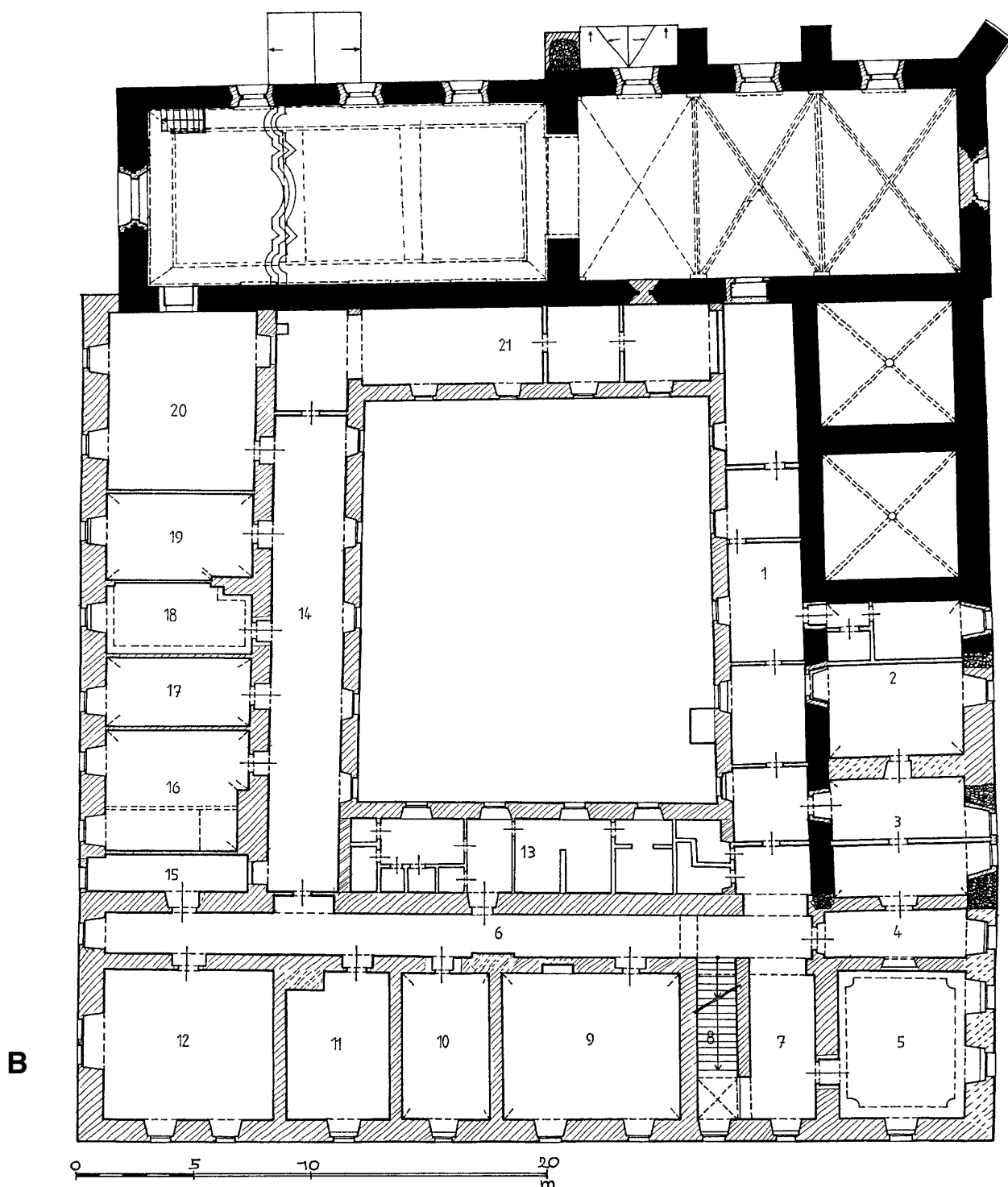

Obr. 6: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Vyhodnocení klášterního areálu. A - přízemí. Výstavba ze 13. století (obě navazující etapy) značena černě, hypotetické zdivo zrně. Renesanční zásahy prozatím nedoloženy. Barokní přestavba ze 60. let 17. století i drobné pozdně barokní doplňky značeny šikmou šrafovou, přerušovaně značeno hypotetické zařazení. Klasicistní zásahy 19. století značeny sduženou šrafovou, tečkovaně úpravy v období historizujících slohů, novodobé zásahy 20. století ponechány bez značení. Upravené starší zcela nevhodné plány, žádoucí exaktní geodetické zaměření dosud nebylo vyhotoveno. B - 1. patro. Legenda viz přízemí.

vážně váží ke zrušené kružbě. Nejvýraznějším prvkem byla evidentní, sondou částečně odhalená část kružby, naznačující zřejmě hrotité ukončení s vloženými nosy. Pozoruhodná je zachovaná barevnost. První zjištěná je žlutooranžová barva s červenými skvrnami (mramorování?), další nátěr byl zelený (chladnější šedomodrozelený odstín).

I na gotickém ostění byla nalezena a restaurátorsky následně zajištěna barva. Jednalo se o vápenné nátěry s tmavě malovanými iluzivními spárami.

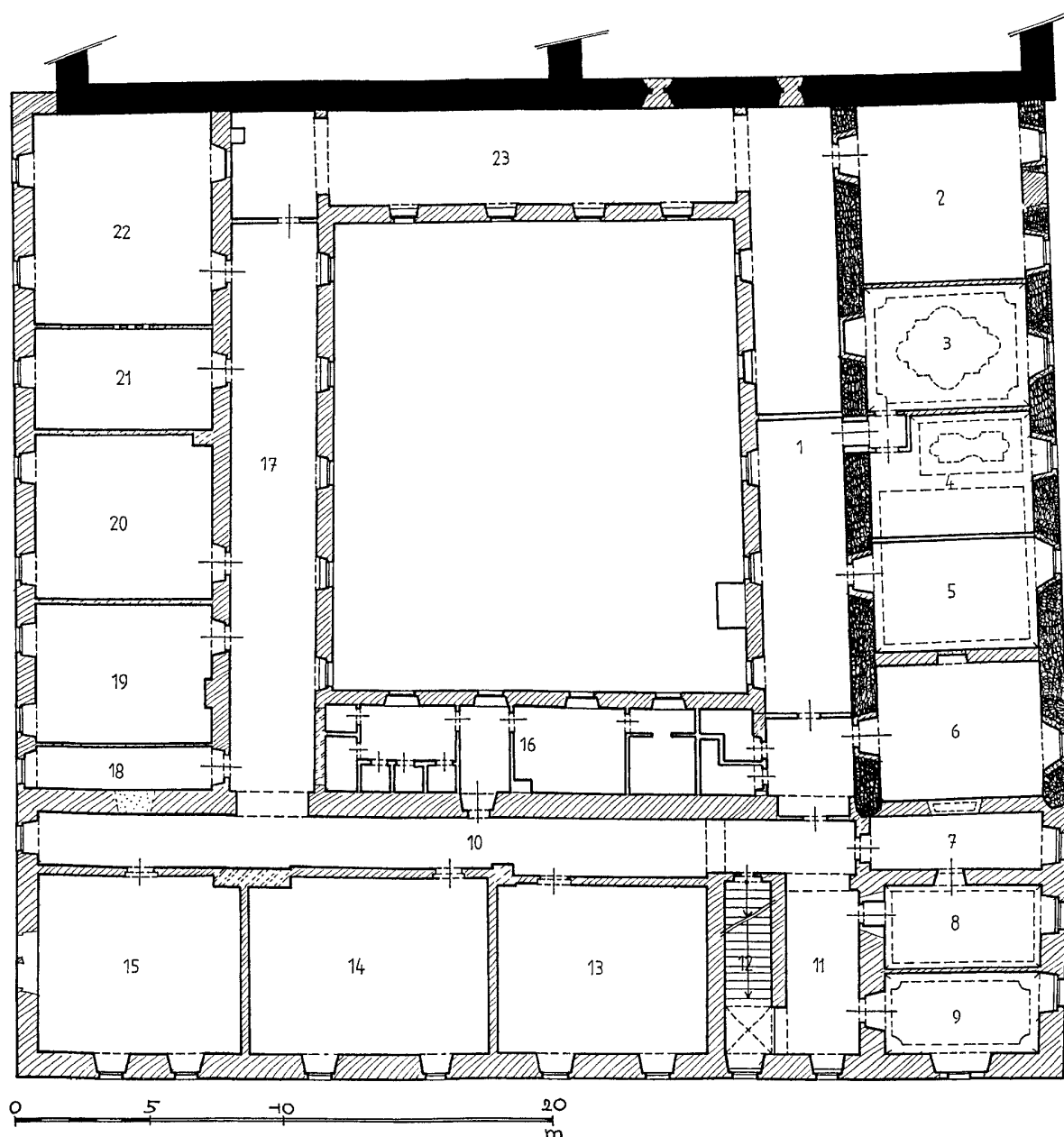
Sonda provedená při soklu sledovaného okna odhalila poněkud atypickou situaci. Hladká, nečleněná parapetní plocha je prostě sešíkmená, spodní úsek kvádrů s lícem shod-

ným s fasádou i zde dosahuje minimální šířky (3 – 5 cm). Významným zjištěním je zcela jednoznačná absence patek včetně oblounů opatřených hlavicemi, byť u vnějšího byla tato skutečnost doložena pouze otiskem nedochované části profilu. I tato situace významně sblížuje velká hrotitá okna obou protilehlých štítových průčelí závěru i lodě (viz dále). Hlavice levá (jižní) se dochovala v lepším stavu, než silněji mechanicky poškozená hlavice severní. Kalichovitá převýšená a poměrně úzká základní hmota byla ukončena při patě drobnou římsíčkou (u obou hlavic odlišného profilu).

Ukončující horní část nelze popsat jako římsu. Kalichovité ukončení vytváří ostrou horizontální linii, na kterou shora navazuje šikmá plocha. Ta však geometricky čistým průnikem zabíhá do vepsaného polygonálního nízkého prstence, z něhož pak již vybíhá obloun hrotitého záklenku (viz obr. 17). Tento detail je jedním z nejcharakterističtějších součástí sledovaného prvku, který je třeba spojovat s projevem konkrétní hutě.

Popisované hlavice nebyly vzájemně provázány. Vnější navíc svým tělem i římsou, jako jediný drobný prvek průče-

Obr. 7: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter - 2. patro konventu. Výstavba ze 13. století (obě navazující etapy) značena černě, hypotetické zdivo zrněně. Renesanční zásahy prozatím nedoloženy. Barokní přestavba ze 60. let 17. století i drobné pozdně barokní doplňky značeny šikmou šrafovou, přerušované značeno hypotetické zařazení. Klasicistní zásahy 19. století značeny sduženou šrafovou, tečkované úpravy v období historizujících slohů, novodobé zásahy 20. století ponechány bez značení. Upravené starší zcela nevhodné plány, žádoucí exaktní geodetické zaměření dosud nebylo vyhotoveno.

lí, výrazně přesahovala nároží okna a zasahovala do vnější plochy průčelí. Bohužel tato předstupující část byla v rámci zrušení okna odsekána a je zachována pouze v otisku. Podstatnou součástí hlavic je jejich náročnější vegetabilní výzdoba, tvořená nespíše vinnými, poměrně realisticky a rozhodně ne tvrdě či schematicky (geometricky zjednodušeně) znázorněnými listy. Jejich tvary jsou dobře patrné zejména u zachovalé části vnější hlavice. Výrazným prvkem u vnitřní hlavice je odpoutání části dekoru od základního tvaru hlavice. Zejména řapíky listů byly alespoň částečně zcela odděleny od podkladové plochy. Bohužel právě tato část byla silně mechanicky narušena a zachoval se jediný, o to však cennější příklad.

Při sondáži byly v zazdívce gotického okna nalezeny vertikální spáry okna náležejícího dle všeho raně barokní přestavbě. Ostění s dochovanými vnějšími omítkami bylo čas-

tečně armováno pískovcovými, druhotně užitými středověkými články. Okno bylo posléze zazděno a na zazdívce namalováno iluzivní zasklení do olova pomocí kruhových terčů, což odpovídá přestavbě raně barokní (viz dále). Poslední, pozdně barokní fázi bylo vložení kruhového okna do horní části středověkého otvoru, jehož ostění tak bylo dále podstatně poškozeno.

V severovýchodním nároží presbytáře je přisazen mohutný opěrný pilíř. V dané partii neobvykle podrobně zobrazení ze 17. století zřetelně naznačuje jeho vznik ve 13. století, bohužel jeho horní, stylově téměř vzorové ukončení bylo při mladších opravách, snad až v 19. století, odstraněno. Technologicky je zajímavé, že tělo opěráku není dle všeho výrazně provázáno se zdivem závěru, ale je k němu spíše přisazeno a provázáno jen lokálně, byť současný vznik se závěrem je jistý.

Obr. 8: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Východní průčelí bývalého konventu s navazujícím průčelím kostela. Střecha konventu z 19. století, se starším štítem při kostele, gotické okno po obnově (příznána vnější část ostění).

Dokumentováno bylo i originální armování opěrného pilíře s dobře patrnými zbytky prvotní omítky. Ve slabé vrstvičce byla zřejmě přetažena i na nárožní armovací kvádry, které tak zcela pokrývala. Na povrchu nebyly zjištěny stopy starší výraznější barevnosti. Tělo opěrného pilíře je členěno jediným ústupkem. Zde byla pod oplechováním nalezena omítaná drobná cihelná římsa (19. stol.), kryjící římsu starší, jejíž kamenná profilace je však nejasná (snad prostý profil s výžlabkem patrným dodnes při dolní části narušených kamenných kvádrů).

Presbytář byl po sejmutí nových omítek podrobně dokumentován (viz obr. 13, 14). Dělení jeho severní boční stěny bylo zprostředkováno mohutnými opěráky, vážícími se na zaklenutí interiéru. Fasádu ukončuje gotizující omítaná korunní římsa spojená se zásahy 19. století do starší barokní úpravy. Opěrné hmotné pilíře jsou neodstupněné, s přezděnými horními partiemi (kvádry částečně druhotně užité pouze v nárožích, jinak ve středu doplněno cihlami). Nové je i utilitární ukončení značně plochými stříškami, krytými dříve cihlou (?), později plechem. Poslední z bočních opěráků, na rozhraní lodě a presbytáře, je zcela odlišný. Již jeho šířka (134 cm oproti cca 100 cm u předešlých) zde naznačuje zcela jinou situaci. Rovněž jeho materiál je jiný.

Zhruba od vrcholků stávajících barokních kasulových oken ustává středověký armovaný líc a následuje cihelné čelo, odpovídající navazující čelní stěně odbourané boční lodě. V této části je, s ohledem na nepřehlédnutelné vysunutí pilíře oproti předchozí části, provedena i nová cihelná římsa.

Ve všech polích boční stěny závěru byla doložena mimo stávající otvory převyšovaná raně barokní obdélná okna, vložená do starších středověkých otvorů. Ve východním úseku je nejlépe dochován zcela přezděný horní úsek středověkého okna, patrného v interiéru (tam s viditelným půlkruhovým záklenkem). Pod zrušeným záklenkem byla vložena přímá cihelná klenba vázající se na obdélné, zřejmě raně barokní okno. Klenba byla vložena do středověké špalety, kterou většinou nenarušila, protože byla spíše užší, což vyvolalo nutnost přízděni boční cihelné plenty. Výška okna raně barokního není dochována, byla zrušena kasulovými otvory, které svojí větší šířkou zcela potlačily starší otvory. Pod kasulovými okny je patrné pokračování vysokých středověkých oken, respektive jejich pískovcových ostění ještě cca 1,5 m. Tato situace je

shodná u všech polí presbytáře s tím, že poslední úsek je částečně krytý mladší předsíní. Její průčelí je neoslohové, gotizující. Ostění portálu je zajímavé, skládané z odsazených esovitých prvků znečitelněných však nátěry. Profilace nepůsobí jako neoslohová, mohla by dokonce pocházet ze 16. století (?). S ohledem na novodobou povrchovou úpravu nelze tento prvek odpovědně zařadit. Při větším stáří by šlo o přenesení ostění, což na daném místě nepůsobí příliš přesvědčivě.

Navazující severní průčelí lodě, prvotně severní stěny střední převyšované lodě bazilikální kompozice, vzniklo po odbourání lodě boční. Korunní římsa z 19. století, snižující snad starší úroveň koruny zdiva, pokračuje plynule k západu. Hladká stěna je dnes prolomena trojicí kasulových oken, tvarově odpovídajících presbytáři. Nad nimi byly objeveny zbytky oken starších (zkoumána pouze západnější dvojice, mimo okna východního). V záklenku obdélných otvorů jsou opět užity cihly s mírně vzdutým záklenkem, který byl v omítce srovnán do přímého překladu. Oproti presbytáři byla šířka oken poněkud menší. Proto tato obdélná raně barokní okna využila kamenných ostění starších otvorů, která byla hrubě přisekána. Porušeny tak byly jejich rozevřené špalety.

Zajímavá je situace při severozápadním nároží lodě. Armované středověké zdivo končilo cca 6,7 m od výše zmíněné neoslohové korunnní římsy, což doložilo hladinu ukotvení pultové střechy nedochované boční lodě. V této rovině končí i svislé ostění středověkých oken, jejichž parapetní část byla kasulovými okny vesměs zničena. V severozápadním nároží (v ploše severní stěny) pokračuje k terénu cihelný blok (cihly $6 \times 13 \times 24 - 26$ cm). Šířka plomby (kolem 120 cm) dokládá sílu západní stěny boční lodě, čemuž odpovídal i systém výrazných trhlin (tato cihelná doplněná plomba měla tendenci oddělovat se od zdiva lodě, což vytvářelo falešný dojem podstatnějších statických poruch).

Zhruba od poloviny výšky kasulových otvorů severního průčelí lodě konventního kostela byly odhaleny hrodité arkády, otevřené prvotně do boční lodě. Oproti trojici oken byly kupodivu čtyři (viz zaměření fasády). Pozoruhodné je řešení arkád. Trojice západních měly zhruba shodnou výšku pískovcového, prostě, ale výrazně okoseného ostění, kdežto jejich odlehčovací záklenky byly prováděny odlišně. Dvojice západních záklenků byla odsazena od kamenných oblouků o 110 a 170 cm, třetí záklenek od západu byl k ostění oblouku těsně přisazen, což nejspíše dokládá obtížný zápas dle všeho méně zručných provádějících řemeslníků se zděním náročnějších částí stavby. Zcela ojedinělé je pak řešení poslední, východní arkády, která převyšovala předchozí ve svém hroditém vrcholu o cca 130 cm, když ostění bylo s odlehčovacím obloukem v podstatě spojeno. Technologie dvou a dvou arkád se tedy měnila. Pokud bychom usuzovali z odlehčovacích pasů, pak by bylo možné uvažovat o jakémsi střídajícím se rytmu. To však technické provedení spíše popírá, protože nebyly nalezeny žádné náznaky dodatečného vkládání kamenných ostění do stěny u první a druhé arkády od západu. Lze tedy spekulovat o změně projektu, což rovněž není příliš pravděpodobné. Jako řešení pak vychází od počátku stavby stěny zamýšlené zdůraznění posledního východního oblouku, jakoby v náznaku transeptu (?). Těto interpretaci odpovídá do určité míry návaznost hroditých arkád na vynášející polygonální pilířky, které byly zcela identické (viz přílohy). Dokumentovány byly tři z nich – západní poloviční, dále první a třetí volný (druhý od západu je zakryt mladší předsíní). Poslední východní poloviční pilíř při vítězném oblouku byl zakryt zesíleným opěrákem na místě odbourané čelní zdi boční lodě. Záklenek arkády v ní dnes mizí.

Nosné pilířky arkád měly patrně patky, které však nebyly nalezeny. Spodní část byla u druhého pilířku výkopem částečně odhalena, byla však zcela zničena tlakem, což byl možná jeden z důvodů zazdivky arkád a oddělení, posléze pak zániku boční lodě. Hlavice je římsová, obíhající osmiboký tvar, jehož řešení vychází z okosení arkád. V severním čele byly nalezeny nesporné stopy po drobnějších odsekaných konzolách. Viditelná byla jejich dolní část, v obrysu trojúhelníková, která se dle všeho vážala na konzolu, přes níž patrně rovněž obíhala uvedená římsa. Výše nebyly nalezeny žádné výběhy žeber, a proto lze konstatovat, že boční loď byla plochostropá, či spíše otevřená do krovu. Jednotlivá travé mohla vymezovat pouze dělicí klenuté pasy navazující konstrukčně i výtvarně na uvedené, dnes odtesané konzoly. Jejich rozměry však připouštějí i jednodušší výklad, kdy odtesané konzolky navazovaly již přímo na nám dnes neznámou dřevěnou konstrukci krovu.

Při presbytáři u rozšířeného opěráku byl nalezen dodatečný vstup s cihelným, téměř přímým záklenkem, jenž se váže na interiérovou niku.

Před severní průčelí lodě představená, zřejmě raně barokní předsíní reaguje na upravený gotický portál. Ten je přisazený dle všeho od západu k zakrytému sloupku zazděných mezilodních arkád a má neoslohové upravené vnější stěny, pocházející patrně ze 2. třetiny 19. století.

Podoba lodě pšovského kostela by snad mohla přispět i k porozumění některým dalším stavbám. Loď byla řešena dle všeho jako bazilika, přičemž součástí sakrálního prostoru byla střední převýšená loď, arkádami propojená s nižší lodí boční. Již ze statických důvodů je zřejmé, že uvedená sestava není zcela optimální. Proto byla v případě kostela sv. Vavřince jako druhá, zde jakoby jižní boční loď zřejmě koncipována přiléhající severní chodba klášterního ambitu. V této podobě pak celek působil zejména po stavební stránce zcela vyrovnaně. Lze se pak zamýšlet nad tím, zda u některých solitérních středověkých kostelů nebyla jejich podoba vyznačující se jedinou boční lodí výsledkem do určité míry mechanického přejmutí pouze sakrální části obdobného klášterního celku.

Západní průčelí lodě je převýšené, štítové, shodného charakteru jako východní průčelí presbytáře. Nároží jsou armována pouze v horní části fasády, při severozápadním rohu je patrné druhotné vyzdění cihlami, dokládající i zde odbouranou stěnu již zmiňované boční lodě.

Při terénu doplňuje středověkou podobu dvojice segmentem překlenujících nik, v nichž jsou umístěna ležatá oválná barokní okénka. Situace se ale může vázat i na starší období, protože v závěru lodě lze již dříve počítat s mnišským chórem (jednoznačně doložen roku 1618 – viz dále). Ve středu fasády je umístěno převýšené obdélné okno, jediné, dokládající doposud raně barokní úpravu otvorů. Toto okno bylo vloženo a částečně zasekáno do okna gotického (viz zaměření průčelí). Z profilovaného ostění, které je mimo typickou raně gotickou profilaci opatřeno výrazným vejcovým profilem, příznačným i absencí v této době spíše obvyklých patek či hlavic, se dochoval sokl a boční stojky. Do nich v náběhu hroditého záklenku zasahují horní nároží mladšího otvoru. Nad ním je patrný jen zbytek původního středověkého odlehčovacího oblouku, jenž pouze přibližně určuje výšku prvotního hroditého otvoru. Ve sníženém středověkém štítu byly nalezeny čtyři otvory po lešení a zejména osově štěrbinové okno (30×170 cm). Ostění je lomové, nyní podstatně obnovené. Otázkou je osazení korunnní římsy. Dle situace na severní straně lze i zde zvažovat její snížení, konkrétně snad až o 1 m (?).

Jižní průčelí presbytáře bylo teprve v raném baroku zakryto v celé své ploše. Již bylo konstatováno, že stěnu neprolamovala trojice oken jako na severu, ale pouze dvojice, protože východní osa byla zastíněna přisazenou, tehdy užší budovou středověkého konventu, jehož patro, či předpokládaná vysoká sedlová střecha, mohlo teoreticky obsahovat dormitář (?).

V dalších úsecích, odpovídajících dvojicí následných klenebních polí závěru, byla odhalena v obou patrech barokního konventu i v prostoru půdy dobře patrná převýšená, půlkruhem sklenutá okna ještě výrazně romaniizujícího charakteru. Drobné sondy ověřily jednoznačně jejich existenci. Zajímavá je jejich odlišná šířka a zejména

zešíkmení vnější špalety. Jakoby vztah ke zmíněnému středověkému křídlu ovlivňoval i jejich podobu, snad s ohledem na maximální osvětlení, limitované ovšem základním tvarem značně úzkých otvorů.

Případná jižní okna lodě nebyla objevena. Pokud vůbec existovala, o čemž lze spíše pochybovat, byly jejich záklenky patrně níže. Naopak velice dobře je z půdního prostoru nad severním traktem kláštera patrné jihozápadní armované nároží lodě s dokonale zachovaným povrchem kvádrů, nesoucích stopy prvotního opracování.

Interiér obdélného presbytáře byl sklenut trojicí křížových žebrových kleneb. Klenba je ve dvou východních polích doposud nesporně raně gotická, výrazně kupolovitěho tvaru, s patrnými otisky bednění, které jsou jen mírně potlačeny mladšími omítkovými vrstvami a nátěry (patrně zejména ve východním travě, jižní kápě). Charakter omítek zde nevylučuje existenci středověkých maleb. Gotická žebra byla v rámci pozdějších úprav silně narušena. Potlačen byl dle všeho jejich tvar – dnes se jedná o hranol s konkávně vykrojeným, do hrotu vybihajícím ukončením. Toto řešení se snad snaží připodobnit žebra poslednímu travě, které bylo minimálně ve vrcholu překlenuto (uvažovat lze o 16. i 17. století). Zde již žebra nebyla osazena a hrany členění pouze hřebínky. Odstraněny byly i předpokládané konzoly, které jsou dle struktury stěny pravděpodobnější, než případné přípory. Stávající konzoly mají dnes novověký římsový profil s čabrakovým ukončením. Jejich datace není bez sondáže z lešení možná, jedná se opět o období 16. či 17. století.

V klenbě středního pole je patrný jediný otvor (průduch) v západní kápi, v západním mladším klenebním travě je opět v západní kápi čtveřice do lichoběžníku sestavených průduchů.

Východní stěna je slepá, bez otvorů, pouze s nikou vážící se ke staršímu otvoru. Dnes je téměř zakryta velkým pozdně barokním oltářem.

Severní stěnu prolamuje trojice barokních kasulových oken s omítkovými členitými rámy a bohatou suprafenestrou, ukončenou římsovými štítky (výplně oken jsou dekorativní, pocházejí až z 20. stol.). Nad okny jsou ve formě drobných trhlín patrné náznaky starší podoby středověkých okenních otvorů. Tvarově výraznější je situace ve východním poli, kde se zdá okno širší, než na jižní straně. V západním travě je zvýšený vstup do mladší předsíně představené baroknímu kamennému ostění. Středověký otvor zde nepředpokládáme.

Jižní stěna presbytéria má zásadní význam pro poznání prvotního areálu. Mírně mimo osu východního pole je nejspíše na místě středověkého vstupu barokní kamenný por-

Obr. 9: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Západní průčelí kostela s navazující barokní budovou konventu.

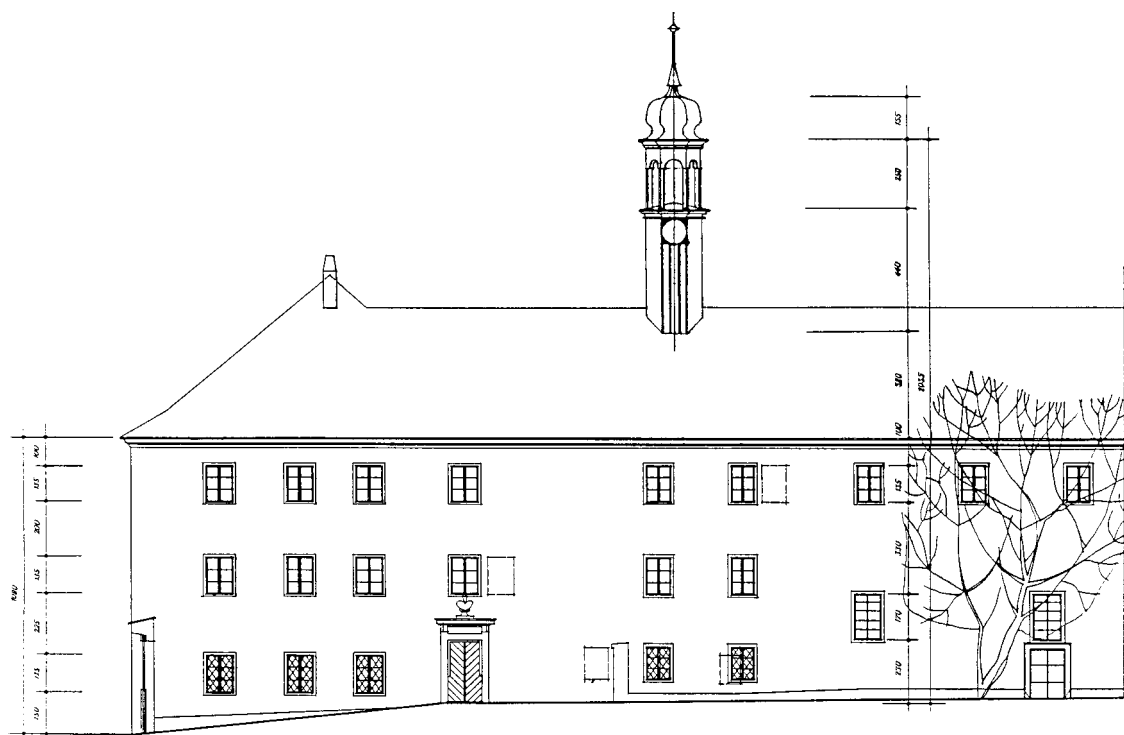
tál do sakristie. Výplň je barokní dřevěná jednokřídlá, rámové konstrukce, se současným kováním. Nad tímto vstupem nejsou v ploše stěny patrné žádné otvory, což vyplývá z navazujícího traktu středověkého kláštera. V obou západnějších polích je naopak výrazně patrná trhlínami vymezená zazdívka středověkých převýšených oken s půlkruhovým záklenkem. Okno středního travě bylo později narušeno obdélným otvorem raně barokního (?) okna tribuny.

Západní stěna presbytáře je prolomena mírně asymetricky umístěným hrotitým vítězným obloukem, tvořeným masivní, v podstatě nečleněnou arkádou. Materiál ostění není zřejmý, stěna je v celém rozsahu omítnuta. Spíše než o kamenné ostění se jedná o vyzdění lomovým kamenem, což by dobře odpovídalo postupné výstavbě objektu. Hrany proto nejsou profilované, pouze v náběhu záklenku byla osazena původem raně gotická, později zřejmě upravovaná římsa přecházející na straně lodě do vodorovné římsy. Jedná se snad o mladší úpravu, stejně jako o plošnou dekoraci nároží hrotitého záklenku (?).

Podlahu závěru tvoří nakoso kladená kamenná světlá dlažba, východní barokní pole je odsazeno o jeden kamenný stupeň s navazující dřevěnou mřížkou z počátku 18. století. Ve středním poli při jižní stěně jsou doposud v podlaze osazeny kamenné náhrobníky, okolo položené cihly ale dokládají úpravu (snad přeložení při novém vydláždění).

Oltářní mensa je mohutná zděná (omítaná, patrně cihelná), s kamennou deskou prostě okosenou a rovněž jednoduše okoseným soklem. Její datace je obtížná, nejspíše se váže na renesanční, či spíše raně barokní úpravy. Při vítězném oblouku stojí kamenná křtitelnice, na pásce při vrcholu nápis: „A . G . C . V . P . 16 . 12 .“ shodující se s úpravami po vyplnění kláštera (viz dále).

Severní předsíň závěru byla předsazena dodatečně raně baroknímu kamennému vstupu (viz výše), neprokazuje

Obr. 10: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Vstupní východní průčelí konventu. Schematické zaměření (archiv plánů SÚPP).

žádnou vazbu ke středověkým etapám vývoje objektu.

Lod' kostela je a vždy byla plochostropá. Strop je pozdně barokní, fabionový, od stěny oddělený barokní římsou (s výmalbou 19., resp. 20. století). Kasulová okna prolamují severní boční stěnu, plná jižní stěna obsahuje štukové rámy slepých otvorů stejného tvaru. Jedná se o shodný pozdně barokní typ jako v presbytáři, ale s variantní suprafenestrou (výplně a malby opět pocházejí až z 20. stol.). Při terénu zcela v koutu u vítězného oblouku je umístěna nika vážící se na dodatečný průraz středověkým zdívkem. Při čele kruchty byla prolomena segmentová nika bočního portálu s pozdně gotickým ostěním (viz dále). V překládané dlažbě se i v lodi zachovaly kamenné náhrobníky.

Západní část lodě je vyplněna zděnou představenou pozdně barokní, dynamicky ztvárněnou kruchtou, nepochybně nahrazující starší, nám neznámou konstrukci. Stávající kruchta je opatřena plochým fabionovým stropem. Jeho narušení spadá do období sekularizace kláštera, kdy bylo nutno zpřístupnit kruchtě s varhanami nikoliv přímo z bývalého konventu, ale z kostela.

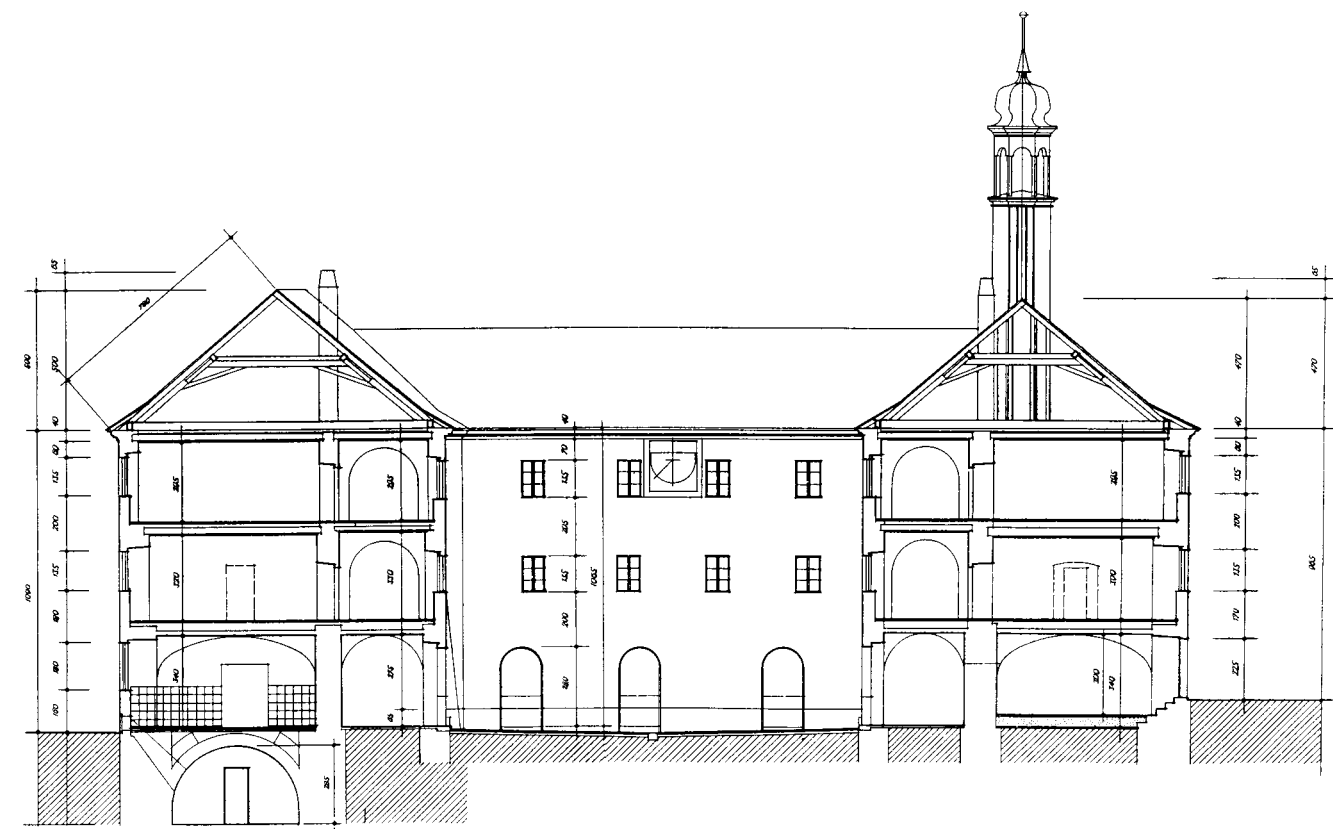
Západní okno lodě je zachováno jediné ve starší obdélní podobě, rámování se zalamuje do uší, bylo však upraveno rovněž v pozdním baroku (viz dále).

Zmíněná severní předsíň lodě dokládá složitější vývoj. Do zadržky zrušené prvotní arkády byl osazen portál s pozdně gotickým ostěním (viz přílohy). Tato úprava se patrně neváže přímo na demolici boční lodě, spíše je spojena s nutností vyzdění arkád, jejichž podpory se začaly drtit. Přetíná patka ostění dokládá pozdní vznik na přelomu či počátku 16. století. Stávající řešení je ale až výsledkem mladší barokní úpravy předsíně, která svojí raně barokní, či ještě renesanční křížovou klenbou prvotně exteriérový portál v jeho horní části přetrhla. Proto byl horní úsek proveden v jiném materiálu a pozdně středověká profilace se zde na ná-

rožích neprotíná, ale prostě zalamuje, což plně odpovídá změněnému stylovému ovzduší novověku.

Krov kostela je až barokní, váže se na snížení středověkých zděných štítů, jejich úpravu a zejména úpravu starší koruny zdiva. Základem je ležatá stolice, kdy plná je každá třetí vazba. Plné jsou i krajní vazby přisazené ke štítům. Celkem je zde 37 vazeb a jejich číslování spojitě probíhá od západu k východu. Pozoruhodné je v této souvislosti řešení úseku nad lodí, kde byla užita krátkata. Nelze však zcela vyloučit, že k tomu došlo až dodatečnou úpravou v rámci pozdně barokních úprav. Samostatně vložená sanktusová vížka je dnes zcela nová (80. léta 20. století), obnovu je však starší barokní stav.

Významné jsou oba vnitřní líce štítů kostela. Východní obsahuje cca 30 – 40 cm pod stávajícím vazným trámem výrazný ústupek. Zdivo je středověké, lomové, nad ústupkem dosahuje šířky cca 110 cm. Starší šterbinové okno bylo patrně v baroku rozšířeno, použity byly cihly. Západní štít rovněž o síle 110 cm (v horní odsazené části) má nesporně středověkou konstrukci. Z dolního, sílu štítu zeslabujícího ústupku vybíhá střední část, ponechávající danou sílu zdiva až k vrcholu. Zde je prolomeno originální středověké šterbinové okno, jehož rozevřená nika má překlad skládaný z kamenných i dřevěných prvků (po 2 kusech). V bočních ustupujících úsecích štítu lze zejména na severu spatřit šikmou linii, která by mohla odpovídat strmějšímu sklonu původní střechy. Její poloha je však v rozporu se stavem západního štítu posuzovaného z exteriéru, kde se lze domnívat, že prvotní korunní římsa lodě mohla být až o 1 metr výše, než římsa současná. Zjištění z interiéru by ale mělo mít dle našeho mínění větší průkaznost, a proto snížení římsy nebylo patrně tak výrazné a stopy mladších zásahů při patkách obou štítů se možná vážou na vylomení jejich vynášejících konzol.

Obr. 11: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Rez bývalým konventem ve směru západ východ s pohledem k severu, kostel nezobrazen (archiv plánů SÚPP).

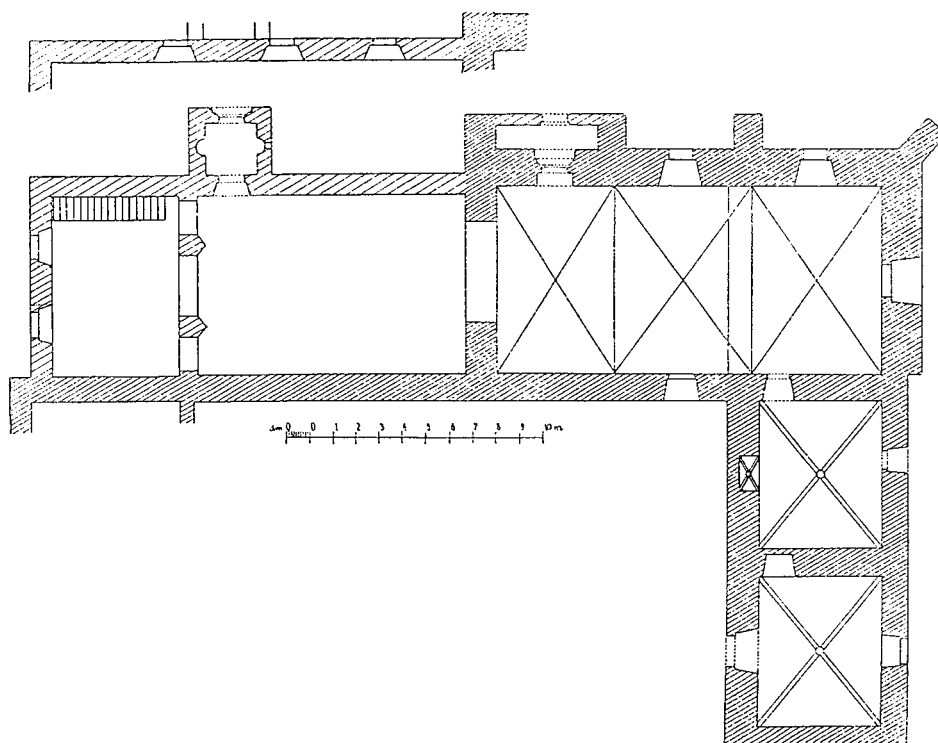
Na sanktusové věžičce jsou zavěšeny dva zvony, první z roku 1614 (1613 ?) a další z roku 1920. Soupisem zmínovaný zvon z roku 1744 zřejmě byl rekvírován.

Středověká část konventu dodnes určuje základní podobu jinak zásadně přestavěného kláštera (viz dále). Otázkou je určení funkce dvojice dochovaných prostorů, kde se prolínají funkce sakristie s kaplí P. Marie (kaplí rodu Berků z Dubé). Situace je ztížena nedochováním dalších částí konventu, zejména pak navazující části východního křídla obsahujícího nesporně kapitulní síň.

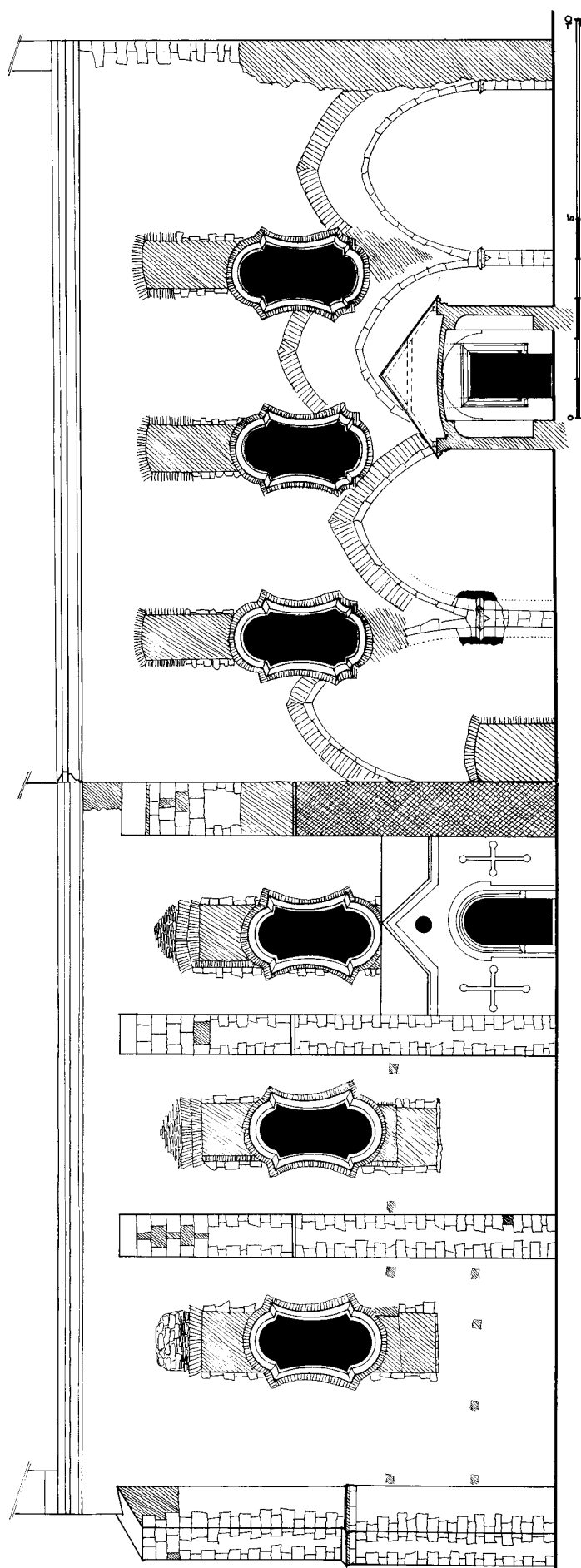
Prostor stávající sakristie je přístupný z presbyteria kostela obdélným raně barokním kamenným portálem s přímým překladem (viz interiéř kostela). Za ním se nacházející lichoběžníková nika se segmentovým překladem může mít i středověký základ. Druhý vstup od východu vznikl zřejmě až po sekularizaci, kdy bylo nutno propojit sakristii přímo s exteriérem a ne s klášterem.

Daný prostor sloužil asi již původně jako sakristie konventního kostela, což však nevylučuje

je jeho funkci jako kaple. Sklenut je křížovou klenbou se žebry zahroceného vejčitého tvaru, doprovázeného symetrickými ustupujícími obloučky. Vrcholový kruhový svorník má vegetabilní dekor s jemně reliéfně tesanou rosetou. Prostor je

Obr. 12: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Prvotní zobrazení půdorysu gotické části kláštera ze Soupisu z roku 1901 s částečným analytickým vyhodnocením.

technologicky i stylově nesporně současný se stavbou presbyteria konventního kostela, tj. ze 70. let 13. století. Profil klenebního žebra odpovídá tvarům ostění západního okna lodě, což dále posiluje teorii poměrně rychlého, byť stavebními přestávkami rozčleněného postupu jednotné výstavby kláštera. Omítky jsou zde značně nerovné, pravděpodobnost výskytu nástěnných maleb je zde značná.

V západní stěně sakristie je mírně z osy k severu posunutý obdélný výklenek, zaklenutý drobnou křížovou žebrovou klenbičkou. Subtilní žebra včetně polovičních přízedních mají profil hruškovce, kruhový svorník je v lícni ploše doplněn předsazeným vepsaným gotickým erbem. Jeho narušený a nátěry znejasněný reliéf má zásadní význam pro další úvahy. Starší dokumentace v Soupisu (1901) zobrazuje porušené zkřížené ostrve. Nynější pohled však spíše odpovídá narušenému kříži, pro což svědčí i poloha ramen. Ostrve jsou na štít kladeny obvykle nakoso. Na narušení niky mělo vliv kvalitní raně barokní deštění, zachované nyní po jejích stranách. Deštění původně krylo i vnitřní plochu stěn výklenku, čemuž nasvědčují odsekané výběhy žebor (zřejmě subtilních konzolek).

V tomto mladším, dle tvarosloví dodatečně do zdi vloženém či zásadně upraveném výklenku (nice), rámcově datovatelném do 2. poloviny 14. století (?), mohl stát oltář. Pak je ale do určité míry problematická jeho orientace, protože východní stěna byla volná. Mohlo se ale jednat i o hrobní niku, která by v tomto místě staršího vstupu do ambitů získala odpovídající umístění.

V ose východní stěny se nachází zmíněný novodobý obdélný vstup, který dvěma stupni v síle zdi vyrovnává rozdíl výškových úrovní podlahy sakristie proti postupně zvyšovanému vnějšímu terénu. Jsou zde druhotně užité kvalitní pozdně barokní dveře, další detaily však spojují vznik výplně až do doby stavby fary po polovině 19. století. Nad tímto vstupem prostor osvětluje obdélné okno v lichoběžníkové nice s rovným překladem. Lavice okna strmě sbíhá, což možná naznačuje zbytky staršího řešení, byť okenní rám a okenice pocházejí až z 19. století. Ve středověku zde bylo větší hrotité okno, doložené na starším zobrazení.

V jižní stěně se při rohu sakristie nachází jednoduchý vstup zpřístupňující vedlejší klenutý středověký prostor. Nika je lichoběžníková, překlenutá segmentem. Schod vyrovnává nižší úroveň podlahy. Podobně jako u předchozího prostoru je stavebním materiálem lomový kámen. Omítky jsou dochovány v celistvém stavu. Možnost výskytu maleb je i zde značně vysoká. Prostor je opět takřka čtvercový, zaklenutý křížovou žebrovou klenbou. Její charakter je však proti předchozí místnosti značně odlišný. Klenba je řemeslně hůře zvládnuta, její převýšení je znač-

Obr. 13: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Pracovní zaměření severního průčelí kostela. Armatura značena schematicky, cihelné zdivo vykresleno či šrafováno, převládající lomové zdivo označeno s výjimkou druhotných partií a klenebních úseků, smíšené zdivo křížkováno. Narušené líce článků tečkovány.

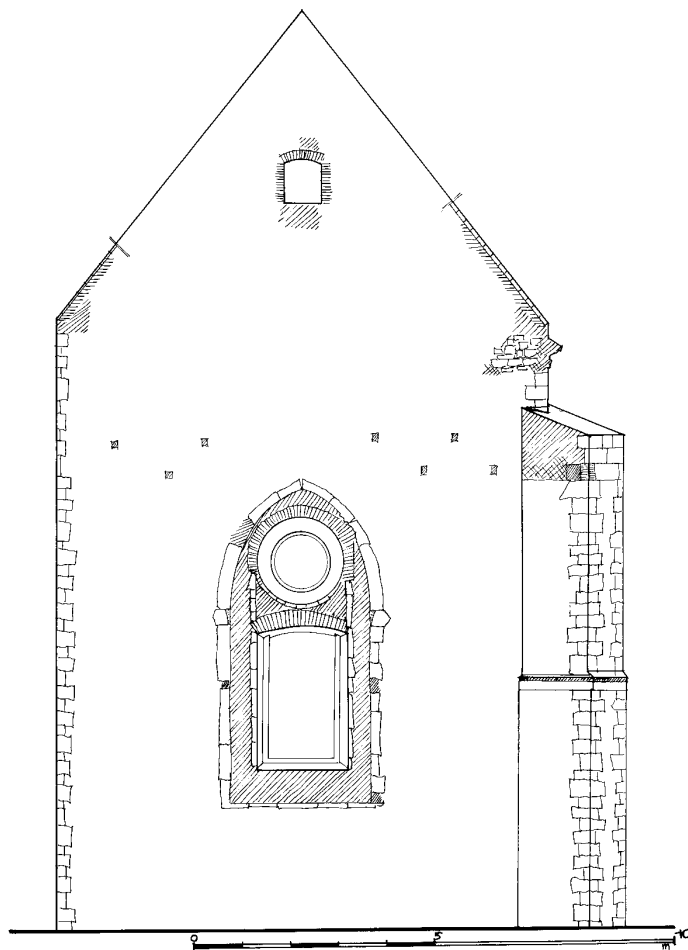
né, profilaci tvoří poměrně hrubé, jednoduše vyzla- bené žebro, jehož výběh je konkávně podseknutý. Klenbu uzavírá svorník s předsazeným terčovým středem. Na žebrech jsou patrné četné nátěry včetně barevných (pod novodobými je patrná šedá, dále červená a patrně i další barvy). V západní stěně se při ose prostoru nachází lichoběžníková nika se segmentovým záklenkem, v níž je umístěn zazděný ne- profilovaný kamenný portál s rovným překladem. V ose východní stěny osvětluje prostoru obdobné okno jako v sousední sakristii. V nice jsou umístě- ny opukové desky s podloženým oblounem na vol- né hraně (typ profilace schodišťových stupňů). Dle ikonografického materiálu z počátku 17. století zde náročněji ztvárněné okno neexistovalo. Prostor se do té míry odlišuje od sakristie, že lze až zvažovat od- lišnou dobu vzniku, či spíše jinou skupinu řemesl- níků. S ohledem na celek je ale pravděpodobnější určitá výrazová proměna vycházející z návaznosti obou prostorů, z nichž jižnější byl snad více spojen s podobou kláštera než sakristie, jejíž řešení se pod- statněji přimykalo k náročněji pojatému konventní- mu kostelu.

Otázkou je ztotožnění některé z obou prostor se starší berkovskou kaplí (kaple P. Marie), v prame- nech později zmiňovanou. Jejím dalším, velice má- lo pravděpodobným umístěním může být ale i ne- dochovaná kaple, jež byla součástí kapitulní síně. Je- jí z východního křídla konventu vystupující přízem- ní polygonální kaplový výstupek, nepocházející jistě z prvotní podoby síně, zachycuje známé a již více- násobně citované zobrazení kláštera. Stáří této čás- ti je problematické, snad pouze dle typu závěru lze dovozovat, že uvedený úsek vznikl až v pokročil-ější gotické periodě, přičemž nelze vyloučit ani go- tiku pozdní. Bohužel zpochybnění ostrví na znaku ve výklenku sakristie nejasnosti spíše prohlubuje. Na- víc v roce 1579 zmíněná lokalizace kaple v „ambitu“ (viz níže) přináší další otázky. Spíše se však jedná o ne- přesné označení areálu konventu, než skutečný ambit (?).

Nesporně se na podobě kláštera podepsal skloněk 14. století, což naznačují i listiny pražského biskupa dokládá- jící tehdejší zájem o klášterní ambit. Pokud bychom pra- covně spojili niku sakristie s tímto zásadnějším zásahem do struktury konventu, případně s doplněním kapitulní síně, rýsuje se před námi výraznější etapa obohacující starší go- ticko – románský celek.

Jako řada dalších církevních objektů byl i tento klášter postižen v první polovině 15. století. Naznačuje to již jeho poloha na předměstí města a malá možnost přirozené obran- ny. O zničení kláštera husity ale víme jen z pozdější zprá- vy Bohuslava Balbína, jenž v seznamu zničených českých klášterů stručně uvádí, že klášter „poustevníků sv. Augus- tina pod Mělníkem sv. Vavřince 28. března roku 1421 sho- řel a byl vyvrácen.“¹³⁾

Po husitských válkách byl klášter obnoven, i když ne- dovedeme přesně říci, kdy se tak stalo. Nepochybně jej však augustiniáni obývali již roku 1484, neboť z tohoto roku se dochoval (v pozdějším opise z počátku 18. století) list krá-

Obr. 14: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Pracovní zaměření východního prů- čelí konventního kostela (stav v roce 1996). Vyhodnoceno zdivo v úrovni líce průčelí (včetně nárožního opěrného pilíře), horní část štítu skryta pod mladšími tvrdými omít- kami. Patrně ostění velkého gotického okna s vloženým raně barokním obdélným otvo- rem později zaslepeným a v 18. stol. upraveným na slepou niku a okulus. Armatu- ra značena schematicky, cihelné zdivo vykresleno či šrafováno, převládající lomové zdivo neznačeno s výjimkou druhotných partií a klenebních úseků. Narušené líce člán- ků tečkovány. V zazdínce okna neznačeny druhotně užitě části kružby.

le Vladislava II., daný v Kutné Hoře. Panovník v něm uvá- dí, že byl požádán „od statečného Bernata Berky z Násilě, komorníka našeho věrného milého, jménem poctivého kně- ze Augustina převora i všeho conventu kláštera svatého Vav- řince, kterýžto leží [pod] Mělníkem, nábožných našich mi- lých, abychom jim ráčili dáti perkrechtu třiceti pinet, kterýž- to perkrecht platí se nám z vinice, kteraužto jsau kaupili již psaní převor a konvent k jmenovanému klášteru od Doroty Škodové z Mělníka“, a že této žádosti tímto vyhovuje.¹⁴⁾

Mezi podporovatele kláštera patřil zřejmě rovněž rod Kolovratů. Ti sice roku 1380 založili další augustiniánský klášter v Dolním Ročově, který i v dalších staletích poklá- dali za svůj rodový klášter, ale byli příznivě nakloněni i klá- šteru pšovskému. To aspoň vyplývá z listiny z roku 1506, do- chované v opise, která byla nákladem Albrechta z Kolovrat, tehdejšího nejvyššího kancléře království Českého (1463 až 1510), vložena do desk zemských, a v níž převor klášte- ra Tomáš uvádí, že „v našem kostele, zasvěceném sv. Vav- řinci“, se dodnes nacházejí četné písemnosti dosvědčující sla- vnou památku a zásluhy kolovratského rodu. Mimocho- dem, tuto listinu řeholníci z Pšovky v 17. a 18. století da-

13) Bohuslaus Balbinus, *Miscellanea historica regni Bohemiae* I. 4. Bohe- mia sancta, Praha 1682, s. 177.

14) NK, rkp. sign. XXIII C 63, s. 168 - 169.

Obr. 15: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Severní průčelí kostela sv. Vavřince po obnově.

tovali mylně do roku 1206 a na jejím základě vyslovili dohad (i když ve většině klášterních pamětních spisů neopakovaný) o existenci kláštera již v této době; i když originál listiny neznáme, její správná datace do roku 1506 je zjevná.¹⁵⁾

O obnově kostela roku 1560 nás zpravuje barokní dějepisec Jan Beckovský, jenž ve své Poselkyni starých příběhův českých píše: „Na kostele kláštera duchovních bratrů řádu sv. Augustina poustevníků pod městem Mělníkem, od starodávna na Šobce, tento jsem četl nápis: Hoc templum donarunt et monasterio junxerunt fratris eremiticis Augustinianis g. g. equites dom. Smilo de Zitow et dom. Paulus de Luzenecz anno MCCLXVIII. Renovatum vero anno MDLX. To jest: Tento kostel darovali a kostelu [správný překlad: klášteru] připojili bratřím poustevníkům Augustinianům stateční rytíři p. Smilo z Žitova [!] a p. Pavel z Lučence léta 1268; obnoven pak jest ten kostel léta 1560.“¹⁶⁾ Je nicméně zajímavé, že pamětní kniha kláštera, psaná v roce 1712, nic o této opravě, ani o pamětní desce neví, zato nás, jak ještě uvidíme, informuje o obnově kostela, započaté roku 1660; je proto třeba vzít v úvahu, zda se Beckovský nezmýlil a nepřehlédl v letopočtu písmeno „C“, chybějící do roku 1660.

Z roku 1574 pochází originál listiny, dané na mělnickém zámku, již tehdejší zástavní pán mělnického panství Zdislav Berka z Dubé a z Lipého na Mělnice a Jablonném založil v kapli Navštívení Panny Marie při klášteři fundaci na sloužení mši za duše jeho i jeho blízkých. V textu zakládací listiny, z něhož se dovídáme, že kaple měla sloužit za pohřebiště berkovského rodu (Zdislav Berka s manželkou tam byli také vskutku pohřbeni) a že ji Zdislav Berka obnovil, se praví:

„Poněvadž jsem se pohřbu bratří řádu pausteníkův svatého Augustina v klášteři sv. Vavřince pod Mělníkem v kaple téhož kláštera [!] v ambítě, kderáž Visitationis Beate

Virginis slove, na ctihodném a duostojném otci knězi Fryderychovi de Michaelis z Benátek, převoru kláštera jmenovaného a nejvyšším vikáři v království Českém, a konventu i bratřích jeho dožádal, tu někdy mé dobré paměti paní Marianě Berkové z Elstiboře, manželce mé nejmilejší, sobě, dědicům i budaucím potomkům svým svoliv pohřeb, aby také v tom místě slušná i náležitá služba Pánu Bohu diti se mohla, to jsem s dobrým rozmyslem a uvážením sobě umínil a v srdci svém uložil, abych také takovau kaplu, kderáž již téměř k pádu se schejlila, ke cti a chvále napřed Pánu Bohu a potom ku poctivosti blahoslavené jeho Rodičky Panny Marie a milé svaté Alžběty zase vopravil, zvelebil a k ní nadání učinil, aby skrze časnou pomoc jmenovaného kláštera bra-

tří tím snázeji služby Boží ke cti a chvále Pánu Bohu v ní za duše nebožky manželky mé, též mau, dědicův a budaucích potomkův mejch vykonávati mohli.“ V dalším textu listiny Berka zřizuje v této kapli (zvané v pozdějších pramenech Berkovskou) fundaci s platem 10 kop gr. čes. ročně.¹⁷⁾

Již po smrti Zdislava Berky bylo do zemských desk vloženo potvrzení této fundace Rudolfem II. V tomto potvrzení z roku 1579 se praví: „Jakož jest někdy urozený Zdislav Berka z Dubé a z Lipého na Mělnice kaplu Navštívení blahoslavené Panny Marie v ambitu kláštera svatého Vavřince pod Mělníkem, v kderáž jest, jakž zpraveni jsme, i s manželkau svou pochován, jistým platem komorním z statku svého na jistej způsob nadal, i prošení jsme od poctivého Fridricha, vikáře svatého Augustina v království Českém a převora nadepsaného kláštera, i všeho konventu, abychom takového nadání a fundaci milostivě potvrditi a to do desk zemských království Českého vložiti a vepsati poručiti ráčili.“¹⁸⁾

Stav kláštera však zůstával nadále neutěšený. Roku 1581 navštívil Pšovku augustiniánský provinciál Keerbeek, jenž (nepochybně ovšem přeháněje) o klášteře stručně zapisal, že vše je tu zbořeno.¹⁹⁾

Míra poškození kláštera za husitských válek není zřejmá, prameny však ještě v průběhu století hovoří o jeho celkové obnově spojené s rozvíjením veškerých aktivit.

Zajímavá je zpráva z roku 1506 o blíže neurčeném vztahu ke klášteru, který měl nesporně rod Kolovratů. Z charakteru zpráv však nelze určit, zda se s daným obdobím pojí i určité stavební aktivity, které však stávající objekt neprokazuje. Výjimkou je do této doby zařaditelný boční vstupní portálu kostelní lodě, což by mělo podstatnější význam pro dataci nápravy statických poruch této části stavby.

17) Originál listiny je uchováván v SÚA, ČSÚ, kart. 263.

18) SÚA, Desky zemské stavovské 46 J 30v - K 1r.

19) „Omnia enim diruta iacent“ (Adalbero Kunzelmann, Geschichte der deutschen Augustiner-Eremiten 6. Die bayerische Provinz vom Beginn der Neuzeit bis zur Säkularisation, Würzburg 1975, s. 53).

15) SÚA, ČSÚ, kart. 263.

16) Jan Beckovský, Poselkyně starých příběhův českých II. 1, Praha 1879, s. 252.

Rovněž v Pšovce donedávna v sakristii umístěný votivní obraz mistra I. W., datovaný k roku 1530 může naznačovat určité zásahy. Obraz je však dochován zcela bez informací o jeho prvotním umístění i vazbě na konkrétní oltář, možná spíše na renesanční epitaf (?). Pokud bychom brali vážně jeho umístění v sakristii a spekulovali o jeho tradičním uložení, pak by stále otevřená diskuse o hrobní mariánské kapli Berků z Dubé mohla získat nové podněty.

Zpráva o obnově kostela v roce 1560 lze spíše spojit s omylem Beckovského a přiřadit ji k roku 1660. Jedná se však o spekulaci, kterou může rozhodnout až detailní průzkum interiéru presbytáře kostela sv. Vavřince. U některých prvků nelze vyloučit renesanční původ (zejména úpravu kleneb), ostatní prvky (zejména portál sakristie, nové okno boční oratoře) ale spíše zapadají do období raného baroka. Dnes nedostupná mramorová deska s erbem Zdislava Berky a jeho manželky, zmíněná v konventu soupisem z roku 1901, by mohla dokládat určité stavební úpravy.

Pro veškeré úvahy o renesančních a pozdějších, nepochybně zcela zásadních raně barokních úpravách, má podstatný význam známé zobrazení kláštera zachycující jeho plenění v roce 1611. Jeho rozbor je pro posouzení jak starší středověké podoby, tak mladších stavebních úprav zcela zásadní. Již při rozboru středověké stavby byla doložena jeho vysoká vypovídací hodnota.

Pro poznání novověkých proměn areálu je ale nutná datace zobrazení, která je poměrně problematická. Text na rytině hovoří o roce 1611, není však jednoznačně datován vznik. Rozhodující je zde totiž podoba zastřešení velké věže hlavního mělnického kostela sv. Petra a Pavla, který je na zobrazení zachycen v pozadí. Její barokní střecha měla totiž vzniknout až ve druhé pol. 17. století, protože v tomto kostele dodnes dochovaný Mazancův oltářní obraz sv. Ludmily z roku 1679 zachycuje ještě zřejmě pozdně gotickou vysokou špičku²⁰⁾ (srov. např. zastřešení věže kostela sv. Tomáše v Praze na Malé Straně). Nelze sice vyloučit zidealizování střechy kostela, ale další prvky obrazu reálné situaci poměrně dobře odpovídají. Pokud tedy nešlo o záměrné zobrazení starší podoby stavby, což by zase ve spojení se sv. Ludmilou a jejím vztahem k Mělníku nebylo zcela nemožné, je nutno celou věc pečlivě zvážit. Dalším problémem je totiž nesporná datace raně barokních úprav, které probíhaly již od sklonku 50. let 17. století. Zobrazení plenění kláštera tedy mohlo vycházet ze starší předlohy, zasazené do pozdějšího rámce doloženého právě změnou krytu věže mělnického kostela. Ať již výsledné upřesnění dopadne jakkoliv, je ze zobrazení zřejmé, že renesanční úpravy byly spíše drobnějšího charakteru. Kostel v podstatě nezasáhl, patrný je dokonce stále zbytek boční lodě, a konvent zvelebily snad pouze v rozsahu východního křídla, když další části byly oproti sevřené středověké podobě spíše zmenšeny a snad jen provizorně pro jiné účely obnoveny.

Špatný stav kláštera ostatně zachycují mimo jiné ještě výše citované zprávy z roku 1581, které výraznější renesanční stavební úpravy v podstatě vylučují.

Na rozebírání zobrazení znázorněné vyplnění, k němuž došlo roku 1611, těžce postihlo celý areál. Podrobně nás o něm informuje již citovaná klášterní pamětní kniha

Obr. 16: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Detail východního okna v úseku odhalených hlavic (stav v roce 1996, před restaurováním, foto V. Razím).

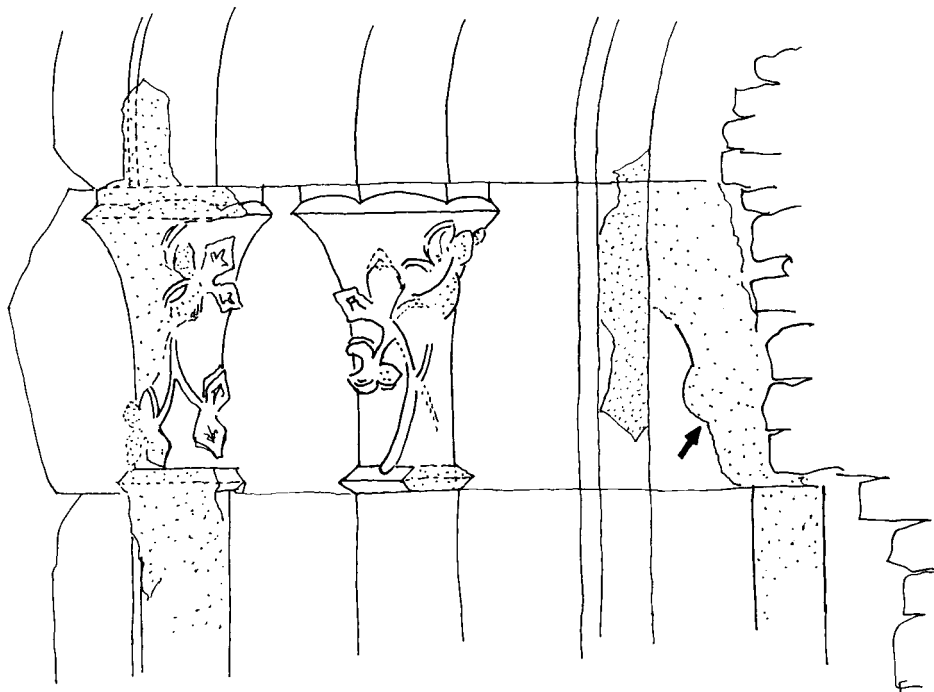
z roku 1712, která cituje i soudobý pramen, totiž list převora Caribdia. Pamětní kniha uvádí:

„R. 1611 byl klášter s kostelem opětovně zpusťoven čerstvě odvedenými mělnickými vojáky; nechť je slyšen P. magistr Gabriel Caribdius, místní převor a očitý svědek: »Právě uplynulého roku 1611 dne 17. února byl klášter sv. Vavřince, ležící pod městem Mělníkem, nekřesťansky a strašně ozbrojenou rukou přepaden různou nevázanou verbeží (Gesindl), kterou město poslalo k odvodu. Klášter byl obsazen, vyplundrován, všechno, co uviděli, rozbili, prastaré oltáře rozsekali na kusy, Nejsvětější Svátost i se schránkou odnesli a roztloukli, mnoho vzácných svatých ostatků pošlapali, hroby mrtvých otevřeli, těla vytáhli, ozdoby a klenoty, které na nich našli, si vzali s sebou, a tak bez příčiny řečený chudý klášter do základů zničili a zpusťovali, že by se kamení slítovalo.« Tak píše převor v německé suplice, podané nejvyšší císařovně Anně, která spolu s císařem Matyášem r. 1615 dne 6. listopadu tento kostel navštívila a obohatila jej o darovaných 85 kop 45 gr. 5 pen.

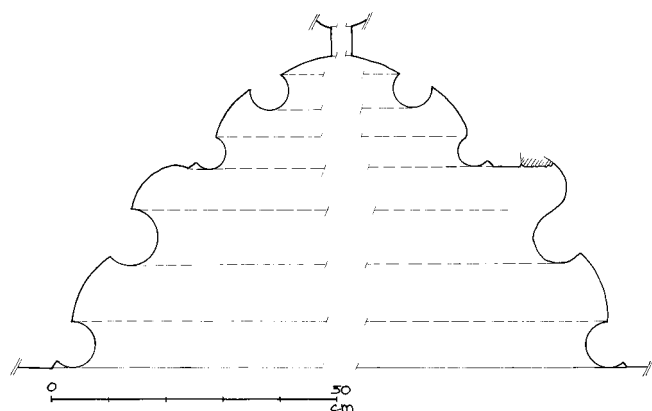
Z těchto slov je vidět, jak prudce vtrhli do kláštera, přelezli zdi a pak jej obsadili jako nepřátelé, rozbíjejíce okna a dveře, loupíce vybavení, strhávající střechu, boříce zdi; pak bezbožní znesvětitelé a svatokrádežní plenitelé vběhli do kostela rozbíjet sedadla, okna, dveře a oltáře, neušetřivše ani Nejsvětější Svátosti, ani mrtvých.

Původce zločinu jmenuje starý rukopis takto: *„Níže sepsaní byli hlavní lotři, kteří byli vojáky odvedenými Mělnickými, a nejprve prorazili brány kláštera, vtrhli dovnitř rovněž*

20) Viz soupis z roku 1901 a SHP (pozn. 1, 2)

Obr. 17: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Frontální pohled na úsek s hlavicemi, pokus o částečnou rekonstrukci. Tečkovaně značený poškozený partie, šipka značí otisk třetí, nedochované hlavice.

Obr. 18: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Profilace osového gotického okna východního průčelí kostela. Srovnání obou ostění, stojky zachyceny v místech maximálního odlišení, hlavice neznačeny.

oknem a zároveň s klášteřem vpadli do kostela, vyplnili a uloupili Nejsvětější Svátost, ukradli stříbrnou kustodii s 5 posvěcenými částecami, zničili křtitelnici a posvátné víno a hodili je pod nohy, vyloupili sakristii, znečistili a zničili svaté obrazy a krucifix, jak je to vidět na vyobrazení. Dále jsou vypsána jména hlavních zjištěných viníků, kteří byli potrestáni.²¹⁾

Celá událost byla důkladně vyšetřována, čemuž vdčíme za to, že se dochoval větší počet výpovědí očitých svědků.

Mělnický rychtář Jan Husák ve své žalobě z 12. října 1612 psal: „Viním společně tyto přítomné Matyáše Zvonarového a Jana, syna Adama Růže, jinak Koláře, kderak léta 1611 v čtvrtek první v postě, 17. dne februarii, jsouce od Vašich Milostí za hejtmany a vůdce nad soldáty, kteříž jsou z města tohoto Mělníka vedle sněmovního svolení do města krajského Litoměřic nad Labem vysláni byli, nařízení a jim týž lid pod správu svěřen s takovým přítom od Vašich Milostí

poručením a napomenutím, aby žádnému jak na zdraví, tak i na statku neškodili a neublížovali, nýbrž majíce za svou službu jistou mzdu a záplatu, a dá-li jim kdo co z lásky a dobré vůle, na tom přestávali. Oni pak proti Pánu Bohu Všemohoucímu, proti řádu a právu nenáležitě, nešlechtně a nekřesťansky, mocí a kvaltem klášter sv. Vavřince ležící pod Mělníkem spolu s pomocníky a jinými soldáty jsou vybili, vytloukli, zplundrovali a v něm všeckna okna, voltáře, kruchtu a hroby, v kterýchž od mnoha let mrtvá těla poutlivých lidí odpočívaly, poloupali a potloukli, vornáty a jiná roucha posvátná, nádobí cínové, muškety, ručnice, pistoli a sumou všeckno, k čemu přijíti mohli, pokradli, porobili, vydrancovali a pryč z kláštera vynesli i také víno z sudův v sklepích vytočili a vypili.“

Tehdejší hejtman mělnického panství Matyáš Lvovický ze Lvovic dosvědčuje, že vojáci „ihned dveře malé do krchova vyrazili a někteří do pokojů téhož pana převora okny lezli, tam svou vůli sobě provozovali“, přičemž pobrali „jak volovo z voken, tak cínové nádobí, ručnice všecky.“ Lvovický dále potvrzuje, že vojáci požadovali od převora peníze („fedruňk“), že však hejtman oblékl převora do svých šatů a poslal jej do bezpečí do Bíliny k Vilémovi mladšímu z Lobkovic.

Obdobně popisovali řádění odvedených vojáků v klášteře další svědci – Lvovického nástupce v úřadě hejtmána mělnického panství Martin Průšek z Křížové Hory, mělnický obyvatel Jan Hájek, staroměstský měšťan Ondřej Schultz či převorův písař Martin Tomášovský.²²⁾ Toto drancování kláštera znázorňuje také důležitý ikonografický pramen, jímž je výše zmiňovaná dochovaná anonymní mědirytina.²³⁾

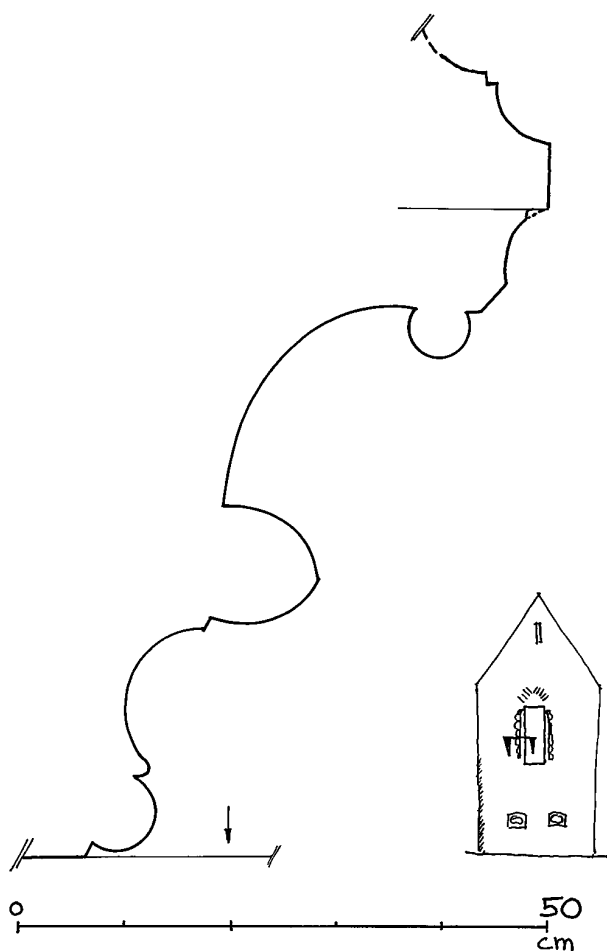
Jak klášterní pamětní kniha, tak soudobé písemné prameny se tedy, jak vidno, nijak nezmiňují o žádné příčině, která vedla mělnické odvedence k tomuto zpustošení kláštera, kromě „fedruňku“, který požadovali na převorovi. Časová souvislost se známým pustošením pražských klášterů, k němuž došlo při vpádu Pasovských jen o dva dny dříve, totiž 15. února 1611, nás však přivádí k závěru, že zpustošení Pšovky bylo zřejmě inspirováno pražskými událostmi; na rozdíl od nich však nemělo za následek žádné ztráty na životech a klášter utrpěl jenom hmotné škody.

O opravě kláštera po tomto zpustošení pak klášterní pamětní kniha píše: „1. [recte 17. či 18.] února 1611 převor opustil klášter a odebral se do Bíliny; vrátil se 26. května. Bylo třeba přivést řemeslníky, aby opravili škody. Truhláři Jan a Adam pracovali po zpustošení kláštera po 40 týdnů a bylo jim zapláceno 84 kop. Mistru Jiřímu Gertnerovi, sklenáři,

22) SÚA, Stará manipulace (dále SM), kart. 53, sign. A 44/6-1.

23) Na tuto mědirytinu poprvé upozornil a publikoval ji Bohuslav Čermák, Mědirytina, znázorňující drancování kláštera sv. Vavřince pod Mělníkem r. 1611, Památky archeologické 34, 1924 - 1925, s. 515 - 516, tab. LXXX.

21) NK, rkp. sign. XXIII C 63, s. 5 - 9.

Obr. 19: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Profílace ostění osového okna západního průčelí.

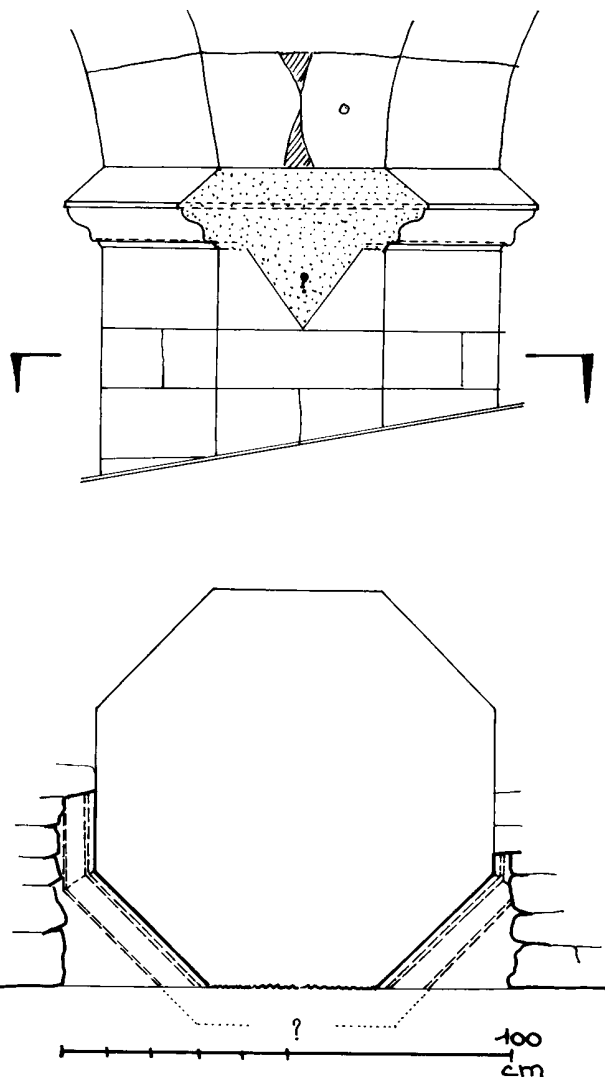
bylo zapláceno 50 kop. Mistr Šimon Vlach (Simon Italus) opravil podlahu kostela a uzpůsobil kameny nad hroby mrtvých, které ničemové zčásti rozbili, zčásti rozházeli. Po mnoho týdnů pak pracovali zedníci a tesaři. Z toho je vidět, jak uskutku ohromné byly způsobené škody.²⁴

R. 1613 dne 14. října pražský pokrývač Jiří Karmazínek pokrýl nově kostel taškami červené barvy. Věžička nad kostelem byla pak poprvé postavena „30. dne měsíce května téhož roku. Zdá se tedy, že ta, která stojí nyní, je druhá.“²⁴

V roce 1614 byl také pro kostel pořízen zvon, posvěcený „ke cti Boha Všemohoucího, Nejsvětější Panny Marie a sv. Vavřince, Mikuláše Tolentinského a anděla Gabriela.“ Zvon odlil slánský zvonař Jindřich Senomatský z Šternštátu.²⁵

O dalších obnovných pracích druhé dekády 17. století pak pamětní kniha stručně uvádí: „Masný krám (macellum) byl nově postaven r. 1616. [...] R. 1616 dne 20. měsíce října p. arcibiskup benedikoval velký zvon. Nový chór ve starém kostele byl začat r. 1618 dne 19. května.“²⁶

To se však již ke klášteru blížilo další nebezpečí. Stavovské povstání, zahájené svržením místodržících Slavaty a Martinice z oken Pražského hradu dne 23. května 1618,

Obr. 20: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Detail polygonálního pilíře mezilodní arkády (viz pohled na severní stěnu lodí). Tečkovaně odtěsaná část s nejasným torzem konzoly.

přineslo katolickým klášterům četné nesnáze. V Pšovce se již 12. a 13. srpna 1618 poprvé objevili vojáci, kteří zde prozatím jen přenocovali a vypili celou zásobu vína. V dalších měsících se takovéto vojenské návštěvy opakovaly. Roku 1619 si stavovští direktori nejprve předvolali převora Caribdia, chtějce prodat klášterní statky. Dne 6. července 1619 byl klášter se všemi pozemky z příkazu direktorů dán do zástavy městu Mělníku. Shodou okolností následujícího dne 7. července měl člen kláštera P. Jeroným Horrcener ze Švábska v kostele první kázání; dosud totiž kázali v klášterním kostele jen okolní faráři, neboť „naši Italové byli neznalí jazyka.“²⁷

Dne 10. ledna 1620 pak město Mělník klášter s pozemky koupilo za 8700 kop míš. do dědičného vlastnictví; řádu ponechali k užívání „toliko samý kostel a pokoje v jednom štoku, kdež převor nyní zůstává, a zahrádku v ambitech ležících.“²⁸ Situace se ovšem změnila po vítězství na Bílé hoře. Již 11. prosince 1620 kníže Karel z Lichtenštejna nařídil jménem císařovým vrátit klášter jeho legitimním vlastní-

24) NK, rkp. sign. XXIII C 63, s. 9 - 10.

25) Viz A. Podlaha, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém* 6. Politický okres Mělnický, Praha 1899, s. 173, kde je publikován text nápisu na zvonu.

26) NK, rkp. sign. XXIII C 63, s. 10.

27) Tamtéž, s. 10 - 11.

28) SÚA, SM, kart. 53, sign. A 44/6-13.

kům a ostatní majetek předat určeným komisařům; i tento majetek se pak po jistých průtazích vrátil do vlastnictví kláštera.²⁹⁾

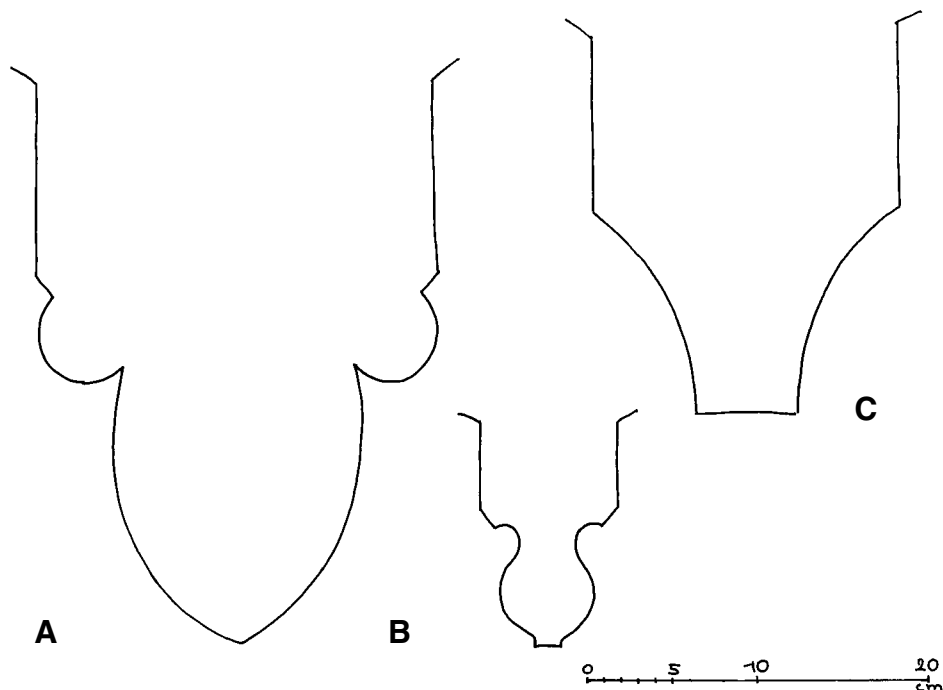
Ještě ve dvacátých letech 17. století se bez ohledu na obtížnou dobu rozhodl převor pro další stavební akci, o níž pamětní kniha kláštera píše: „R. 1627 za zdejšího převora P. Alberta Cornegera Mnichovského (Monacensi) byla od základů vystavěna přední část kláštera, smluvená s architektem na 500 kop; zároveň se zavázal postavit komory nad ambitem kostela, rozuměj nad kaplemi, za něž mu bylo nabídnuto 40 kop.“³⁰⁾

Tricetiletá válka ovšem přinášela klášteru četné nesnáze. V letech 1632 a 1634 zde hospodařili Sasové, na přelomu let 1645 a 1646 a znovu v roce 1648 Švédové. Převor i ostatní bratři v těchto dobách opouštěli klášter a uchýlovali se do bezpečí.³¹⁾

Přesto však roku 1644 začal klášter se stavbou „pivovárku“, jak to 1. prosince téhož roku oznamoval hejtmán mělnického panství české komoře.³²⁾ O špatném stavu kláštera po třicetileté válce svědčí atestace, vyhotovená na převorovu žádost dne 3. května 1657, v níž komisaři potvrzují, že „nejprve prohlédli chrám a celé klášterní obydlí a shledali, že budovy jsou zcela zničené a zřícené, což se nedá znovu vystavět bez velkých nákladů“; i v této atestaci je nadále uváděn při klášteře „malý pivovárek.“³³⁾

K nejpodstatnějším zásahům do podoby kláštera i kostela v době barokní došlo v šedesátých letech 17. století. Informuje nás o tom opět pamětní kniha kláštera z roku 1712, která o těchto pracích (po úvodní pasáži vztahující se k letům 1644 – 1645) uvádí následující:

„Čtyři roky předtím, to jest 1644, začal tžj převor [tj. Jeremiáš Haishamer] stavět pivovar a čepovat pivo v přední hospodě tak jako v nádvoří (atrio) kláštera, kde bydlíval vrátný; a tak byl z prodáváného piva jeho hlavní příjem, v dalších letech postupně rozmnožovaný, avšak jelikož kdykoli jsou stará práva obnovována, vždy jsou napadána, tak se stalo i zde. Neboť následujícího roku dne 11. dubna na naléhání vdovy Sylvie Kateřiny Černínové, a jelikož se Mělničtí bouřili a uplatňovali svá privilegia, aby totiž na vzdálenost jedné míle kolem dokola nebyla zakládána hospoda či pivovar, bylo převorovi zakázáno stavět a byl přinucen hájit své právo a bylo přikázáno, aby spolu s hrabětem Humprechtem Černínem, jenž rovněž zřídil v malé vsi nikdy nevidanou hospodu, odpověděl na to, co bylo proti němu namítáno, k tomu účelu zřízené komisi, což se stalo 11. července 1660; zdá se však, že bylo rozhodnuto v náš prospěch, jelikož r. 1661 byl

Obr. 21: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Profilace klenebních žeber. A - klenby sakristie, B - klenby výklenku tamtéž (poloviční profily předních žeber shodné), C - žebro místnosti jižně od sakristie.

pivovar znovu postaven a od toho času bez ohledu na jakékoliv protesty vaříme pivo a čepujeme v přední hospodě. Základem pro toto rozhodnutí bylo, že jsme našli stopy po staré sladovně, a nepochybně majíce aspoň jednu hospodu, zásobovali jsme ji pivem, uvařeným podle zvyku jiných vrchností námi samými. [...]

Kostel sv. Vavřince a přilehlé kaple byly obnoveny; práce pokračovaly po celá dvě léta ode dne 26. dubna 1660.

Strop (tabulatum), případně podlaha v kostele a pod chórem, udělané pražskými truhláři, stály 74 zl. 20 kr.

Byl rovněž zřízen hlavní oltář s nápisem: D. LaVrentio saCrVM (tj. s chronogramem 1661), item dva postranní oltáře, totiž Krista na poušti a sv. Štěpána, s nápisem: (vynecháno), item oltář Nejsv. Trojice v sakristii a Panny Marie navštěvující Alžbětu v Berkovské kapli, item tabernákl a mřížky u hlavního oltáře; všechno dohromady stálo 1000 zl. Nová dubová kazatelna přišla na 65 zl.

Naposledy pak byla r. 1666 a ve zbývajících letech za P. bakaláře Řehoře Arietina přiložena ruka ke stavbě konventu a ze starého, zříceného a opuštěného místa směrem k zahradě byl učiněn nový sklep (cellare) i se svými základy a nad ním byl nově postaven a zřízen refektář se svou kuchyní a dvěma patry s pokoji; kéž by se tak bylo stalo za lepšího architekta! Mezitím byla dokončena klauzura a dolní ambit byl vyzdoben obloukovitými (arcuatis) obrazy, znázorňujícími život sv. Mikuláše Tolentinského a jeho zázraky, což se stalo hlavně za převorů P. Valentina Vaydnera a Gelasia Hilbrandta.³⁴⁾

Obdobně, ale s několika novými informacemi, se o stavebních pracích šedesátých let 17. století vyjadřuje koncept pamětních zápisů, sepsaný někdy po roce 1729. V něm se uvádí: „R. 1660 byl obnovován kostel sv. Vavřince a přilehlé kaple po dvě léta, to jest tohoto a následujícího roku; pro-

29) NK, rkp. sign. XXIII C 63, s. 13 - 14.

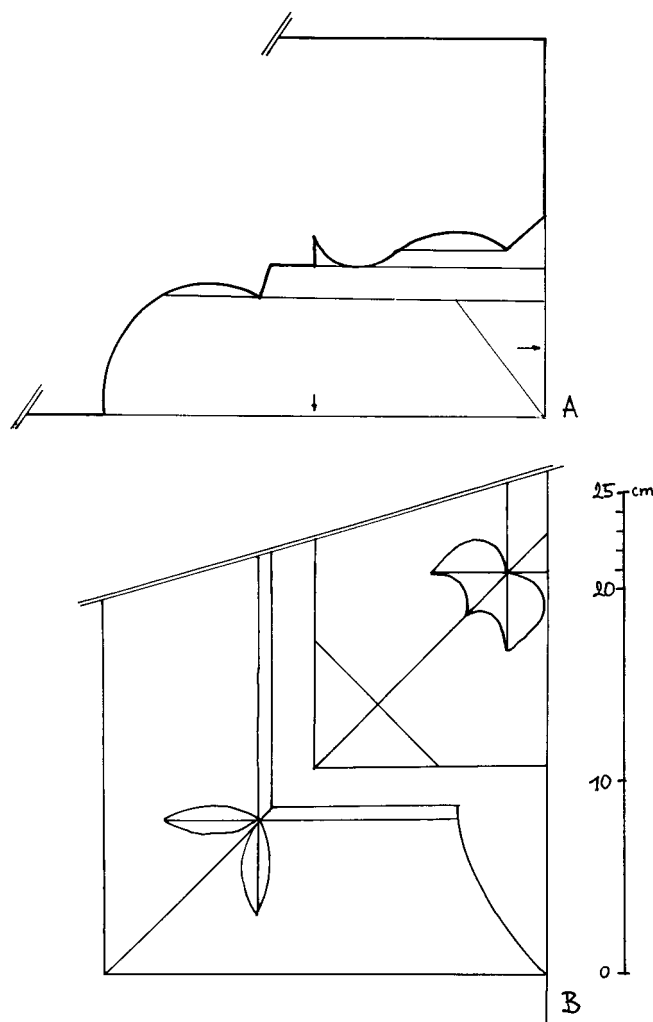
30) Tamtéž, s. 15.

31) Tamtéž, s. 16.

32) SÚA, SM, kart. 53, sign. A 44/6-9.

33) SÚA, SM, kart. 53, sign. A 44/6-14.

34) NK, rkp. sign. XXIII C 63, s. 16 - 18.

Obr. 22: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter: Profylace pozdně gotického portálu vloženého do zadržky narušené mezilodní arkády (viz její drcené patky pilířů), či po zrušení boční lodí.

tože kostelní loď neměla klenbu, byl udělán nový strop (tabulatum), přibitý k vykládání (ad laquearia) střechy či příčným trámům, přiloženým ke zdi; stál 74 zl. 20 kr.“

Byl rovněž zřízen hlavní oltář, jehož obraz, pocházející z ruky slavného malíře p. Karla Škréty, má nápis: „D. LaVrentio saCrVM. Item dva postranní oltáře, jeden na obraze představuje Krista na poušti, druhý kamenovaného sv. Štěpána, item oltář Nejsv. Trojice v sakristii, v němž je směrem ven obraz namalovaný starým způsobem (imago antiquae picturae) a směrem dovnitř na druhé straně pancířem oděný jezdec, poklekající před smrtí, namalovaný výtečným štětcem. Item oltář Navštívení Panny Marie v Berkovské kapli. Všechny dohromady stály 1000 zl., dubová kazatelna pak 65 zl. Později přibily v témže kostele z dobrodiní zbožných lidí obzvláště čtyři postranní oltáře sv. Mikuláše Tolentinského, sv. Kříže, sv. Jana Nepomuckého a sv. Tomáše z Villanovy. [...]

Ostatně naposledy pak byla r. 1666 a ve zbývajících letech za P. bakaláře Řehoře Arietina přiložena ruka ke stavbě konventu, zvláště pokud se týče traktu nad klášterní zahradou, kde byl udělán od základů sklep (cellare) s dvojím refektářem, letním a zimním, a s jinými dvěma patry pro bydlení řeholníků; kéž by se tak bylo stalo za lepšího architekta! Mezitím byla dokončena klauzura ve čtverhranu (in

quadro) a klenutý dolní ambit, na jehož obloucích je znázorněn život sv. Mikuláše Tolentinského.“³⁵⁾

Tyto zprávy klášterních pamětí v mnohém doplňují soudobé záznamy klášterních účetních knih. Ty se dochovaly počínaje zářím 1657 a zjišťujeme z nich, že jisté stavební práce probíhaly už před rokem 1660. Již roku 1657 pracovali pro klášter od září do konce listopadu jeden zedník a jeho tovaryš,³⁶⁾ v roce 1658 pak již dva zedníci se svými tovaryši, kteří stavěli klášterní chlévy. Kromě toho je k roku 1658 vícekrát zmíněna „nová budova“ či „nové pokoje“, zřízené ale (aspoň z velké části) nepochybně již dříve, neboť v tomto roce už do nich bylo pořízováno jen vnitřní zařízení (okna, kamna, lůžka, židle), zatímco o žádných zednických či tesařských pracích na této nové budově nejsme zpravováni.³⁷⁾

Během následujícího roku 1659 bylo placeno dvěma zedníkům, kamenolamačovi a dvěma dělníkům. Ve většině zápisů jsou uvedena křestní jména obou zedníků – prvním z nich byl polír Martin, druhým pak jeho tovaryš Vit. Stavby, na nichž pracovali, nejsou v záznamech o jejich vyplácní uvedeny. Tesaři tehdy jednak dělali podlahy horních pokojů, jednak stavěli nové koňské stáje a kravíny, sklenář zhotovil okna do nových pokojů řeholníků, byly pořízeny dva nové zvony, truhlář a kovář dodávali mobiliář a bylo koupeno vápno „na úplně opravenou střechu našeho kostela a čerstvě obarvenou věž.“³⁸⁾

V roce 1660 vykonával v klášteře drobné zednické práce mistr Šimon. Do klášterního kostela byl tehdy pořízen nový oltář sv. Tomáše z Villanovy.³⁹⁾ Platby za naprostou většinu stavebních prací, jež v tomto roce, ale i v letech následujících (podle svědectví pamětní knihy) probíhaly, tedy zjevně nebyly zapisovány do této účetní knihy, nýbrž do zvláštního účtu.⁴⁰⁾ Z drobných výdajů, jež byly do dochované účetní knihy zapisovány, je zajímavá pouze platba, k níž došlo někdy v letech 1665 – 1666, kdy byly zaplaceny 3 zl. „zedníku Jindřichovi za udělaný plán.“⁴¹⁾

Porovnáváme-li v účetní knize položky za jednotlivé nestavební výdaje s celkovými výdaji (včetně stavebních) za jednotlivá období, přičemž v některých případech jsou stavební údaje udávány souhrnně i v účetní knize, docházíme k závěru, že „na stavbu (pro fabrica)“ byly vynaloženy tyto částky:

květen 1662 – duben 1663:	115 zl. 11 kr.
duben 1663 – září 1664:	434 zl. 33 kr.
říjen 1664 – březen 1665:	?
říjen 1665 – prosinec 1666:	484 zl. 59 kr.
prosinec 1666 – únor 1668:	1110 zl. 15 kr. 3 pen.
únor 1668 – červenec 1668:	?
srpen 1668 – září 1669:	911 zl. 5 kr.
září 1669 – únor 1671:	733 zl. 40 kr.
únor 1671 – květen 1672:	603 zl. 55 kr.
červen 1672 – únor 1674:	857 zl. 14 kr. ⁴²⁾

Tyto údaje tedy potvrzují zprávy pamětních spisů, podle nichž se stavební práce začaly podnikat s větší intenzí

36) SÚA, ŘA Praha, rkp. 340, fol. 3r-4r.

37) Tamtéž, fol. 6r-10r.

38) Tamtéž, fol. 11r-18r.

39) Tamtéž, fol. 19v-21v, 32r-37v.

40) Existenci tohoto zvláštního účtu potvrdil provinciál při vizitaci dne 7. března 1662 (tamtéž, fol. 45r).

41) Tamtéž, fol. 80r.

42) Tamtéž, fol. 55r-131r.

35) SÚA, Řád augustiniánů (dále ŘA) Praha, kart. 269.

tou roku 1666. Pro další léta již nejsou žádné údaje o těchto pracích uváděny, takže se zdá, že zřejmě rokem 1673 (ne-li již 1672) stavební práce na klášteře skončily.

Zprávy pamětní knihy a účetní knihy jen nepatrně doplňují záznamy v pšovské matrice. Na jejím základě můžeme konstatovat, že výše zmiňovaným polírem Martinem byl „*Martin Berger, náš polír mezi zedníky*“, uváděný takto 9. února 1663, kdy křtil svého syna Viléma Matěje;⁴³⁾ sňatek Martina Bergera (Pergera) s Barborou Witzigovou se konal v Pšovce dne 6. listopadu 1661 a jako svědek byl při něm účasten „*Simon Hopff, zedník*“, „⁴⁴⁾ totožný nepochybně s výše uváděným mistrem Šimonem. V matrice se „*Šimon Hopt, náš zedník*“, objevuje prvně jako kmotr při křtu dne 15. února 1660.⁴⁵⁾ Ke dni 27. února 1664 se v matrice shledáváme ještě s dalším zedníkem, jímž je Jiří Stigler.⁴⁶⁾ Posléze v roce 1667 jsou jako svědci při křtu uvedeni dne 4. září Joannes Viola a Joannes Baptista Biamontes⁴⁷⁾ a 18. října Thomas Viola.⁴⁸⁾ Jejich povolání není sice v matričním zápise uvedeno, ale jejich italská jména, v malé vesnici Pšovce jinak naprosto neobvyklá, nám dovolují se dohadovat, že snad šlo o zedníky pracující na stavbě pšovského kláštera. Zatímco na běžné práce tedy klášter vystačil se svými zedníky v čele s Hopfem a Bergerem, na větší stavbu povolal zřejmě zedníky vlašské.

Pokud jsou předešlé úvahy správné, pak většina stavebních prací na konventním kostele sv. Vavřince pochází právě z období 60. – 70. let 17. století. Zásahy byly popsány již výše v rámci vyjasnění vztahu mladších zásahů ke středověkým součástem stavby. Nyní je možno pouze zopakovat, že právě tehdy byla patrně překlenuta západní část presbytáře, byť právě tato úprava je nejproblematictější zařaditelná a lze ji možná posunout již do období renesance (viz výše). Rozhodně v raném baroku došlo ke změně oken na obdélná, zřízen byl nový nižší krov a řada otvorů dostala nová kamenná ostění (vstup do sakristie, severní portál závěru, ostění oratoře, severní předsíní lože a j.).

Zajímavé jsou i zprávy o zde působících řemeslnících a stavitelích, kteří však dle všeho nedosahovali vyšších kvalit o čemž ostatně svědčí samotné objekty areálu i dobové zprávy.

Důležité je ale dobové označení autora tehdejšího hlavního oltáře. V mladší literatuře zmiňovaný Schönfeld je v pramenech nahrazen daleko výraznější osobností – Karlem Škrétou, což by si zasloužilo takto cílený přímý výzkum.⁴⁹⁾

Rané barokní obnova, přesněji až na malé procento středověkého zdíva ponechaného ve východním křídle konventu naprostá novostavba kláštera, se přes řadu převážně degradujících pozdějších zásahů dochovala dodnes a stále určuje jeho výraz. I když tedy řada hrubých, veskrze necit-

Obr. 23: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Detail gotické, v baroku upravené klenby v presbytáři kostela sv. Vavřince.

livých utilitárních zásahů, spojených zejména s obdobím druhé pol. 20. století, objekt výrazně postihla, je konvent až na několik drobnějších úprav spojených s pozdním barokem a 19. stoletím (viz dále) stále určen tímto raně barokním obdobím. Z tohoto důvodu nyní uvádíme stručný popis jeho současného stavu.

Vlastní klášter má čtyřkřídlou, takřka čtvercovou dispozici, s vnitřním rajským dvorem, který obklopuje ambít. Tři regulérní volná křídla konventních budov jsou přiložena k jižní stěně kostela, přičemž severní křídlo je tvořeno pouze arkádovou chodbou ambitu. Délka orientovaného kostela na východní straně s presbyteriem jen o málo přesahuje vnější líc východního křídla, naopak na západní straně je kostel kratší než západní křídlo konventu.

Z půdorysné dispozice vyplývá, že delší jižní křídlo bylo přisazeno ke kratšímu západnímu a východnímu, z pohledu vnějších fasád je tato skutečnost zřetelná v rozvrhu okenních os. Nejedná se však o podstatnou změnu, spíše o postup na jednotlivé etapy rozčleněné výstavby.

Výškově je objekt konventu členěn do tří podlaží (prizemí a dvě patra), se sklepními prostorami pod západním a částečně i jižním křídlem. Střecha je sedlová, pouze severní křídlo má pultovou střechu opřenou o jižní stěnu kostela. V ose východního křídla vynáší z krovu osm štenýřů výraznou polygonální sanktusovou vížku s lucernou.

Vnější fasády raně barokního konventu získaly mladšími a recentními zásahy víceméně uniformní ráz. Jejich raně barokní podoba však byla pravděpodobně již původně

43) Státní oblastní archiv (dále SOBA) Praha, Matriky, sign. Pšovka 4, s. 108.

44) Tamtéž, s. 11.

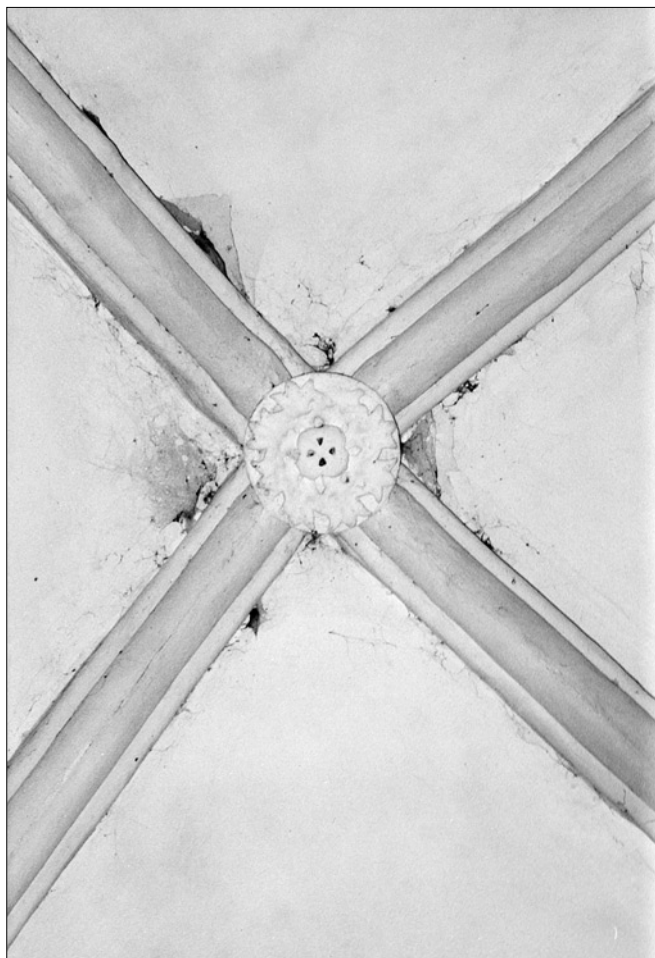
45) Tamtéž, s. 79.

46) Tamtéž, s. 122.

47) Tamtéž, s. 148.

48) Tamtéž, s. 149.

49) Soupis z roku 1901 uvádí Sommerův názor, že stávající oltářní obraz tradici připisovaný Škrétovi pochází od J. Kramolína. Otázkou však je autorství staršího oltářního obrazu sv. Vavřince, který umísťuje další soupis (E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 2, Praha 1978) do sakristie a připisuje jej z neznámých důvodů J. H. Schönfeldovi, což je pro prvotnímu archivnímu zjištění daleko blíže.

Obr. 24: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Detail klenby sakristie.

velmi jednoduchá a prakticky nečleněná. Dnes jsou jedinými prvky okenní otvory, u východního křídla lemované plochými a neprofilovanými šambránami a přečnělková profilovaná korunní římsa. Objekt postrádá jakékoli členění horizontální i vertikální, nemá sokl ani jinak akcentovaná nároží. Vnější fasády působí svou kompaktní plošností a absencí dalšího členění. Korunní římsa, jejíž profil je proveden ve štuku, obíhá plynule celý obvod objektu. Je otázkou, zda základní členění (šambrány, či nároží) nebylo v době vzniku provedeno pouze v malbě.

Korunní římsa křídel konventu nabíhá do jižní, resp. západní stěny kostela přibližně ve 3. čtvrtině jeho výšky. Sklon původních barokních střech byl strmější, jak dokládají cihlové zděné stíty západního a východního křídla konventu, jež byly nadezděné na korunu zdíva jižní stěny kostela, dále pak ze starší konstrukce ponechaná polygonální věžička východního křídla.

Východní průčelí je tvořeno boční, východní částí jižního křídla a vlastním křídlem východním. Z hlediska chronologie jsou obě části rozdílné; větší severní část (vlastní východní křídlo) patří ve hmotě minimálně dvou podlaží (přízemí a první patro) původnímu reliktu středověké stavby upravené snad renesančně, zatímco menší jižní část (jižní křídlo) byla v raném baroku k této části připojena. Proto se liší i počet okenních os v jednotlivých podlažích.

Jiným dokladem dodatečného prodloužení nebo radikální stavební úpravy východního průčelí je zlom, který oděluje východní středověké křídlo od jižního barokního. Ce-

lá jižní část průčelí je vychýlena mírně k západu. Zlom se nalézá přibližně v místě stávajícího a současně raně barokního vstupu.

Nejasný původní stav nebo následné stavební úpravy může indikovat i mírně konkávně prohnutá stěna mezi třetí a čtvrtou okenní osou od severu. Zda-li to souvisí s barokní úpravou zde předpokládané kapitulní síně, nelze za současného stavu poznání potvrdit. Prohnutí je zřetelné zejména v úrovni přízemí, směrem vzhůru se vytrácí. Děje se tak v soulase s výše vyslovenou hypotézou, že druhé patro konventu je barokní novostavbou.

Jediné prvky, které zvýrazňují fasádu, jsou ploché neprofilované šambrány oken, provedené ve štuku.

Nejvýraznější a v podstatě jediný prvek exteriéru vytváří vstupní kamenný raně barokní portál. Je obdélný, flankovaný dvěma neprofilovanými narušenými stojkami, s rovným překladem. V horní části je utvářen jako kompletní kladí, které je však mladšími úpravami porušeno. Překlad je jako architráv s profilovanou římsou po straně zdoben dvojicí plastických čtyřlístů. Plochý vlys je po obou stranách lemován dvojicí konzolových útvarů odstupněných pseudopilastrů, které vynášejí vyloženou okapníkovou desku zásadně poškozené římsy. Na ní je v ose umístěn soklík se symbolem srdce. Ukončující prvek postrádá římsu, z čehož lze usuzovat, že symbol srdce sem byl umístěn druhotně.

Pravidelný rozvrh okenních os vykazuje jižní průčelí, které zcela náleží jižnímu křídlu konventu. V prvním a druhém patře je devítiosé, v přízemí osmiosé (původně rovněž devítiosé). Jižní průčelí postrádá jakéhokoli členění vyjma korunní římsy se shodnou profilací jako u východního průčelí. U západního nároží je křídlo prodlouženo o několikametrový úsek zdi, reliktu spojovací zdi s barokní bránou, která již dnes neexistuje (viz mapové podklady z konce 50. let). Podobný relikv vstupní brány do vnějšího nádvoří se nachází rovněž u východního nároží.

Západní průčelí konventu mírně předstupuje před průčelí loď kostela. Podobně jako jižní průčelí je nečleněné, vyjma mírně vyložené profilované římsy. Jižní tři okenní osy (sdružené a jednoduché okno) náleží západní části jižního křídla, zbývající okenní osy pak západnímu křídlu. Obě křídla jsou barokními novostavbami, západní křídlo bylo přisazeno k jižní stěně kostelní lodi.

Při jihozápadním rohu se uplatňují již v rámci jižního křídla ojediněle sdružená okna, vážící se na významnější prostory interiéru. Pravidelný rozvrh okenních os vykazuje první a druhé patro, přízemí se vzhledem ke své půdorysné dispozici mírně odlišuje (viz půdorysy).

Nádvorní fasády se svým jednoduchým členěním od vnějších průčelí neliší. Uzavřená čtyřkřídlá dispozice se uplatňuje hlavně plochou, která je v patrech členěna obdélnými okenními otvory, v přízemí pak dveřními a okenními otvory v místě původně otevřených půlkruhově sklenutých arkád ambitu. Korunní římsa je i zde pravděpodobně cihlová, s profilem provedeným ve štuku, který plynule spojuje všechny strany rajského dvora. Na severní, východní a západní fasádě jsou pod korunní římsou umístěny obdélné iluzivní silně narušené malby se slunečními hodinami, dle všeho pozdně barokní o později obnovované.

Z pohledu vnějších fasád jsou konventní budovy uspořádány do takřka pravidelné čtvercové dispozice. Z pohledu vnitřní dispozice kláštera je však patrné, že délkovou

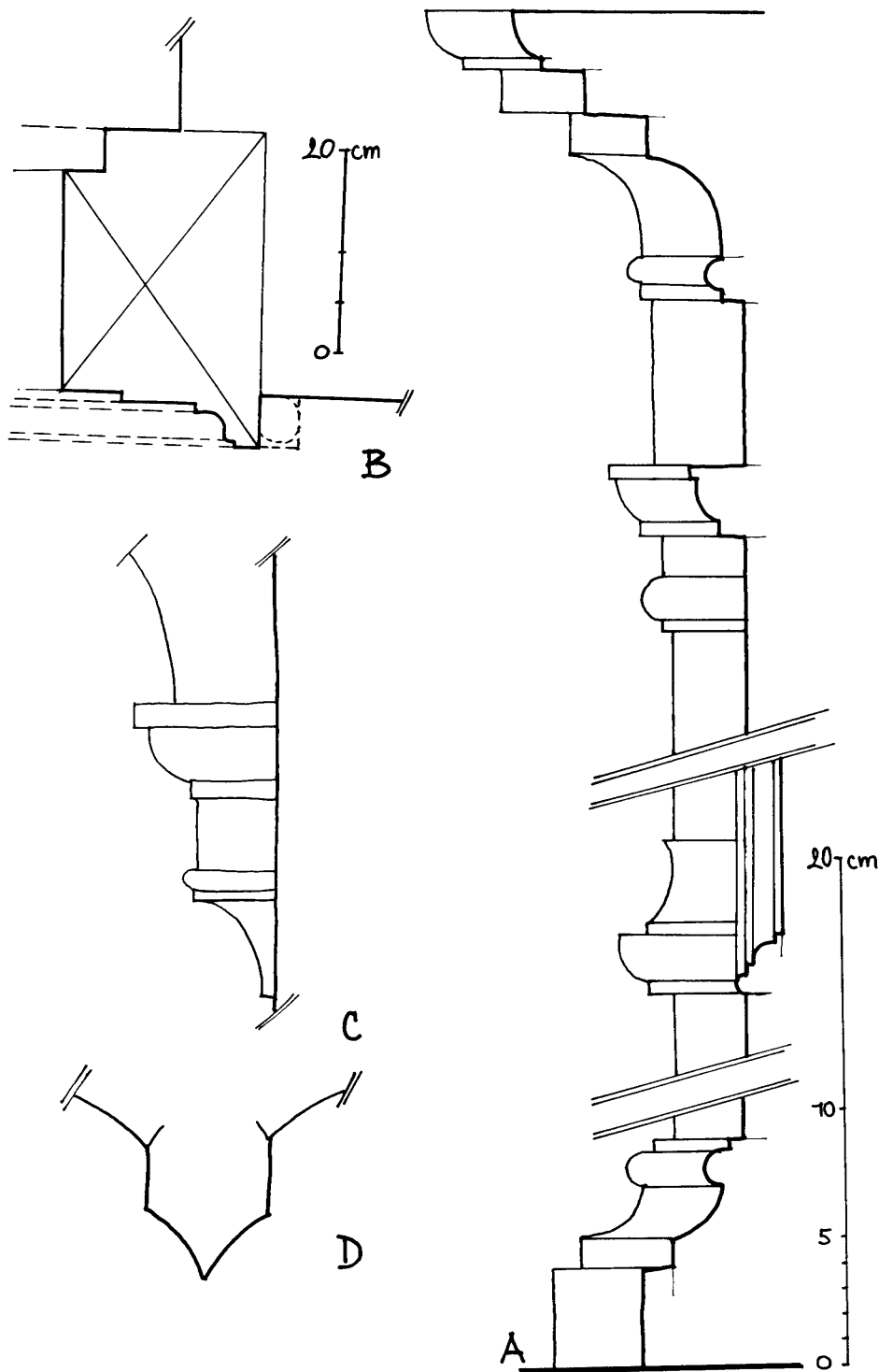
dimenzí jižní křídlo kláštera předčí obě postranní křídla, západní a východní, zatímco šířkově se prakticky neliší. Zahrneme-li do půdorysné dispozice jednotlivých křídel i křížovou chodbu obklopující rajský dvůr, pak lze jižní křídlo charakterizovat jako trojtrakt, západní a východní jako dvoutrakty. Severní křídlo je tvořeno pouze chodbou ambitu v přízemí a spojovacími chodbami v patrech konventu; slouží tedy jako spojovací jedno-trakt.

Vstup do objektu kláštera byl pravděpodobně již od počátku situován v jižní třetině východní fasády, v místě zlomu, který zřejmě indikuje styk středověké stavby od severu a barokní novostavby z jihu. To dokládá i rozmístění vnitřních zdí neodpovídajících zcela jednotné barokní koncepci. Existoval-li podobný vstup na protější západní straně konventu, na konci chodby středního traktu jižního křídla, nelze za současného stavu poznání rozhodnout. V každém případě se již od počátku počítalo se vstupem v ose jižní fasády, umístěním poblíž hlavního schodiště.

Sklepní, valeně sklenuté prostory se nacházejí pod západním křídlem a západní částí jižního křídla konventu. Stavebním materiálem je lomový kámen, stěny nejsou omítány, jsou potřeny vápenným mlékem. Do sklepních prostor se vstupuje přibližně uprostřed arkádové chodby západního křídla, při západní stěně chodby, další vstup směřoval přímo do jižní vnější fasády konventu, do hospodářského dvora (západní vstup je novodobý). Další nedochované schodiště spojené s provozem kuchyně se mohlo vázat na lichoběžníkový výklenek rohového prostoru.

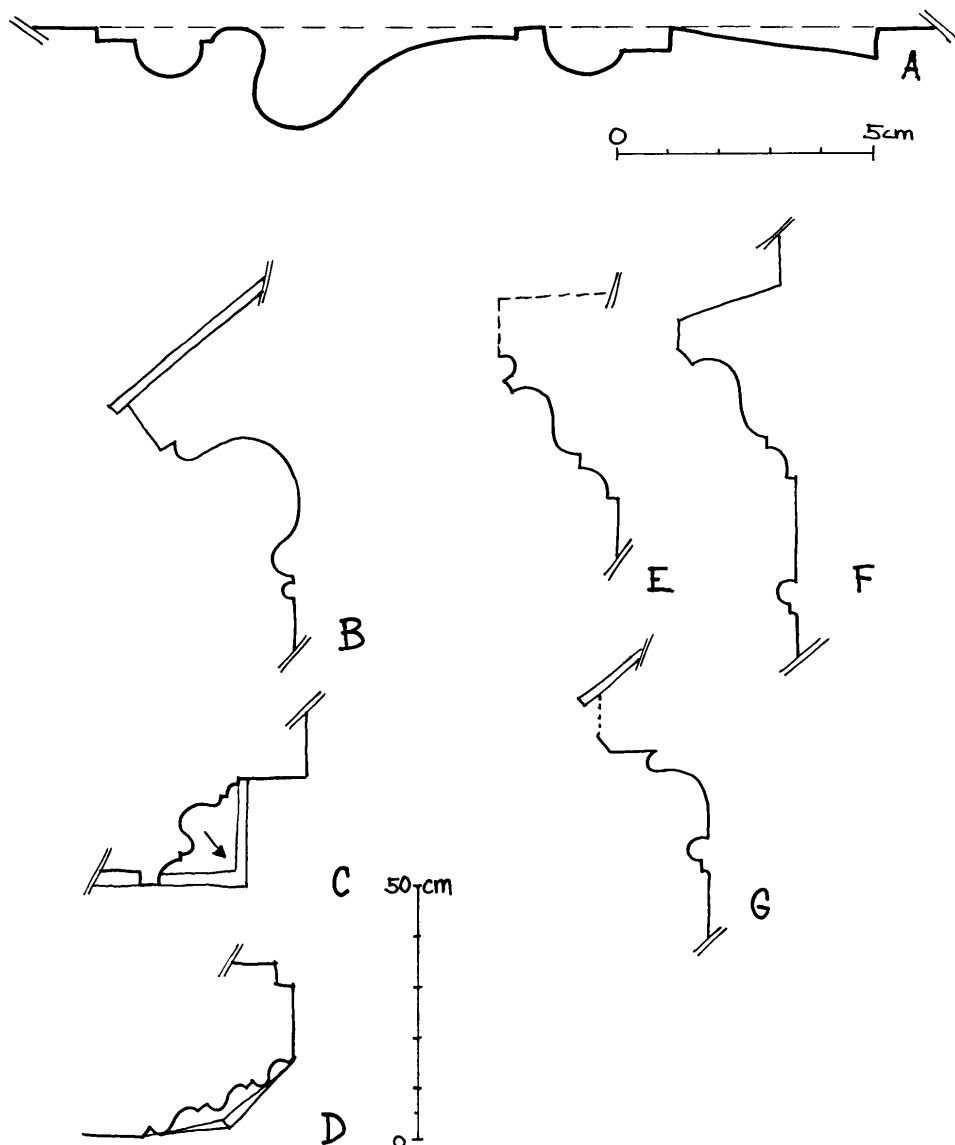
Podstatná je podoba rohové místnosti, která zřetelně navazuje na západní křídlo a až dodatečně – viz vložená arkáda – se přizpůsobuje trojtraktové situaci křídla jižního.

Dispozice přízemí je dobře sledovatelná na přiložených půdorysech. Místnosti i chodby jsou klenuté valeně, většinou s pročleněním trojbokými výsečemi, kde jsou proniky klenebních ploch zvýrazněny drobnými hřebínky. Odlišně tvarované pětiboké výseče mohou naznačovat určité stavební změny.

Obr. 25: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Profilace barokních prvků. A - detail dřevěného obložení stěn sakristie, B - portál sakristie, C - kresebné schéma konzol klenby presbytáře, D - schéma úpravy středověkého žebra tamtéž.

Podoba přízemí přes značné zásahy odpovídá barokní skladbě. Vymezit lze patrně refektář, nalézající se poměrně nečekaně v západním křídle při kostela. Na něj navazující prostory patřily i díky charakteru kleneb kuchyňskému provozu. Nejskvěleji vybavená rohová místnost, oddělená od předešlých chodbou, měla nepochybně význačnou funkci, v rámci kláštera však obtížně definovatelnou. Účel dalších prostorů je dnes bohužel postižitelný pouze spekulativně. V přízemí, možná i v patře se patrně nalézala i část určená pro řádové studium a nepochybně i knihovna, která však

Obr. 26: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. A - barokní profilace ostění oken z 18. století deformována přiložením ke starší stěně (interiér). Soubor historizující profilace z poloviny 19. stol. kombinující gotické a antikizující prvky; B - korunní římsa kostela, C - profilace ostění severní předsíně lodi, D - profilace ostění severní předsíně presbytáře (nelze zcela vyloučit druhotné užití renesančního ostění ?), E - profilace římsy brány při faře, F - patrová římsa fary, G - římsa severní předsíně lodi (E, F, G neměřeno).

dle mladších zpráv byla umístěna v běžném pokoji a ne ve speciálně upraveném prostoru.

Schodiště do pater bylo v objektu jediné, umístěné v jižním křídle. Jeho tvar je méně obvyklý – jedná se o jednoramenné úseky vystupující v každém podlaží do drobné haly, kde se pohyb opět stáčí na další jednoramenný úsek. Ve vyšších podlažích je jediné úsek ramen schodiště sklenutý, a to až do půdního prostoru.

Patro konventu opakuje téměř úplně dispozici přízemí. Kromě schodiště jsou všechny prostory prvního patra plochostropé, částečně fabionové, evidentně nejdříve až pozděně barokní, většinou však dále upravované. Pouze nárožní prostor mezi jižním a východním křídlem zdobí štukové zrcadlo, které však stejně jako uvedené fabionové útvary nepochází z doby výstavby raně barokního konventu, ale je evidentně mladší. Otázkou je i zde konkrétní účel jednotlivých prostor. Regulérní cely, respektive jejich zbytky jsou totiž patrné pouze v západním křídle, v ostatních je nápadný velký počet rozměrnějších pokojů.

Zajímavá může být situace ve východním křídle, kde lze nad dvojicí značně vysokých středověkých místností předpokládat meziprostor i v úrovni prvního patra. Zde by mohly být dochovány cenné informace o podobě středověkého patra kláštera.

V severní části chodby východního křídla se při kostele dochoval pravděpodobně původní (?) záklopový trámový strop. Široké fošny a stropní trámy jsou na hranách okoseny.

Z hlediska fungování patra je příznačná úzká obdélná prostora na jižním konci západního křídla. Prostor je osvětlen oknem v západní stěně objektu. Vzhledem k tomu, že okno není vsazeno do běžné lichoběžníkové niky se segmentovým záklenkem, ale do obdélné niky, do níž plynule přechází plochý strop místnosti, lze zde předpokládat existenci barokních záchodů (?), což nevylučuje ani situace ve sklepech obsahujících zde silnější šíji.

Druhé patro ve své půdorysné dispozici rovněž zcela navazuje na řešení nižší úrovně.

Patro je plochostropé, starší stropy jsou částečně vyměněné. Ve východním křídle jsou dochovány náročněji zdobené mladší pozdně barokní fabionové stropy, které se ojediněle vyskytují i v jižním křídle. Jejich podoba by naznačovala ubytování významnějších osob, snad hostů a představitelů řádu. Opětne pouze v západním křídle lze na-

lézt zbytky jednoduchých drobnějších cel. Jejich počet je v obou patrech nad sebou patrně 6 a 6, což odpovídá pozdější zprávě o 12 řeholnicích (viz následné dějiny objektu).

Krovy jednotlivých křídel konventu jsou navzájem propojeny, konstrukce je zde jednotná (u východního, jižního a západního křídla), vzniklá až v průběhu 19. století a později. Ze starší barokní etapy zůstala pouze zmiňovaná hodinová věžička východního křídla.

Po popisu barokní stavby, která nutně zachytila i některé mladší zásahy je nutno pokračovat v průběžném sledování dějin objektu. V urbáři z roku 1717 se o kláštere stručně píše, že „sestává ze tří podlaží a rovněž tolika ambítů, z nichž čtvrtý hraničí s kostelem; pokojů je v něm tolik, že byl určen za místo konání provinciální kapituly, jak se to stalo v letech 1713 a 1716. Nyní v něm pobývá 12 řeholníků a pokračuje tu filozofické studium a observance, jako je tomu i v ostatních řádných konventech.“⁵⁰⁾

50) SÚA, ŘA Praha, kart. 270, inv. č. 277.

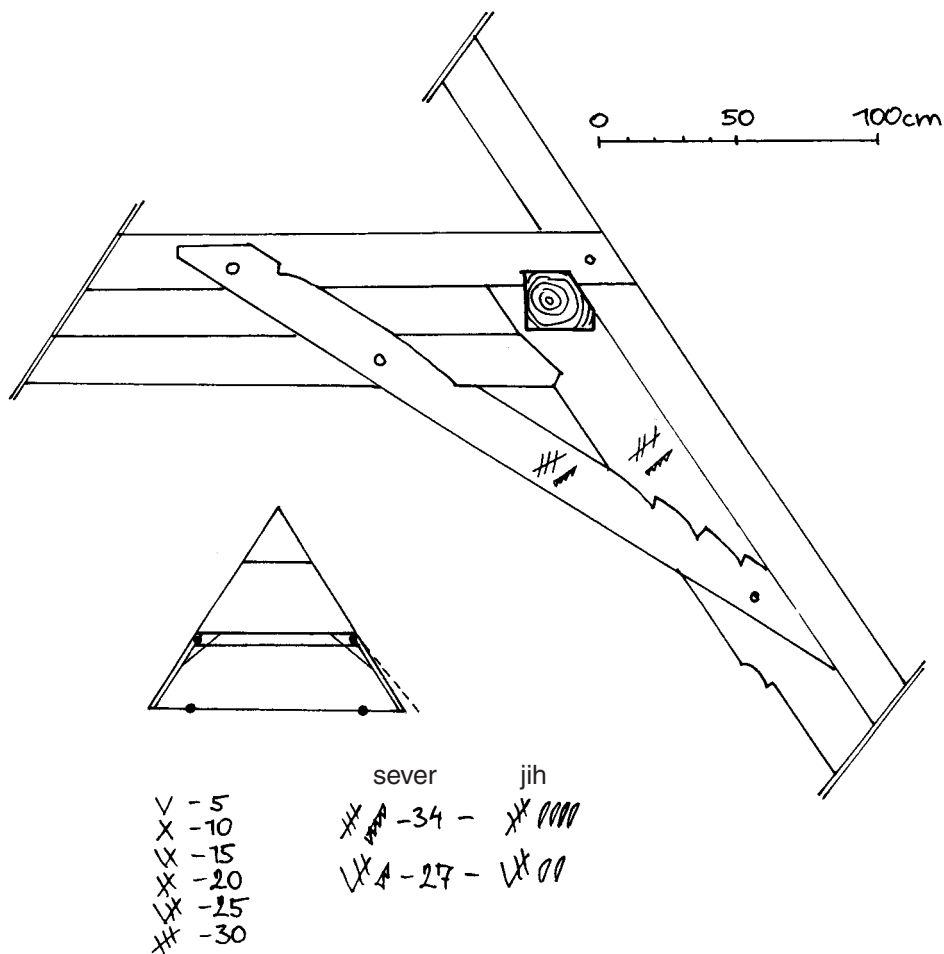
Je zajímavé, že jedny z nejhodnotnějších prvků kostelního vybavení – bohatě řezané akanťové lavice a oltářní mřížka – pocházejí právě z roku 1713.

Až v 18. století dochází v klášteře k dalším opravám. K roku 1719 klášterní pamětní kniha uvádí: „*Jakýmsi pražským hodinářem panem Petrem Neymannem byly zřízeny zcela nové hodiny s novou věžičkou*“ (případně „*místo starých hodin na věžičce*“).⁵¹⁾ K následujícímu roku 1720 pak pamětní kniha o těchto nových hodinách znovu píše: „*V měsíci březnu byly v tomto konventě sv. Vavřince mučedníka zřízeny nové hodiny se dvěma cymbály* (viz výše o poradě ctihodných otců), *kteréžto hodiny s novou věžičkou a jiným příslušenstvím a s dalšími výlohami stojí 440 zl.*“⁵²⁾ Zmíněná věžička nad východním křídlem kláštera již byla vícenásobně v popisech jmenována, je tedy otázkou, zda se jedná o podstatnou opravu starší raně barokní konstrukce, nebo o novostavbu.

O další práci z roku 1728 pamětní kniha (tehdy ji psal převor Gelasius Voves) uvádí: „*V měsíci listopadu 1728 pod refektářem ve sklepě (cellari) pro zahradní věci na pravé straně od vchodu, nikoli bez zděšení, zatímco náš zahradník tehdy ukládal zahradní věci, zeď o značné velikosti, vystavěná špatně a na písku, ustoupila dozadu. Bylo ještě štěstím (jak řekl později stavitel), že se spolu s refektářem nezřítíl k záhubě tam bydlících řeholníků takřka celý trakt směrem k zahradě a nad ním postavená patra, a bylo by se tak jistě stalo, kdyby tam nebyla pevná klenba. Tuto nebezpečnou ruinu jsem dal bez prodlení a ne bez nebezpečí pro pracovníky solidně obnovit. Tento trakt s refektářem, sklepem (cellari) a kuchyní dal roku 1666 vystavět P. bakalář Arietinus a »kěz by se tak bylo stalo za lepšího architekta«, jak si na foliu 18 této pamětní knihy přeje náš dnešní ctihodný a znamenitý P. P. magister exasistent, provinciál Benignus Sychrovský.*“⁵³⁾

Tuto zprávu pamětní knihy potvrzují i klášterní účty, podle nichž bylo v prosinci 1728 zaplacen 22 zl. 30 kr. „zedníkům, kteří se zjevným nebezpečím pádu refektáře a nad ním postavené budovy bourali ustupující zeď ve sklepě (cellari) pod refektářem na pravé straně a nově ji ne bez převelkého nebezpečí pro sebe od základů stavěli velmi solidní a prostrannou.“⁵⁴⁾

Roku 1738 byla dne 31. května ukončena stavba „nové kostnice na způsob jakési kaple, umístěné za kostelem

Obr. 27: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Schéma plné vazby krovu nad lodí s charakteristickým detailem, náčrt osobitého značení jednotlivých prvků.

směrem k zahradě.“⁵⁵⁾ Tento drobný objekt, jen ve fasádách členěných lesenami a slepými arkádami částečně upravený, stojí severozápadně od kostela doposud. V roce 1740 měla vzniknout předsíň po straně závěru kostela, kde zakryla starší raně baroní portál.

Větší stavební práce, i když převážnou většinou nikoli na budovách vlastního kláštera a kostela, proběhly v letech 1745 – 1753. Roku 1745 bylo vydáno „na stavbu stáji“ 468 zl. 5 kr., načež následujícího roku 1746 bylo dalších 653 zl. 57 kr. zaplacen „za dokončení stáji a obnovení dvora, item za novou školu, kovářnu, masné krámy, rovněž v konventě a v hospodě a za jiný nezbytný materiál.“ V roce 1747 bylo nejprve v létě za 190 zl. 54 kr. „od základů postaveno skladiště pro seno z dřevěných prken, item byly znovu postaveny vchody do hospody a do kláštera, a stejně tak byl obnoven pivní sklep“, načež za 33 zl. 9 kr. byly opraveny střechy kláštera a kostela.

V roce 1750 bylo pak vydáno 615 zl. 9 kr. „na novou stavbu pivovaru,“⁵⁶⁾ na níž se pak pracovalo i v dalších třech letech. V letech 1751 – 1753 bylo za ni zaplacen 1421 zl. 25 kr.⁵⁷⁾

Zedníci a truhlář pracovali v kostele roku 1761, kdy stavěli „nový chór“, který pak zedníci vybíli. Práce na tomto chóru odvedl i truhlář.⁵⁸⁾ Je to nejvýraznější doplněk star-

51) NK, rkp. sign. XXIII C 63, s. 197.

52) Tamtéž, fol. 199v.

53) Tamtéž, fol. 203r.

54) SÚA, ŘA Praha, rkp. 344.

55) NK, rkp. sign. XXIII C 63, fol. 211v.

56) SÚA, ŘA Praha, rkp. 344.

57) SÚA, ŘA Praha, rkp. 346, s. 192, 204, 216.

šího kostelního interiéru, který však nestál osamocen. Jednalo se o zděnou kruchtu vloženou do západní části lodě, která dle archivních pramenů nahradila stavbu starší (viz výše).

Tvarování jejího průčelí plně navazuje na tradice v době stavby již překonaného dynamického přístupu, který zde byl použit spíše jako poněkud opožděný a částečně i zjednodušený ohlas kompozic z počátku století. Tomu ostatně odpovídá i základní řešení, kdy není tvarována samotná stěna, ale příznačných konvexně – konkávních tvarů je docilováno jejím zesilováním a zeslabováním. Tento přístup se uplatňoval poměrně často, protože základní principy dynamické tvorby většinou regionálních tvůrců unikaly. Přes uvedené výhrady se jedná o výrazný prvek s řadou hodnotných detailů, který je možné porovnat s místní tvorbou, zejména se stavitelskou produkcí nedalekého Mělníka.

Snad současně vznikl i stávající hlavní oltář datovaný literaturou do 2. třetiny 18. století a uvádějící jako autora oltářního obrazu J. Kramolína.⁵⁹⁾

S touto vestavbou kruchty nepochybně souvisí již zmíněná, pramenně však nepodchycená úprava okenních otvorů do podoby výrazných kasulových oken s dramaticky tvarovaným obrysem, která nahradila starší, snad raně barokní obdélná okna. Současně vznikala i slepá okna po jižní straně lodě a její dnešní fabionový strop. Že se stavební činnost dotkla i konventu, dosvědčuje zpráva o úpravě nelokalizovaného malého refektáře.

V únoru 1773 pak dostali zedníci za „*kamenolamačskou práci pro konvent (saxifragio conventus)*“ celkem 17 zl. 5 kr., z toho 1 zl. 20 kr. „*za 16 podlouhlých částí, jež mají být použity jak k oknům, tak ke schodům.*“⁶⁰⁾ Jak se tyto práce odrazily na vzhledu kláštera, nelze v současné době postihnout. Mohlo by se ale jednat o některé doposud zachované fabionové stropy členěné jednoduchými dekorativními obrazci.

K roku 1775 uváděná malba refektáře, případně malovaný baldachýn v kapli P. Marie nasvědčuje dalším úpravám, které by se mohly vázat na zřejmě náročnější iluzivní

Obr. 28: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Klenba v mladší nīce západní stěny sakristie.

Obr. 29: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Klenba místnosti v přízemí při jihozápadním nároží bývalého konventu.

výmalbu presbytáře jak nám dokládají pozdní zprávy ze sklonku 19. století (viz níže).

Klášter byl zrušen za josefinských reforem, a to 27. června roku 1789. Po zrušení kláštera byl dne 8. září 1789 sepsán hlavní inventář. Podle něj byl v kostele tehdy hlavní oltář s obrazem sv. Vavřince, dále postranní oltáře Panny Marie Utěšitelky, sv. Moniky, sv. Jana Nepomuckého, sv. Kříže a dva malé stejné oltáře sv. Anny a sv. Tomáše (správně má být Mikuláše) Tolentinského. Posléze o sakristii se tu píše: „*Sakristie sama sestává ze dvou oddělení s kaplí Navštívení Panny Marie a nacházejí se v konventní budově v dolním ambitu.*“⁶¹⁾ Tato formulace může částečně objasnit

58) Tamtéž, s. 337.

59) Viz pozn. 49.

60) SÚA, ŘA Praha, rkp. 346, s. 529.

61) SÚA, ČSÚ, kart. 263; SÚA, ŘA Praha, kart. 270, inv. č. 276.

Obr. 30: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter: Pozdně barokní sluneční hodiny severního křídla býv. konventu. V pozadí obnovená vížka kostela.

polohu mariánské (tedy berkovské) kaple do prostoru vedle sakristie, bohužel formulace částečně připouští i jiný výklad (např. umístění kaple do středověké niky, kde mohl být osazen (?) oltář se slavným obrazem mistra I. W. (dnes se oltář nachází po severní straně lodi).

Při veřejné dražbě, konané krátce po zrušení kláštera, totiž dne 21. září 1789, koupila celý statek náboženského fondu Pšovka majitelka mělnického panství Marie Ludmila kněžna z Lobkowicz, rozená hraběnka Černínová z Chudenic. Dvorní dekret, potvrzující tuto koupi, byl však vydán již po smrti Marie Ludmily, dne 18. listopadu 1789, a patří k ní kupní smlouva, již zemské gubernium prodává statek Pšovku Augustu knížeti z Lobkowicz jakožto poručníkovi svého nezletilého syna a univerzálního dědice Marie Ludmily Antonína Izidora, byla vyhotovena až 14. prosince 1793. Pšovka v ní byla Lobkowiczi koupena za 36 465 zl. 35 kr.; noví majitelé byli povinni nechat pšovského faráře nadále bydlet v klášterní budově. Patronátní právo nad bývalým klášterním, nyní farním kostelem však nepřešlo na pšovskou vrchnost, nýbrž ponechal si je náboženský fond.⁶²⁾

Lobkowiczové zřejmě po nabytí klášterních budov, jež jim měly sloužit za kanceláře a byty úředníků, provedli určité adaptace, o nichž se však nic nedovídáme. O větších úpravách kostela víme až z druhé poloviny 19. století. Kněz již neobýval část kláštera, zvaného někdy nově „zámek“ a přestěhoval se do fary nově vystavěné roku 1865. Téhož roku byl opraven kostelní strop.⁶³⁾

62) SOBa Litoměřice, Velkostatek (dále Vs) Mělník, sign. P XXIV.

63) Státní okresní archiv Mělník, Farní úřad Pšovka, jednací protokol

Historizující, spíše ještě romanticky citěná neogotická novostavba soliterní patrové fary se dochovala až doposud téměř bez zásahů včetně řady hodnotných a dnes již pro danou dobu ojedinělých detailů. V plochými segmenty sklenutém přízemí se jedná o dochovanou kuchyni s pecí, dále o náročnější schodiště i řadu dobových výplní v obou podlažích.

V 19. století byly podstatně změněny krovy nad bývalým konventem. Současná konstrukce krovu je značně jednoduchá; jde o věšadlovou konstrukci, jejíž plnou vazbu tvoří trojúhelník vazného trámu a obou šikmých krokví. Konstrukce krovu není zavětrována, a to ani v rovině střechy. Při novodobé úpravě krovu byly využity prvky staršího barokního krovu, jak dosvědčují dlaby číslic a záseky na těchto prvcích. Přirozeně se však dostaly do druhotných poloh, které nemají s původní situací a konstrukcí krovu nic společného.

V letech 1892 – 1893 došlo k opravě vnějšku i vnitřku kostela, kterou prováděl stavitel Teynil. Součástí oprav byla i výmalba presbytáře a restaurování oltářních obrazů, které provedl akademický malíř Jan Heřman.⁶⁴⁾ Výmalbu presbytáře posoudil v roce 1896 architekt Antonín Wiehl, jenž prohlásil: „Malba v presbytáři nevyhovuje požadavkům dobrého vkusu a měla by odstraněna a nahrazena býti výzdobou důstojnější. Jmenovitě jest napodobení architektonických článků, ano i celých oken naprosto pochybené a ze stanoviska stilistického nepřijatelné.“⁶⁵⁾ V této souvislosti je třeba se ptát, zda iluzivní architektura nemohla navázat na starší, pozdně barokní řešení, kterému by velice dobře odpovídala, což téměř s jistotou dokládá další zpráva. V následujícím posudku z 12. ledna 1897 totiž Wiehl o této nápodobě architektury uvedl: „I když před restaurováním tu takovéto znázornění existovalo (viz fotografii, která je přiložena k rozpočtu), bylo provedeno v barokním slohu, tedy snesitelněji a nezávadně. Když se však činí pokus o zdánlivou architekturu v tomto rozsahu a v přísnějším gotickém slohu, působí banálně a nepříznivě.“⁶⁶⁾ Novou výmalbu presbytáře pak během roku 1898 provedl na Mělníku usedlý akademický malíř Otakar Skůček, a to podle pokynů Wiehlových.⁶⁷⁾

Po roce 1948 byl pšovský zámek (tedy bývalý klášter) tehdejšímu majiteli Otakaru Lobkowiczovi zkonfiskován a výnosem ministerstva zemědělství z 30. května 1949 přidělen do vlastnictví Státním statkům n. p. v Praze II. V budově kláštera byla poté umístěna učňovská škola s internátem.⁶⁸⁾ V této době došlo k řadě zásadních stavebních úprav, které bývalý konvent téměř zcela zbavily veškerého historického vybavení (zejména okna, dveře a podlahy, naopak doplněno bylo rušivé obložení a j.). Zachována zůstala vloženými příčkami narušená dispozice, klenby a několika kvalitních stropů ve vyšších podlažích.

Poněkud odlišné osudy měl přiléhající kostel, který byl v průběhu 20. století připojen k mělnickému proboštství. Pěti duchovních správců zde postupně došlo k opravám, vztahujících se zejména na havarijní krov. V roce 1984 byla

1857 - 1868, rok 1865, č. 165.

64) A. Podlaha, Soupis památek historických a uměleckých v království Českém 6. Politický okres Mělnický, Praha 1899, s. 173; SÚA, Památkový úřad Rakousko (dále PÚ/R), kart. 80.

65) Archiv Národního musea (dále ANM), Pozůstalost Antonína Wiehla.

66) SÚA, PÚ/R, kart. 80.

67) ANM, Pozůstalost Antonína Wiehla.

68) SÚA, Státní památková správa, kart. 501.

například zcela znovu postavena havarijní sanktusová vížka pšovského kostela.⁶⁹⁾ Rovněž v klášteře (učilišti) docházelo k řadě úprav a oprav (zejména celková obnova pláště), které však sledovaly pouze utilitární cíle a jednotlivé zásahy ve své výsledné podobě zbavovaly tuto část areálu dalších a dalších hodnotných prvků.

Po roce 1989 byl objekt bývalého kláštera navrácen rodině Lobkowiczů, kteří pro něj po zrušení učiliště hledají nové využití. Následně bylo od roku 1996 bylo přikročeno díky duchovnímu správci i velkému pochopení okresního úřadu k obnově vnějšího pláště kostela včetně výsledné prezentace nalezeného východního okna. V malém předstihu a souběžně s uvedenými pracemi probíhal i tento detailní průzkum umožňující podstatně rozšířený a prohloubený pohled na tento poněkud opomenutý, přesto však vysoce hodnotný areál.

Pokud bychom se pokusili v závěru zhodnotit význam kláštera ve Pšovce u Mělníka, je nutno věnovat pozornost několika oblastem.

Sledovaný areál vytváří při patě vyvýšeniny korunované královským městem Mělníkem působivý celek, který poměrně úspěšně odolává tlaku průmyslově se rozvíjejícího okolí. Je navíc posledním hmatatelným dokladem prastaré obce Pšovka, mající nesporný význam pro naše obecné i duchovní dějiny.

Zásadní význam bývalého kláštera augustiniánů – poustevníků spočívá nesporně v jeho prvotní podobě, vztážené přes určité spory o rok založení do konce 60. let 13. století (zřejmě k roku 1268). Již při pohledu na mapu Čech se nám objasňuje význam kláštera. Důležité rané gotické kláštery stojí nejbližší v Mnichově Hradišti, a pak již máme městská založení v Praze či Litoměřicích, pokud nepočítáme zaniklou komendu v Řepíně (poč. 13. stol.), která jediná byla založena poměrně blízko. Její architektonická podoba nám však není známa a byla zřejmě podstatně odlišná (spojení s „hradem“).⁷⁰⁾

Zakladatelé kláštera v Pšovce byli místní šlechtici, jejichž význam nám dnes uniká. Pokud neměli dvorské funkce, svědčí výstavnost kláštera o jejich jiném významném postavení, než jaké by jim zajišťovalo jejich pouhé lokální působení. Navíc je nutno zvážit, zda se na založení nepodíleli i další jedinci, možná i samotný panovník, či královna (?).

Podobu rané gotické stavby se podařilo úspěšně odhalit u konventního kostela, kde lze s výjimkou detailního poznání boční lodě provést poměrně přesnou rekonstrukci (viz přílohy). Ze stylového hlediska se jedná o stavbu, kde se mnohé rané gotické struktury snoubí s vysloveně románskými prvky. Kombinace obou slohů zde však až na vý-

Obr. 31: Pšovka, bývalý augustiniánský klášter. Pozdně barokní krabicový zámek druhotně užitý ve východním vstupu do sakristie.

jimky netvoří smíšený styl, ale jednotlivé prvky stojí spíše vedle sebe. Jak již bylo řečeno, převažuje raná gotika, určující celkové dispoziční i hmotové řešení stavby. Dlouhý obdélný presbytář již překonal románskou typologii a rovný závěr je zde stylovým, možná řádovým znakem, rozhodně ne známkou primitivnosti. Otázkou je pak míra vlivu cisterciáckých hutí, které do značné míry opanovaly tehdejší architektonický projev. Daleko významnější je však srovnání s kostelem v Pivoni (okr. Domažlice). Jedná se o stavbu stejného, u nás nepříliš rozšířeného řádu. Základní podoba stavby o obdélném presbytáři o třech klenbových travě je shodná,⁷¹⁾ shodná by mohla být i prvotní podoba v Pivoni nedochované lodě, kde hlavní prostora mohla navazovat v šířce presbytáře, jak by nepřímou naznačovala nová širší loď, neobsahující nečekaně žádný zbytek středověkých konstrukcí (otázkou je loď boční). Základní typ je tedy možná určen řádovými představami, či dokonce s řádem spolupracující hutí (?). V detailu se však obě stavby podstatně liší. Jestliže problematicky datovatelná stavba v Pivoni obsahuje zřejmě rané gotické jižní, či jihozápadní vlivy, pak kostel v Pšovce více vychází v detailu spíše z místní tvorby. Nesporně nejvýraznější je východní čelní okno; jeho progresivní řešení je zřejmě jak v celkovém pojetí, tak v detailech. Jedná se zejména o poměrně živě a realisticky ztvárněné, dosud neschematizované vinné listy hlavic odpoutané částečně od vlastního kalichu, kde se nesporně uplatnil zkušený a poučený umělec. Celkově však okno mimo svůj grandiózní rozměr postrádá obvyklé dobové prvky, jako oprávněně očekávané patky. Dle všeho byla zvláštní rovněž jeho kružba. Obdobně v základním principu koncipované západní okno lodě již bylo jednodušší. Absence hlavic i patek zde ale nehovoří o progresivitě, spíše o určitém zjednodušení základní předlohy. Naopak v ostění zdůrazněný zahrocený vejčitý profil je pro 13. století ty-

69) Proboštský úřad Mělník, pamětní listina do sanktusní věže kostela sv. Vavřince v Pšovce z r. 1984.

70) P. Vlček - P. Sommer - D. Foltýn, Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997.

71) K podobě pivonského kostela se vyslovovala řada autorů. Kupodivu prázdně nebyl obecně přijat zřejmý fakt, že obdélný závěr měl trojici klenbových travě, jak prokázali D. Stehlíková - J. Varhaník - J. Sommer, Marginalie k umění posledních Přemyslovců. Umění, 32, 1984, s. 32 - 37.

pický.⁷²⁾ Lze jej nalézt i v profilu klenby sakristie, kde této stylové rovině plně odpovídá i charakteristický vegetabilní svorník. Společně se znaky nalezené mezilodní arkády svědčí právě o vlivu obecně rozšířeného tvarosloví, spojovaného u nás nejčastěji s cisterciáckým řádem.

Výše uvedené skutečnosti charakterizují vznik kláštera v době, kdy byla prováděna jeho stavba rozličně zkušenými a snad i různě orientovanými tvůrci. Proto se zde vyskytují jak pozoruhodně pokročilé části (východní okno, nedochovaný severovýchodní opěrák, do jisté míry arkádová stěna mezi hlavní a boční lodí), tak prvky poměrně archaické. Jedná se zejména o boční průčelí, kde se uplatňují ještě románsky chápáná, půlkruhem ukončená okna v šikmých otevřených špaletách. Jejich značné převýšení naopak již dokládá snahu zapojit tento románský prvek do nové struktury odpovídající gotickému slohu. Nároží presbytáře tedy odděluje dvě značně odlišné tvůrčí roviny. Bohužel detaily jeho klenebního systému se nám nedochovaly, základní tvar kupolovitých kleneb však plně odpovídá 13. století.

Lze tedy konstatovat, že podoba sledovaného kláštera dokládá vznik na sklonku 13. století, kdy dvě etapy výstavby kostela a snad i kláštera následovaly poměrně rychle po sobě. Přitom největší pozornost byla pochopitelně kladena na podobu presbytáře, kde zvláště východní okno tvořil progresivní umělec. Jinak se zde v dalších etapách projevovaly spíše místní síly zachovávající dobový průměr a ojedinele způsobující až jistou rustikalizaci výrazu. Současně se zde však projevoval asi zcela samozřejmě pocíťovaný průnik gotického a románského tvarosloví, které nebylo nikomu proti mysli. Přitomní je spíše chápali jako prvky umožňující bohatší výslednou podobu stavby. Nemuselo se tedy jednat pouze o eklektické prolnutí několika směrů, ale dobově podmíněné, ať již vědomé či nevědomé prolínání obou slohů, které v tomto jistě ne nevýznamném objektu zasahuje poměrně nečekaně až do poslední čtvrtiny 13. století.

Další etapy ve vývoji kláštera již nedosáhly významu období 13. století. Snad v průběhu, či spíše na sklonku 14. století vznikly určité doplňky, jako polygonální kaple vystupující z východního průčelí konventu a vedle nedochovaných ambítů snad i drobná nika v západní stěně sakristie. Náročné vybavení, zejména podoba miniaturizované klenby, dokládá značný význam prostoru. Dovolujeme si proto vyslovit velice opatrně hypotézu, zda se přece jen nejednalo o zbytek prvotní hrobní kaple Berků z Dubé, byť nelze ani vyloučit funkci armaria, které by pak ale bylo řešeno až nečekaně náročně.

Rozbor doložil, že renesanční úpravy nebyly příliš rozsáhlé, což odpovídá duchu doby, kdy mnohé kláštery měly problémy se samotným přežitím a soustředily se na nejnutnější opravy.

Vyplenění kláštera v roce 1611 vyvolalo určité aktivity. Je otázkou, zda některé zásahy, tvarově ještě spíše pozdně renesanční, neproběhly již v této době, či až v rámci velké raně barokní přestavby po polovině století. Celek byl na počátku století nesporně opraven, vybaven a částečně i modernizován. Nedosáhl však ještě středověkého rozsahu ani jeho výstavnosti. To se podařilo až po konci třicetileté vál-

ky, kdy došlo zejména v 60. letech k zásadní přestavbě, vlastně novostavbě konventu. Jeho rozsah i technické vybavení bylo monumentální, architektura však byla maximálně jednoduchá a dobově strohá, byť technicky dokonale provedená. Tehdy postupně vznikla stávající podoba kláštera včetně úpravy kostela, jenž byl záměrně zbavován řady znaků svého gotického původu. Součástí této etapy bylo i vybavení kostela, kde se na hlavním oltáři neměl objevit obraz Schönfeldův, ale Škrétův.⁷³⁾

Vrcholně barokní etapa se zde mimo několik prvků kostelního interiéru podstatněji kupodivu neprojevila. Až pozdní barok se nespokojil se strohým výrazem celku a zejména u kostela se snažil o jistou dobově podmíněnou malebnost. Odrazilo se to v kasulových oknech a zajímavě pojetém západním chóru, jenž svým dramaticky ztvárněným průčelím reagoval na již uzavřené období dynamického baroka. Silueta patrně již dříve ztratila svoji působivost nahrazením strmějších střech stávajícími. Interiér se rovněž proměnil v dobových intencích, kdy získal zejména nový pozdně barokní oltář i další prvky vybavení.

Touto úpravou se stavební dějiny v podstatě ukončily. Další zásahy již nepřinesly podstatné proměny celku přes jinak velmi dramatické historické zvraty. Zmínit je třeba zrušení kláštera v roce 1785 a následné utilitární využití konventu pro potřeby panství Lobkowiczů, kdy kostel získal farní funkci, což podnítilo v roce 1865 výstavbu historizující fary. Degradace kláštera po konfiskaci v roce 1948 pokračovala a teprve po roce 1989 lze doufat, jak se již ukazuje při obnově kostela, že se uplatní odpovědnější přístup k této památce.

EXKURS

Sledováním podoby středověké stavby v Pšovce u Mělníka se můžeme dostat do oblasti obecnějších úvah o podobě architektury v průběhu 13. století.

Jedním z výrazných znaků klášterního kostela sv. Vavřince je těsná symbióza gotických tvarů s prvky románskými. Tato skutečnost, zde jednoznačně doložitelná ještě v 70. letech 13. století je jedním z výrazných, dnes však již poměrně četných dokladů o podstatném přežívání románského tvarosloví hluboko do druhé poloviny 13. století. Nejedná se tedy pouze o jeho redundanci zbytky vytrácející se někdy v jeho první polovině, ale o trvalejší přítomnost mnoha jeho prvků spojujících se někdy velice těsně s řadou novějších stylových rovin.

Z dalších příkladů lze například zmínit hrad Krivoklát, kde jsou románské tvary oken přízemí nesporně organickou součástí raně gotické stavby.⁷⁴⁾ Stejně tak výstavný a po mnoha stránkách pozoruhodný kostel dominikánů v Jihlavě⁷⁵⁾ spojuje románské prvky s gotickými do té míry nápadně, že zde lze uvažovat o určitém uměleckém záměru vydělujícím pomocí „románských oken“ vlastní uzávěr presbytáře od jeho protáhlého těla. Nezvyklé setkání tamějších gotických oken s oknem románsky pojetým (navíc podob-

73) Viz pozn. 49, 59.

74) T. Durdík, Výzkum hradu Krivoklátu v souvislosti s jeho generální opravou (1973 - 1978). AH 4. Brno 1979, s. 105 - 112.

75) D. Novotná, Nedokončený průkum J. Muka - presbytář kostela sv. Kříže v Jihlavě. ZPP, 50, 1999, č. 10, s. 356 - 360.

72) Nejblíže dochovaný profil tohoto typu se dnes zřejmě nachází v kostele v Loukách, kde je však použit ve zcela odlišné roli - jako prvek prostě skládaného ústupkového portálu kostelní lodě.

ných proporčních poměrů jako v Pšovce) utvrzuje i poslední datace vycházející mimo jiné z dendrochronologického zařazení (1285),⁷⁶⁾ což časově poměrně přesně odpovídá předpokládanému postupu prací ve Pšovce.

Na venkově je již déle sledována skupina staveb, kdy prvotní objekt s převládajícími, respektive rozhodujícími znaky rané gotiky byl při dalším přenášení tohoto typu hlouběji do 13. století jen na první pohled paradoxně obohacován o „zavedené“ prvky románské. Tradicionalistická představa o „řádné“ podobě např. věže, opatřené sduženými okny, nám ostatně nemusí být ani tolik vzdálena.

Měli bychom tedy jako obecně platný fakt přijmout skutečnost, že přesah, přesněji soužití slohu gotického s románským trvalo v podstatě celé 13. století. Rozhodně se navíc nejednalo pouze o okrajovou tvorbu, ale o obecně platný rys propojující daleko výrazněji větší spektrum dobové architektury včetně prvořadých snad i předními dobovými znalci sledovaných staveb. Uvedená pracovní teze se zřejmě nesetká s brzkým přijetím širší veřejnosti s ohledem na silný psychologický aspekt, protože starobylejší, tedy románská stavba je pro mnohého cennější právě pro své stáří a logicky jasné střídání jednotlivých slohů je pro základní orientaci daleko přístupnější. Při jiném možném přístupu se jedná o v podstatě negativní hodnocení těchto stylově propojených projevů, při kterém se hovoří o doznívajících v podstatě regresivních projevech slohu již překonaného, projevujících se zejména u staveb okrajového významu jako poslední ozvy již dožilých systémů. Tento druhý pohled však již nyní můžeme s poměrně klidným svědomím zavrhnout.⁷⁷⁾

Ve 13. století však situace byla zřejmě poněkud odlišná, než jak se často v přehledech dějin architektury předkládá. Jednalo se o dobu, která necítila tak striktní potřebu tyto plynule do sebe přecházející styly rozlišovat. Jestliže se pokusíme podívat na tuto přechodnou dobu z většího odstupu, lze konstatovat, že se jedná o velice obdobnou a nyní již obecněji známou situaci, jaká nastala kupříkladu ve století 16. (renesance versus gotika), případně 17. (nástup baroka) a nepochybně opět na přelomu století 18. a 19. (klasicismus versus baroko a rokoko). Ze 16. století jsou obecně známy dobové protesty proti novému „cizímu“ slohu, o podivných klenbách neužívajících kamenná žebra a podobně. Pokud bychom se podívali na celkový obraz renesance, pak první náraz stylově čistých prvků se snoubí ještě s pozdně gotickým celkovým projevem. Vlastní renesance nastupuje na našem (a nejen na našem) území ve druhé vlně právě jako určitý konglomerát, obohacený pochopitelně již plně v rámci nového stylu hluboko zakořeněným gotickým citěním, který se v některých projevech slohu opět jakoby vynořuje.⁷⁸⁾ Pro rozlišení klasicismu od empiru (ať již s tímto dělením souhlasíme, či ne) je někdy uváděno, že právě přezívání pozdně barokních a rokokových principů a jejich zapojení do nového stylu je jedním ze zna-

ků klasicismu oproti stylově čistšímu a možná poněkud stylově vyhraněnějšímu empiru.

Pokud se tedy navrátíme k základní otázce přesahování obou našich středověkých stylů, pak jde o věc spíše jasnou a předpokládatelnou. Pro další práci je to však určitý signál, který by měl být podrobněji sledován. Zejména datace dle tvaroslovného a stylového rozboru se musí důsledněji dokladovat. Jestli lze již v této fázi vůbec souhrnně uvést určité znaky, pak snad lze konstatovat, že celá první polovina 13. století je stále v období vlády románského projevu, ve kterém se objevují mnohdy výrazně čistě gotické importy, které jsou však spíše ojedinělé, bez rozhodující kvantitativní odezvy. Zřejmě tedy až ve druhé polovině století nastává obecnější příklon ke gotice, často však s průběžným užíváním některých typických románských prvků jako například sdužená okna ve věžích kostelů, obecněji pak půlkruhově sklenutá okna s typickými románskými špaletami apod. Nejedná se tedy o pouze určité unikátní stavby, jako je například známá bazilika v Třebíči, ale o daleko širší proud, kde staré (románské) a nové (gotické) ztrácí podstatně na svém obvyklém významu dvou po sobě jdoucích stylů.

V této nově se rýsující rovině bude snad vhodné se znovu zamyslet nad datací řady sakrálních staveb, a to nejen drobných kostelů a zřejmě i rotund, ale i některých staveb výraznějších. Jestliže ale v této souvislosti nevyklučujeme v některých případech možné pozdější datování, pak je nutno rovněž ve zcela obecné spekulativní rovině sledovat i opačný přístup – tedy případnou starší dataci. Jako příklad lze nadhodit období tzv. románské renesance, které prozatím jako jediné bylo další obecně přijímanou etapou, selektivně oživující starší středověké prvky. Ty, jak nyní víme, se rozprostírají přes celé 13. století a některé, možná až bizarní objekty je možná posunují ještě o něco dále (?).⁷⁹⁾

V jakém rozsahu budou tyto pracovní předpoklady platit, ukážou až následující roky, kdy budeme muset ověřit řadu již provedených časových i stylových zařazení a nové monografické bádání o řadě objektů zaměřit cíleně i tímto směrem. Již nyní lze však konstatovat, že obraz tvorby v průběhu 13. století se jeví zřejmě daleko složitější a v jistém smyslu protikladnější, než se dnes běžně usuzuje.

Práce je věnována památce J. Muka, který se hodlal zabývat sledováním klášterem. Jeho stále bolestně pociťovaný předčasný odchod však uskutečnění průzkumu znemožnil.

76) Viz pozn. 75.

77) Např. J. Sommer, K původní podobě gotických kostelů v Řečici a Dolním Městě, *Průzkumy památek*, II/1996, roč. 3, Praha, s. 122 - 123. Dále J. Adámek - J. Sommer, Středověký kostel sv. Jakuba Většího v Čížově u Písku, *Průzkumy památek* I/2001, roč. 8, s. 89 - 103.

78) Návrat k „osvědčeným prvkům“ v průběhu 13. století dokázali v neobyčejně inspirativním článku V. Razím - J. Varhaník, Příspěvek k typologii kostelů 13. století na Podblanicku, *Památky středních Čech*, roč. 9, 1995/1, s. 1 - 11.

79) Jako příklad může sloužit velice instruktivní kostel v Chotýšanech. P. Kroupa, Středověký kostel v Chotýšanech (okr. Benešov), *Památky středních Čech*, roč. 7, 1993, s. 104 - 106.

DAS EINSTIGE KLOSTER DER BARFÜSSIGEN AUGUSTINER IN PŠOVKA BEI MĚLNÍK

Das behandelte ehemalige Augustiner-Eremitenkloster in Pšovka (Schopka, Bez. Mělník) bildet am Fuß der mit der königlichen Leibgedingsstadt Mělník gekrönten Anhöhe einen eindrucksvollen Komplex, der verhältnismäßig erfolgreich dem Druck seiner sich verwandelnden Umgebung widersteht.

Seine Bedeutung besteht zweifellos in seiner, trotz gewisser Streite über sein Gründungsjahr zum Ende der 60. Jahre des 13. Jahrhunderts (vermutlich zum J. 1268) bezogenen Urgestalt. Schon beim Blick in die Landkarte Böhmens merkt man seine Bedeutung. Das nächst gelegene bedeutende frühgotische Kloster steht in Mnichovo Hradiště (Münchengrätz), und dann gibt es die Stadtgründungen in Prag oder Litoměřice (Leitmeritz), wenn man nicht die erloschene Kommende in Řepín in Betracht nimmt, deren Gestalt sich aber mit ihrer Verbindung mit der „Burg“ offenbar von den genannten wesentlich unterschied.

Die Klosterstifter von Pšovka waren lokale Adligen, deren Bedeutung uns gegenwärtig entkommt. Hatten sie nicht bedeutende Hoffunktionen, zeugt die Bauart des Klosters von ihrem anderen erheblichen politischen Einfluß, denn die bloße Lokalwirkung gewesen wäre. Darüber hinaus scheint als notwendig zu überlegen, ob bei der Klosterstiftung nicht andere Persönlichkeiten, möglicherweise der Landesherr oder die Königin (?) teilgenommen hätten.

Es gelang erfolgreich die Gestalt des Klosterkirchenbaus festzustellen, deren verhältnismäßig genaue Rekonstruktion mit Ausnahme der Detailrekonstruktion eines Seitenschiffs möglich ist (s. Beilagen). Vom Stilgesichtspunkt her genommen handelt es sich um ein Bauwerk, an dem mehrere frühgotische Strukturen mit ausdrücklich romanischen Teilen vermischt sind. Die Kombination beider Stile stellt jedoch mit Ausnahmen kein vermishtes Stilbild dar, die Einzelteile stehen eher nebeneinander. Wie schon gesagt wurde, die Dispositions- und Masselösung des Bauwerks bestimmende Frühgotik überwiegt. Das langgestreckte Presbyterium überwand schon die romanische Typologie und sein rechteckiger Abschluß kann hier ein Stil- oder Ordenszeichen, bestimmt aber nicht jenes der Primitivität bedeuten. Frage stellt dann der Maß des Einflusses der zisterziensischen Bauhütten dar, die einen erheblichen Teil damaliger Baukunst beherrscht haben. Viel bedeutender ist jedoch der Vergleich mit der Kirche in Pivoň (Stockau, Bez. Domažlice – Taus). Es handelt sich um einen Bau des selben, in Tschechien selten Ordens. Die Grundgestalt der Kirche mit dem rechteckigen dreijochigen Presbyterium ist die gleiche, gleich kann auch die ursprüngliche Gestalt des in Pivoň nicht erhaltenen Kirchenschiffs gewesen sein. Sein Hauptraum kann in voller Presbyteriumsweite angesetzt worden sein, was auch das neue breitere unerwartet aller Reste mittelalterlicher Konstruktionen entbehrende Schiff indirekt angedeutet haben kann (fraglich ist das Seitenschiff). Der Grundtyp wurde möglicherweise durch die Ordensvorstellungen, oder sogar von der mit dem Orden zusammenarbeitenden Bauhütte (?) bestimmt. Im Detail unterscheiden sich aber beide Bauten wesentlich. Enthält der problematisch datierbarer Bau in Pivoň unverkennbare südliche, bzw. südwestliche frühgotische Einflüsse, dann kommt die Kirche in Pšovka im Detail mehr aus dem lokalen Schaffen heraus. Zweifelloso stellt das grandiose östliche Stirnfenster, seine progressive Lösung im Ganzen sowie im Detail das Ausdrucksvollste dar. Es handelt sich vor allem um den verhältnismäßig lebhaft und realistisch gestalteten, bisher nicht schematisierten oder starren, teilweise vom eigentlichen Kelch entfesselten Weinlaub der Kapitelle, wobei ohne Zweifel ein erfahrener und geschulter Künstler tätig war. Es entbehrt der gewöhnlichen zeitgenössischen Teile, wie der berechtigt erwarteten Füße. Allen Andeutungen nach war sein Maßwerk ebenfalls merkwürdig. Das im Grundprinzip ähnlich konzipierte Westfenster des Kirchenschiffs war schon einfacher. Die Abwesenheit der Kapitelle und Füße erzählt hier aber nicht von der Progressivität, eher geht es um eine gewisse Vereinfachung der Grundvorlage. Im Gegensatz der am Gewände betonte spitzige Ovalprofil ist für das 13. Jahrhundert typisch. Er läßt sich auch am Sakristiegewölbe finden, wo dieser Stilebene auch der charakteristische vegetative Schlußstein völlig entspricht. Gemeinsam mit den Zeichen der gefundenen Scheidebogen zeugt er vom Einfluß des gemein verbreiteten, in böhmischen Ländern öftest mit dem Zisterzienserorden in Zusammenhang gesetzten Formenschatzes.

Das Angeführte charakterisiert die Klosterentstehung unter Betätigung mehrerer unterschiedlich erfahrener und vielleicht auch orientierter Meister. Das ist Grund dafür, daß dort sowie bemerkenswerte

Teile (Ostfenster, nicht erhaltener nordöstlicher Strebepfeiler, im gewissen Maß die Scheidebogen zwischen dem Haupt- und Seitenschiff), als auch verhältnismäßig archaische Details zum Ausdruck kommen (hauptsächlich die Seitenfassade, an der noch romanisch verstandene halbkreisgewölbte Fenster in schräg offenen Laibungen erscheinen, deren Höhe im Gegensatz die Bemühung dieses romanische Bauglied in die neue, dem gotischen Stil entsprechende Struktur einzureihen belegt). Die Presbyteriumsecke trennt also zwei ganz unterschiedliche künstlerische Ansichten. Details seines Gewölbesystems sind leider nicht erhalten, die Grundgestalt kuppelartiger Gewölbe entspricht aber gänzlich dem 13. Jahrhundert.

Es läßt sich also behaupten, daß die Gestalt des behandelten Klosters seine Entstehung zum Ausgang des 13. Jahrhunderts datiert. Zwei Bauphasen der Kirche und vielleicht auch des Klosters folgten schnell nacheinander. Die höchste Aufmerksamkeit wurde natürlich der Gestalt des Presbyteriums gewidmet, an dem besonders das Ostfenster ein progressiver Künstler schuf. Sonst in folgenden Perioden setzten sich hier eher lokale, den Durchschnitt beibehaltende Kräfte durch, die in Einzelfällen bis zur gewissen Rustikalisierung ihres Ausdrucks griffen. Zugleich kam hier aber die vielleicht ganz natürlich gefühlte Durcheinanderdringung der gotischen und romanischen Formsprache vor, die niemandem widrig schien. Die Zeitgenossen verstanden sie eher als die einer Bereicherung des Bauwerks beitragenden Glieder. Es handelte sich nicht um eine bloße eklektische Vermischung mehrerer Stilrichtungen, sondern um die zeitlich bedingte, bewußte oder unbewußte gegenseitige Beeinflussung beider Stile, die an diesem bestimmt nicht unbedeutenden Objekt relativ unerwartet bis in den letzten Viertel des 13. Jahrhunderts übergreift.

Folgende Entwicklungsetappen des Klosters erreichten nicht die Bedeutung jener des 13. Jahrhunderts. Vielleicht im Verlauf, eher aber gegen Ende des 14. Jahrhunderts entstanden einige ergänzende Eingriffe, wie eine vor die Konventsostfassade vortretende polygonale Kapelle oder eine kleine Nische in der Westwand der Sakristei neben den nicht erhaltenen Ambiten. Die anspruchsvolle Ausstattung, vor allem die Gestalt des Miniaturgewölbes belegt hohe Bedeutung des Raums. Eine Hypothese wurde dabei sehr vorsichtig ausgedrückt, es möge sich um einen Rest der ersten Begräbniskapelle der Berkas von Duba gehandelt haben, obwohl auch die Armariumsfunktion nicht ganz auszuschließen scheint, das aber bis unerwartet anspruchsvoll gelöst worden wäre.

Die Analyse belegte, daß die Renaissanceänderungen keinen großen Ausmaß besaßen, was auch dem Zeitgeist entspricht. Manche Klöster hatten Probleme mit bloßem Überleben und beschränkten ihre Tätigkeit auf die notwendigsten Reparaturen.

Die 1611 geschehene Ausplünderung des Klosters wirkte als Impuls für eine gewisse Aktivität. Frage ist, ob die formal eher noch der Spätrenaissance entsprechenden Eingriffe schon in dieser Zeit oder erst im Rahmen des großen frühbarocken Umbaus nach der Jahrhundertmitte erfolgten. Der Komplex wurde am Jahrhundertbeginn zweifellos instandgesetzt, ausgestattet und auch teilweise modernisiert. Er erreichte jedoch noch nicht den mittelalterlichen Ausmaß sowie die einstige Bauart.

Das ist erst nach dem dreißigjährigen Krieg gelungen. Namentlich in den 60. Jahren des 17. Jahrhunderts erfolgte der grundsätzliche Umbau, eigentlich Neubau der Konventsgebäude. Sein Ausmaß und technische Ausstattung waren monumental, die Architektur jedoch maximal einfach und der Zeit entsprechend schlicht, aber technisch vollkommen ausgeführt. Damals entstand stufenweise die jetzige Gestalt des Klosters samt jener der Kirche, der zielbewußt eine Reihe Zeichen ihres gotischen Ursprungs entnommen wurde. Zu dieser Etappe gehörte auch die Ausstattung der Kirche, wobei am Hochaltar nicht ein Blatt von Schönfeld, sondern das von Skreta hat erscheinen sollen.

Die hochbarocke Entwicklungsperiode ist im Inneren der Kirche außer einigen Teilen der Ausstattung nicht wesentlich vertreten. Erst der Spätbarock war nicht mit dem schlichten Aussehen des Komplexes zufrieden und bemühte sich besonders an der Kirche um eine gewisse zeitbedingte malerische Wirkung. Das spiegelte sich in den geigenförmigen Fenstern und dem interessant ergriffenen Westchor wider, der mit seiner dramatisch gestalteten Fassade auf die schon abgeschlossene Periode des dynamischen Barocks reagierte. Die Silhouette verlor vielleicht schon früher ihre Wirksamkeit durch die Ersetzung steiler Dächer mit

den heutigen. Das Innere wandelte sich ebenfalls im zeitbedingten Rahmen, denn es erhielt damals einen neuen Spätbarockaltar und andere Ausstattungsgegenstände.

Mit diesen Umgestaltungen schloß sich in wesentlichen Zeichen die Baugeschichte des Komplexes ab. Folgende Eingriffe brachten keine wesentlichen Änderungen trotz den sonst sehr dramatischen historischen Umstürzen. Erwähnenswert ist die Klosteraufhebung im J. 1785 und die folgende utilitäre Anwendung der Gebäude für den Bedarf der fürstlich Lobkowitzschen Herrschaftsverwaltung. Die Klosterkirche war eine Pfarrkirche worden, wodurch 1865 der Ausbau eines historisierenden Pfarrhauses initiiert wurde. Nach der Konfiskation 1948 folgte die weitere Degradierung des Klosters; erst nach 1989 erschien eine Hoffnung, die sich schon bei der Kirchenerneuerung zeigt, daß ein verantwortlicherer Zugang zu diesem Denkmal zur Geltung gebracht wird.

Die Gestalt des mittelalterlichen Baus in Pšovka bei Mělník verfolgend kann man auf das Gebiet gemeinerer Überlegungen von der Baukunst des 13. Jahrhunderts gelangen.

Eines der bedeutenden Zeichen der dem hl. Laurentius eingeweihten Klosterkirche ist eine enge Symbiose gotischer Formen mit den romanischen. Diese, hier eindeutig noch in den 70. Jahren des 13. Jahrhunderts belegbare Tatsache ist einer der ausdrucksvollen, heute schon verhältnismäßig zahlreichen Belege des wesentlichen Überlebens des romanischen Formenschatzes tief in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts. Es geht also nicht nur um seine überlebenden, irgendwann vor der Jahrhundertmitte verschwindenden Reste, sondern um die fortbestehende Existenz seiner manchen, sich in gewissen Fällen mit mehreren neuen Stilebenen auch eng zusammenschließenden Elemente.

Als anderer Beispiel kann die Burg Krivoklát (Pürglitz, Bez. Rakovník – Rakonitz) erwähnt werden, an der romanische Formen der Erdgeschoßfenster zweifellos einen organischen Teil des frühgotischen Baus bilden. Ebenso ist in manchen Hinsichten bemerkenswerte Dominikanerkirche in Jihlava (Jglau) kombiniert romanische Glieder mit gotischen bis in einen so auffälligen Maß, daß man in diesem Fall Schlüsse von einem künstlerischen Vorhaben einer Abtrennung des eigentlichen Abschlusses von dem langgestreckten Presbyteriumskörper vermöge „romanischer“ Fenster ziehen kann. Das ungewöhnliche Nebeneinanderbestehen dortiger gotischer mit einem romanisch begriffenen Fenster (darüber hinaus von ähnlichen Proportionsmaßen wie jenes in Pšovka) bestätigt auch die letzte Datierung a. A. von der dendrochronologischen Analyse (1285), die verhältnismäßig genau dem vorausgesetzten Arbeitsvorgang in Pšovka entspricht.

Auf dem Lande wird schon seit längerer Zeit eine Gruppe der Bauten im Auge gehalten, deren primäres Objekt mit überwiegenden, bzw. entscheidenden frühgotischen Zeichen bei der Überlieferung tiefer ins 13. Jahrhundert dem ersten Augenschein nach paradoxerweise mit „eingeführten“ romanischen Gliedern bereichert wurde. Eine Vorstellung von der „richtigen“ Turmgestalt mit Zwillingenfenstern möge uns übrigens nicht so entfernt scheinen.

Man sollte also als eine allgemeine Tatsache annehmen, daß der Übergreif, genauer Zusammenleben des Gotischen mit dem Romanischen eigentlich über das ganze 13. Jahrhundert gedauert hat. Entschieden handelte es sich darüber hinaus nicht um das Marginalschaffen, sondern um ein durchgängiges, viel ausdrucksvoller das reichere Spektrum der Zeitarchitektur samt der erstangigen, vielleicht selbst von führenden Zeitkennern verfolgten Bauten verknüpfendes Zeichen. Diese Arbeitsthese findet kaum eine baldige Annahme der breiteren Öffentlichkeit rücksichtlich des starken psychologischen Gesichtspunktes, da der altertümlichere, d. h. romanische Bau von manchen als wertvoller bereits seines Alters wegen angenommen wird, und die logisch klare Stilfolge für die Grundorientierung zugänglicher ist. Bei einem anderen möglichen Zugang handelt es sich um eine im Grunde negative Wertung dieser stilisch zusammenhängenden Phänomene, in deren Rahmen Rede von nachklingenden, im wesentlichen regressiven Ausdrücken des schon überwundenen Stils geht, die vor allem an Bauten am Rande der Bedeutung als letztes Widerhall schon ausgelebter Systeme erscheinen. Vor allem diese zweite Ansicht kann man schon jetzt mit verhältnismäßig ruhigem Gewissen ablehnen.

Im 13. Jahrhundert war die Lage offenbar etwas unterschiedlich, als man oft in Übersichten der Architekturgeschichte vorlegt. Es handelte sich um ein Zeitalter, das nicht so strengen Bedarf nach Unterscheidung der nacheinanderfolgenden Stile fühlte. Beim Versuch diese Übergangszeit von einem größeren Abstand anzusehen läßt es sich feststellen, es möge sich um eine sehr ähnliche und jetzt schon gemeiner bekannte Lage ge-

handelt haben, wie jene z. B. im 16. (Renaissance vs. Gotik), bzw. im 17. (Auftritt des Barocks) und zweifellos wieder um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts (Klassizismus vs. Barock und Rokoko) waren. Vom 16. Jahrhundert stammen offenkundige Zeitproteste gegen den neuen „fremden“ Stil, gegen den seltsamen Gewölben ohne Steinrippen usw. Hätten wir das Gesamtbild der Renaissance angesehen, dann der erste Anstoß stilreiner Elemente kommt noch mit dem spätgotischen Gesamtausdruck und die eigene Renaissance tritt in böhmischen Ländern (und nicht nur in ihnen) in der zweiten Welle bereits als ein gewisses, schon vollkommen im Rahmen des neuen Stils mit tiefwurzelndem gotischen Empfinden bereichertes Konglomerat, das in einigen Stilerscheinungen wieder aufzutauchen scheint. Fürs Unterscheiden zwischen dem Klassizismus und Empire (sollen wir oder nicht damit einverstanden sein) führt man mitunter an, daß bereits das Überleben der Spätbarock- und Rokoko- prinzipien und ihre Einverleibung in den neuen Stil ein Zeichen des Klassizismus im Gegensatz zu dem stilisch reineren und möglicherweise etwas mehr ausgeprägten Empire darzustellen scheint.

Wenden wir uns zur Grundfrage des Übergreifens beider mittelalterlicher Stile Mitteleuropas, dann geht es um eine eher klare und voraussetzbare Sache. Für die weitere Arbeit stellt sie aber ein bestimmtes Signal dar, das ausführlicher verfolgt werden sollte. Besonders die Datierung aufgrund der Formal- und Stilanalyse sollte gründlicher belegt werden. Kann man schon in dieser Phase überhaupt gesamter gewisse Zeichen aufzählen, dann läßt es sich vielleicht feststellen, daß die ganze erste Hälfte des 13. Jahrhunderts vom romanischen Ausdruck beherrscht war, in dem manchmal deutlich reine, eher aber vereinzelte und des entscheidenden Quantitätswideralls entbehrende gotische Importe erscheinen. Also offenbar erst in der zweiten Jahrhundertshälfte geht die gemeinere Neigung zur Gotik an, oft aber mit weiterer Anwendung einiger typischer romanischer Details wie z. B. der Zwillingenfenster an Kirchtürmen, gemeiner dann rundgewölbter Fenster mit typischen romanischen Laibungen usw. Es handelt sich also nicht nur um bestimmte außerordentliche Bauwerke (wie z. B. die Basilika in Třebíč), sondern um einen breiteren Strom, in dem das Alte (Romanik) und Neue (Gotik) grundsätzlich an gewöhnlicher Bedeutung der nacheinanderfolgenden Stile verliert.

Es wird vielleicht in dieser sich neuerlich zeichnenden Ebene erforderlich sein die Datierung mehrerer Sakralbauten zu überlegen, und zwar nicht nur jene der kleinen Kirchen und wohl auch Rotunden, sondern auch die von einigen bedeutenderen Bauten. Schließen wir aber nicht in diesem Zusammenhang in einigen Fällen eine mögliche spätere Datierung aus, dann muss man ebenfalls in dieser ganz allgemeinen spekulativen Ebene auch den gegensätzlichen Zugang – also die mögliche ältere Datierung – verfolgen. Als Beispiel läßt sich die Periode der sogenannten romanischen Renaissance nennen, die bisher als die Einzige eine weitere allgemein angenommene selektiv die älteren mittelalterlichen Details wiederbelebende Etappe darstellte. Wie wir jetzt wissen, ähnliche Perioden verbreiten sich über das ganze 13. Jahrhundert und einige, möglicherweise sogar bizarre Objekte mögen sie noch etwas weiter schieben (?).

In welchem Ausmaß solche Arbeitsvoraussetzungen gültig sein werden, das zeigen erst folgende Jahre, in den man wird eine Reihe schon fertiger Zeit- und Stileinordnungen prüfen sollen und neue monographische Forschungen von mehreren Objekten bewußt in dieser Richtung zielen müssen. Schon heute kann man aber konstatieren, daß das Bild des Schaffens im 13. Jahrhundert viel komplizierter und im gewissen Sinne gegensätzlicher erscheint, als man gewöhnlich glaubt.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Panoramaplan von Mělník und Umgebung, 1771, Ausschnitt mit dem Kloster (Foto Archiv des SÚPP).
Abb. 2: Pšovka (Bez. Mělník), ehemaliges Augustinerkloster. Die die 1611 ereignete Klosterplünderung darstellende Ansicht (nach 1681?). Eine sehr genaue Darstellung der Gestalt des mittelalterlichen Klosters im Zustand vom Anfang des 17. Jh. Außer der Kirche und dem Ostarm des Konventsgebäudes lediglich hölzerne (Block-) Bauten belegt, mögliches Westflügeltorso verblendet (Foto Archiv des SÚPP – Staatsinstituts für Denkmalpflege Prag).
Abb. 3: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Schematischer Plan von Mělník und Umgebung (Mitte des 18. Jh.), Kloster ganz rechts. Beleg der Kommunikations- und Geländebeziehungen vor den neuzeitlichen Klosterumgestaltungen (Foto Archiv des SÚPP).
Abb. 4: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Idealrekonstruktion der mittelalterlichen Gestalt des Klosters. Das Obergeschoss des Konventsgebäu-

des kann gegen die Teile vom 13. Jh. in der vorliegenden Gestalt später sein; ähnlich das Presbyterium des vorausgesetzten Kapitelsaals. Gestalt der Strebepfeiler außer jenes an der Ecke spekulativ, ebenso wie Fassade des Seitenschiffs oder die Gestalt des Dachreiters (auch gemauerter Giebel zwischen dem Schiff und Presbyterium zur Überlegung möglich).

Abb. 5: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Konventsgebäude, Untergeschoss. Ausbau des 13. Jh. (beide nacheinanderfolgende Etappen) – schwarz, hypothetisches Mauerwerk – gekörnt. Renaissanceeingriffe bisher nicht festgestellt. Barockumbau aus den 60. Jahren des 17. Jh. und kleine spätbarocke Ergänzungen – schräg schraffiert, Strichschraffur – hypothetische Einreihung. Klassizistische Eingriffe des 19. Jh. – Doppelschraffur, punktiert – Eingriffe in der Periode historisierender Stile, ohne Schraffur – neuzeitliche Ergänzungen aus dem 20. Jh. Korrigierte ältere, für die Analyse ganz ungeeignete Pläne, eine erforderliche exakte Aufnahme wurde noch nicht ausgearbeitet.

Abb. 6: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Auswertung. A – Erdgeschoss, B – 1. Stockwerk. Ausbau des 13. Jh. (beide nacheinanderfolgende Etappen) – schwarz, hypothetisches Mauerwerk – gekörnt. Renaissanceeingriffe bisher nicht festgestellt. Barockumbau aus den 60. Jahren des 17. Jh. und kleine spätbarocke Ergänzungen – schräg schraffiert, Strichschraffur – hypothetische Einreihung. Klassizistische Eingriffe des 19. Jh. – Doppelschraffur, punktiert – Eingriffe in der Periode historisierender Stile, ohne Schraffur – neuzeitliche Ergänzungen aus dem 20. Jh. Korrigierte ältere, für die Analyse ganz ungeeignete Pläne, eine erforderliche exakte Aufnahme wurde noch nicht ausgearbeitet.

Abb. 7: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Konventsgebäude, 2. Stockwerk. Ausbau des 13. Jh. (beide nacheinanderfolgende Etappen) – schwarz, hypothetisches Mauerwerk – gekörnt. Renaissanceeingriffe bisher nicht festgestellt. Barockumbau aus den 60. Jahren des 17. Jh. und kleine spätbarocke Ergänzungen – schräg schraffiert, Strichschraffur – hypothetische Einreihung. Klassizistische Eingriffe des 19. Jh. – Doppelschraffur, punktiert – Eingriffe in der Periode historisierender Stile, ohne Schraffur – neuzeitliche Ergänzungen aus dem 20. Jh. Korrigierte ältere, für die Analyse ganz ungeeignete Pläne, eine erforderliche exakte Aufnahme wurde noch nicht ausgearbeitet.

Abb. 8: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Westfassade des einstigen Konventsgebäudes mit anschließender Kirchenfassade. Konventsgebäudedach aus dem 19. Jh., mit einem älteren Türmchen und Giebel nahe der Kirche mit einem gotischen Fenster nach der Erneuerung (Außenseite des Gewändes zuerkannt).

Abb. 9: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Westfassade der Kirche mit anschließendem barockem Konventsgebäude.

Abb. 10: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Konventsgebäude, östliche Eingangsfassade. Schematische Aufnahme (SÚPP – Staatliches Institut für Denkmalspflege, Plänearchiv).

Abb. 11: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. West-Ost-Schnitt durch das einstige Konventsgebäude mit der Ansicht nordwärts, Kirche nicht eingezeichnet (SÚPP, Plänearchiv).

Abb. 12: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Primäre Darstellung des Grundrisses der gotischen Klosterpartien. Aus dem „Verzeichnis der Kunst- und historischen Denkmäler“ (1901), teilweise analysiert.

Abb. 13: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Arbeitsaufnahme der Nordfassade der Klosterkirche. Eckarmatur schematisch eingezeichnet, Ziegelmauerwerk eingezeichnet oder schraffiert, überwiegendes Bruchsteinmauerwerk ohne Auszeichnung außer sekundären Partien oder Gewölbeabschnitten. Die sekundär in die Fensterausfüllung eingemauerte Maßwerkteile nicht eingezeichnet.

Abb. 14: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Ostfassade der Klosterkirche, Arbeitsaufnahme (Zustand 1996). Auswertung des Mauerwerks der Fasadensfläche (samt dem Eckstrebepfeiler), Oberteil des Giebels mit späteren harten Putzschichten überzogen. Deutliches Gewände des großen gotischen

Fensters mit eingebauter frühbarocker viereckiger, später zugemauerter, im 18. Jh. zur Blendnische und Rundfenster umgewandelter Öffnung. Eckarmatur schematisch eingezeichnet, Ziegelmauerwerk eingezeichnet oder schraffiert, überwiegendes Bruchsteinmauerwerk ohne Auszeichnung außer sekundären Partien oder Gewölbeabschnitten. Die sekundär in die Fensterausfüllung eingemauerte Maßwerkteile nicht eingezeichnet.

Abb. 15: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Hl. Laurentiuskirche, Nordfassade.

Abb. 16: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Detail des Ostfensters im Abschnitt der abgedeckten Kapitelle (Zustand 1996 vor der Restaurierung, Foto V. Razín).

Abb. 17: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Frontansicht des Abschnittes mit Kapitellen, Teilrekonstruktionsversuch. Beschädigte Partien – punktiert, Pfeil – Abdruck des dritten nicht erhaltenen Kapitells.

Abb. 18: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Profile am östlichen gotischen Axialfenster. Vergleich maximal unterschiedlicher Teile der Vertikalpartien beider Gewände, Kapitelle nicht eingezeichnet.

Abb. 19: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Gewändeprofilation des westlichen Axialfensters.

Abb. 20: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Detail eines polygonalen Scheidebogenpfeilers (s. Ansicht der Schiffs Nordwand, Abb.). Punktiert – behauene Wandpartie mit einem undeutlichen Konsolentorso.

Abb. 21: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Gewölberippenprofile: a – Sakristeigewölbe, b – Nischengewölbe ebenda (Halbprofile der Schildrippen sind identisch), c – Gewölbe im Raum südlich der Sakristei.

Abb. 22: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Profile vom spätgotischen Portal aus der Zuamauerung des beschädigten Scheidebogens (siehe bröckelnde Pfeilerfüße) oder nach der Seitenschiffsbehebung.

Abb. 23: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Presbyterium der hl. Laurentiuskirche, Detail des gotischen, im Barock umgestalteten Gewölbes.

Abb. 24: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Detail vom Sakristeigewölbe.

Abb. 25: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Profile barocker Bauglieder: a – Sakristei, Detail der hölzernen Wandtäfelung, b – Sakristeiportal, c – Presbyterium, schematische Zeichnung der Gewölbekonsolen, d – ebenda, Schema der Umgestaltung der Gewölberippe.

Abb. 26: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster: a – barockes Fenstergewändeprofil aus dem 18. Jh., deformiert infolge Anlegung zur älteren Wand (im Inneren). Historisierende, antike und gotische Elemente kombinierende Profilierung gegen Mitte des 19. Jh. b – Kranzgesims der Kirche, c – Gewändeprofilierung von der nördlichen Schiffsvorhalle, d – Gewändeprofilierung von der nördlichen Presbyteriumsvorhalle (sekundäre Anwendung eines Renaissancegewändes nicht ausgeschlossen?), e – Gesimsprofil vom Tor in der Nähe des Pfarrhauses, f – Pfarrhaus, Gurtgesims, g – Gesims von der nördlichen Schiffsvorhalle (e, f, g nicht gemessen).

Abb. 27: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Dachstuhl über dem Kirchenschiff, Bindergespärreschema mit dem charakteristischen Detail, Aufriss der Abbundzeichen einzelner Glieder.

Abb. 28: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Sakristei, Gewölbe der später entstandenen Westwandnische.

Abb. 29: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Konventsgebäude, Gewölbe im Erdgeschoßraum bei der Südostecke.

Abb. 30: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Nordflügel des einstigen Konventsgebäudes, Sonnenuhr. Im Hintergrund erneuerten Dachreiters der Kirche.

Abb. 31: Pšovka, ehemaliges Augustinerkloster. Sekundär installiertes spätbarockes Kastenschloss im östlichen Sakristeieingang.

(alle Pläne und Fotos P. Macek, wenn nicht anders angegeben).

(Übersetzung: J. Noll)